

XƏZƏR UNIVERSİTETİ

Fakültə: Humanitar və sosial elmlər

Departament: Jurnalistika

İxtisas: Beynəlxalq jurnalistika

MAGİSTR TEZİSİ

Mövzu: XOCALI SOYQIRIMI DÜNYA MƏTBUATINDA

Magistrant : Anar Qaffarov

Elmi rəhbər : Vəfalı Ənsərov, siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru

BAKI-2012

Referat

XXI əsr qloballaşmanın tələblərinə uyğun olaraq kütləvi informasiya vasitələrinin rolunu daha da artırır. Belə ki, demokratik quruluşun mövcudluğu söz azadlığına şərait yaratdığından KİV bir növ silaha çevrilib. Auditoriyası geniş olan mətbuat orqanına malik hər bir ölkə bu sahədə zəif olan ölkələri öz təsiri altına salmağı bacarır. Bu təsir bir çox ölkələrin mədəniyyətini, həyat şəraitini və imicini formalaşdırır. Həmçinin, bu ölkələr kütləvi informasiya vasitələrini öz mədəniyyətini yaymaq və həqiqətlərini dünyaya çatdırmaq üçün əsas vasitə hesab edir.

Xocalı soyqırımını bəşəriyyətə çatdırılması və dünya ictimaiyyəti tərəfindən öz layiqli reaksiyasını alacaq hadisələrdən biridir. Bunun üçün Azərbaycan KİV-in gücündən tam şəkildə istifadə etməlidir. İnternet sayt, portallar və qəzetlərdə yazılan məqalələr, televiziya gedən proqram və yazılan kitablar hər biri tanıtım üçün vasitədir. Amma heç də bütün informasiya vasitələrinin yaydığı məlumatlar obyektiv və qərəzsiz deyil. Çünki hər bir mətbuat orqanı hadisəyə öz prizmasından yanaşmağa və hadisəni asılı olduğu siyasi istiqamətin istəyinə uyğun olaraq cəmiyyətə çatdırır. Bu səbəbdən dünya mətbuatında Xocalı hadisəsi ilə bağlı gedən yazılara nəzarət dövlət əhəmiyyətli məsələlərdən biridir. Yanlış yönümlü yazıların dərc edilməsinin qarşısını almaqla yanaşı, həqiqəti dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq vacibdir. 1992-ci il 26 fevral tarixi-Xocalı faciəsi baş verdiyi andan etibarən hadisə barədə müxtəlif mətbuat orqanlarında fərqli şəkildə yanaşmalar olmuşdur. Tarixi faciənin işıqlandırılmasında mənfur qonşularımız - erməni tərəfi də öz məqsədlərinə uyğun mühüm işlər görüb, belə ki, ilk bir ay ərzində erməni tərəfi “Xocalı faciəsini azərbaycanlılar özləri törədib” ifadəsini 49 dəfə dünyanın müxtəlif mətbuat orqanlarında çap etdirməyi bacarıblar. Bu işə ilkin olaraq hadisə barədə müəyyən fikrin formalaşması üçün kifayətdir.

Araşdırmanın yeniliyi: Xocalı faciəsinin dünya mətbuatında işıqlandırılması mövzusunda müxtəlif müəlliflər tərəfindən bir çox araşdırmalar aparılıb. Buna baxmayaraq bu mövzu kifayət qədər öyrənilməmişdir. Hadisənin tarixi araşdırılması baxımından yanaşsaq, bu araşdırmaların heç birində fərqli bir nüans, hər hansı yeni bir fakt yoxdur. Mətbuatda yer alan məqalələrə gəldikdə isə, adətən, araşdırmalarda sadəcə, o dövr hadisələri cərəyan edir və ancaq 1992-ci ildə dərc olunmuş məqalələr təhlil edilirdi. Bu araşdırmada bu günün aktual olan hadisələrinin Xocalı faciəsinə təsiri və çağdaş dövrdə hadisə barədə dərc edilən məqalələrin, şahid jurnalistlərin dediklərinin və beynəlxalq reaksiyanın təhlilini aparmağa çalışmışıq.

Tədqiqatın məqsədi: məqsədımız faciənin tarixi şəraitinin düzgün mənzərəsini göstərmək, hadisə barədə dünya mətbuatını məlumatlandırma istiqamətini müəyyən edərək təhlil etməkdir. Ən düzgün istiqamət gələcək addımlarımızı müəyyənləşdirmək və bizə qarşı yönələn informasiya savaşının qarşısını almaqdır. Bunun üçün aşağıdakı məsələləri araşdırmağa çalışdıq.

- A. Hadisənin tarixinin öyrənilməsi.
- B. Hadisəyə səbəb olan tarixi şəraitin analizi.
- C. “Soyqırım” anlayışının izahı.
- D. Hadisəyə beynəlxalq reaksiya.
- E. Hadisə ilə bağlı dünya mətbuatında gedən məqalələrin, şahid jurnalistlərin dediklərinin, kitab müəlliflərinin qeydlərinin təhlili.

Bu təhlillər mövzu ilə bağlı ümumi vəziyyətin aydın mənzərəsini göstərməyə kömək edir.

Nəzəri hissə: işin öyrənilməsində tarixi araşdırmalar, qəzetlər və internet saytlardakı məqalələr, cinayət məəcəlləsi və konvensiyalardan istifadə edilib.

İşin nəzəri əhəmiyyəti aşağıdakılardan ibarətdir:

- A. Hadisənin tarixi öyrənilməsi və hadisəyə səbəb olan şəraitə aydınlıq gətirildi.
- B. Soyqırım beynəlxalq cinayət faktı kimi dəyərləndirildi.
- C. Hadisəni ilk dəfə görə jurnalistlərin fikirləri qeyd edildi.
- D. O dövri hakimiyyətin hadisələrə necə müdaxilə etməsi təhlil edildi.

Ümumən tədqiqat 3 fəslə bölünmüş, Türkiyə mətbuatında gedən yazılar, Rusiya mətbuatında gedən yazılar və digər ölkələrdə dərc edilən məqalələr başlıqlı bölmələrinə xüsusi önəm verilmiş, onların təhlili tədqiqat işinin əsas məqsədi kimi seçilmişdir.

MÜNDƏRİCAT

Giriş	4
I FƏSİL. Azərbaycan –Ermənistan münaqişəsinə tarixi baxış	8
1.1. Sovet dövründən öncəki tarix.....	8
1.2. Sovet dövrü.....	13
1.3. Müasir dövr.....	15
II FƏSİL. Xocalı soyqırımı	18
2.1. Soyqırım anlayışı.....	18
2.2. Xocalı faciəsinə aparan yol.....	24
2.3. Xocalıda qətlə gətirən gün	29
2.4. Beynəlxalq cinayət faktı.....	32
III FƏSİL. Xocalı faciəsi beynəlxalq mətbuatda	36
3.1. Xocalı faciəsinə beynəlxalq reaksiya.....	36
3.2. Jurnalistlərin gözü ilə Xocalı faciəsi.....	43
3.3. Xocalı faciəsi Rusiya mətbuatında.....	51
3.4. Xocalı faciəsi Türkiyə mətbuatında.....	56
3.5. Xocalı faciəsi digər ölkələrin mətbuatında.....	62
Nəticə	76

Giriş

Xocalı faciəsi insanlığa qarşı törədilmiş soyqırımlardan biri sayılır. 613 nəfər vəhşicəsinə qətlə yetirilmiş, 487 nəfər yaralanmış, 1275 nəfər əsir götürülmüşdür. Sadaladığımız faktlar və Beynəlxalq hüquq “Xocalı cinayəti”nə soyqırımı kimi qiymət verilməsinə çağırırsa da bu gün baş vermiş hadisədən dünya miqyasında çox az adamın məlumatı var. Hələ də dünya ictimaiyyəti həqiqətləri gizlədən dezinformasiya, yanlış məlumatlarla təmin edildiyindən hadisəyə münasibət obyektiv deyil. Bu gün əhalisinin sayına, ərazisinə, iqtisadiyatına görə Azərbaycanın geridə qalan Ermənistan olmayan tarixini saxta faktlarla zənginləşdirir, baş verməmiş hadisəni soyqırımı kimi tanıdaraq bizdən irəliyə keçməyə çalışır. Artıq 60 ölkə 1915-ci ildə baş vermiş hadisələri soyqırımı cinayəti kimi tanıyıb.

Müasir dövərdə Ermənistanla-Azərbaycan arasında mövqə döyüşləri ilə yanaşı informasiya savaşıнын getdiyini görürük. Bu savaşıda qələbə qazanmaq üçün tək cə dövlətçilik savaşı kifayət deyil, savaşıa bütöv Azərbaycan xalqının, hər bir vətəndaşın qoşulması vacibdir. Çünki Azərbaycan artıq inkişaf edən güclü bir dövlətdir. İqtisadi inkişafıa yanaşı, ölkədə vətəndaş cəmiyyətinin, hər bir fərdin, onun vətənə olan sevgi və münasibətində belə müsbət irəliləyişlər göz qabağındadır. Tarix boyu müstəmləkə altında olmağıımız baş verən hadisələrə siyasi qiymət verilməsini çətinləşdirirdi və ya heç mümkün deyildi. Həmçinin, Sovet Rusiyasının ermənilərə xüsusi qayğı göstərməsi, azərbaycanlılara qarşı qərəzli münasibət, mənfi hadisələrin baş verməsinə gətirib çıxarırdı.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 23 aylıq müstəqilliyi dövründə Azərbaycan xalqına qarşı törədilmiş soyqırımlardan biri olan 1918-ci il mart hadisələrinə xüsusi diqqət yetirilir. Xalq Cümhuriyyətinin Nazirlər Şurası 1918-ci il iyun ayının 15-də faciənin tədqiq edilməsi məqsədilə xüsusi komissiya yaradır. Fövqəladə Təhqiqat Komissiyası öncə ermənilərin Şamaxıda, İrəvan quberniyası ərazisindəki törətdikləri vəhşilikləri araşdırmış, hadisələrin beynəlxalq aləmə çatdırılması məqsədi ilə Xarici İşlər Nazirliyinin nəzdində xüsusi qurum təsis edilmişdi. 1919-1920-ci illərdə martın 31-i Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti tərəfindən ümummilli matəm günü kimi qeyd edilirdi. Sonralar müstəqilliyimizin itirilməsi və Sovet hakimiyyətinin tərkibinə qatılmağıımız bu araşdırmalara son qoyur.

1991-ci ildə müstəqilliyimizi qazanandan sonra tarix təkrarlanır. Ermənilər tərəfindən növbəti soyqırımı- “Xocalı soyqırımı”na məruz qalırıq. Faciəyə ilk siyasi qiymət 1998-ci ildə ümummilli lider Heydər Əliyevin sərəncamı ilə verilir.

Dövlətlə yanaşı vətəndaşlar da bu tip hadisələrə qiymət verməyi, həmin anda operativ davranmağı bacarmalıyıq. Amma, operativlikdə qonşularımızdan geri qalırıq. Belə ki, Sumqayıt hadisələri zamanı ermənilər bir neçə gün əvvəl müxbir və operator heyətini Sumqayıtda yerləşdirirlər. Hadisə olmamışdan əvvəl hadisə barədə sənədli film hazır vəziyyətdə idi, sadəcə, İsveçrədə onun nümayişi üçün hazırlıqlar görülürdü. Sumqayıt hadisələri Xocalı soyqırımından əvvəl baş verir. Kifayət qədər zamanın olmasına rəğmən, biz nə faciənin qarşısını ala bildik, nə də ki, sonrakı proseslərdə operativ ola bildik. Hadisəni dünya mətbuatının gündəminə çıxara bilsək belə bu yetərinə deyil.

Tədqiqatın aktuallığı: müasir dövrdə informasiya dövlətin, vətəndaş cəmiyyətinin inkişafında mühüm rol oynaması ilə yanaşı xarici ölkələrin bizə olan münasibətinin bir növ güzgüsüdür. Hansı ölkənin bizimlə, hansının bizim əleyhimizə olması barədə müəyyən məlumat əldə etmək istəsək ölkənin mətbuatında çıxan yazılara diqqət yetirmək kifayətdir. Bu gün dünya mətbuatında Azərbaycan haqqında gedən yazıları gündəlik təhlil etməklə onun dünya ictimaiyyəti tərəfindən necə tanınmasının və ya dünya ictimaiyyətinə necə tanıtılmasının şahidi olarıq. Ölkədə özünə yer alan müsbət cəhətli mühüm hadisələr bizə qərəzli olan ölkələrin mətbuatında ya səthi şəkildə ya da ümumiyyətlə işıqlandırılmır. Ölkəyə zərər gətirən ən kiçik hadisə belə bəzən dünya mətbuatının manşetini bəzəyir. Buna görə ölkənin təhlükəsizliyi, sabitliyi və həqiqi imicinin formalaşdırılması üçün dünya mətbuatının izlənməsi mühüm məsələlərdən biridir.

Xocalı faciəsi Azərbaycan tarixində baş vermiş mühüm hadisələrdəndir. 20 il ərzində bu hadisə ölkə daxili və ölkə xaricində müxtəlif mətbuat orqanları tərəfindən işıqlandırılıb. Eyni zamanda, faciənin dünya miqyasında tanıtılması dövlət qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biri hesab olunur. Dünya mətbuatının bu sahədə təhlili gələcək addımlarımın müəyyənləşdirilməsində və soyqırımın tanıtılmasında mühüm rol oynayacaq.

Tədqiqatın obyektı: bu mövzuda tədqiqatın əsas obyektı dünya mətbuatı, daha dəqiq həmin mətbuatlarda Xocalı hadisələri barədə dərc edilən məqalələrdir. Onlar dünya mətbuatında Xocalı soyqırımına olan münasibəti təhlil etməyə imkan verir. Təbii ki, Xocalı faciəsi barədə yazılan kitablar və tarixi faktlarda əsas obyektlərdən biri sayılır.

Mövzunun işlənmə dərəcəsi: Xocalı soyqırımının dünya mətbuatında təhlilinə dair A.Aşırının “Türkün Xocalı faciəsi”, B.Əzizin “Xocalı soyqırımı”, H.Məmmədovanın “Xocalı: şəhidlər və şahidlər”, T.Heydərovun “Khojali Tragedy – an International View” kimi araşdırmalarını qeyd etmək olar.

Müdafiəyə çıxarılan müddəalar: “Xocalı soyqırımını dünya mətbuatında” mövzusunun işlənilməsində məqsəd Xocalı soyqırımına diqqətin daha da artırılması, bu mənada dünya mətbuatını araşdıraraq hər bir ölkənin mövqeyinin ayrı-ayrılıqda təhlili və nəticələrin təqdimatıdır.

I FƏSİL. Azərbaycan–Ermənistan münaqişəsinə tarixi baxış

1.1. Sovet dövründən öncəki tarix

Azərbaycan ərazisi dünyanın ən qədim tarixə malik yerlərindən biridir. Təsadüfi deyil ki, ilk insan məskənləri məhz burada aşkarlanmış, burada müxtəlif tayfalar məskunlaşmışlar. Əlbəttə, ölkənin bütün bölgələri eyni tarixə malik olmamış, bölgədən-bölgəyə, regiondan-regiona müxtəlif fərqlər olmuşdur. Bu fərqlərdən danışarkən ilk növbədə burada ilk insan məskənlərinin yaranma tarixini və dövrünü göstərmək olar. Belə ki, Azərbaycanın qərb bölgələri – daha dəqiq desək Dağlıq Qarabağ ərazisi qədim tarixə malikdir. Bunun ən bariz sübutu “Azıxantrop”dur. Hərfi tərcüməsi “Azıx adamı” olan bu tapıntı yuxarıda qeyd etdiklərimizin əyani isbatıdır. Azıx mağarasında tapılmış qədim insana məxsus çənə sümüyünün 350-400 min il yaşı olduğu güman edilir.

Azərbaycan ərazisində icma quruluşu dağıldıqdan sonra bu ərazilərdə ilk tayfa birlikləri meydana gəlmişdir. Bu tayfalar qonşu birliklərlə müəyyən əlaqələrə girir, sıx qonşuluq münasibətləri yaradırdılar. Bu əlaqələrə daha çox mədəni, iqtisadi və hərbi münasibətlər daxil idi. Tarixçilər bu bölgələrdə meydana gələn ilk dövlətlərdən biri kimi Urartunu göstərirlər. Bu dövlətin yaranması Manna ilə eyni dövrə təsadüf edir. Təbii ki, bu qonşuluq heç də həmişə dinc xarakterli olmur, əksər hallarda toqquşan maraqlar sonda müharibələrə gətirib çıxarırdı. Tərəflər arasında mübarizə müəyyən ərazi itkiləri ilə nəticələnirdi ki, bunlar da müxtəlif mənbələrdə fərqli adlarla qeyd edilir. Urartu mənbələrində bu ərazilər Urtex şəklində təqdim edilir. Urtex indiki Qarabağ bölgəsinə təsadüf edir. Erməni müəlliflər Arsax sözünün kökünün məhz Urtexə gedib çıxdığını iddia edirlər. Lakin, əksər elmi çevrələrdə bu iddia qəbul olunmur və əsassız hesab edilir. Belə ki, tarixi mənbələrdə bu ərazilərdə həmin vaxtlarda ermənilərin məskunlaşması ilə bağlı ən kiçik bir fakta belə rast gəlinmir. Midiya və Əhəməni hakimiyyəti dövründə farsların təmsalında bu bölgələrə yeni işğalçılar gəlir. Onların hakimiyyətləri Dağlıq Qarabağ da daxil olmaqla Cənubi Qafqazı əhatə edirdi. “Tarixi arayışlar” kitabında ermənilər bu dövrü araşdırarkən Qarabağın İrəvan Ermənistanının ərazisində yerləşdiyini iddia edirlər. Lakin, bu iddianın da heç bir elmi əsası yoxdur. Çünki, bu onların dedikləri kimi olsaydı onda Midiya satrapı Atropat Kür və Tərtər arasında yerləşən sakaşenləri idarə edə bilməzdi.

Fars hakimiyyətindən sonra Azərbaycanda yeni dövlətlər meydana gəldi. Bunlar Atropatena və Albaniya dövlətləri idilər. Onlardan daha qədimi olan Atropatena cənubda, Albaniya isə indiki Dağlıq Qarabağ da daxil olmaqla şimalda yaranmışdı. Alban tarixçisi

Musa Kalankatlı “Albaniya tarixi” kitabında qeyd edir: “Arrana qədim Alban düzü və dağlıq ərazisi miras qaldı”. Müəllif bundan başqa həmin dövrdə Uti, Çavden, Qarqar tayfaların da bu ərazidə məskunlaşdığını bildirir. Qeyd edilənlərdən Uti, Çavden və Qarqar tayfaları təbii ki, Qarabağ ərazisində daimi məskən salmışdılar. Təsadüfi deyil ki, bu dövrə aid demək olar bütün mənbələr adıçəkilən tayfaların alban köklü olduğunu sübut edir. Buna əsas kimi bu tayfaların Arranın nəslindən olduğunu göstərməkdir. Xristian tayfaları haqqında danışarkən məşhur tarixçi Strabon öz tarix kitabında Qarabağ əyalətinin ən yaxşı süvari dəstələrinə sahib olduğunu qeyd edirdi. Bu da Qarabağ atlarının qədim dövrlərdə də cins atlar kimi şöhrət tapmasını bir daha sübut edir. Yuxarıda qeyd edilən bütün faktlar həmin dövrdə ermənilərin bu bölgədə olmadığını, onların sonradan buraya gəldiklərini aydın şəkildə göstərir. Ümumi tarix nöqteyi-nəzərindən belə görünür ki, ermənilərin bu ərazilərə gəlməsi fars hakimiyyətinin zəifləməsindən sonra mümkün olmuşdur. Erməni tarixçilərinin yazdıqlarına görə, indi də iddia etdikləri Böyük Ermənistan dövləti eramızdan əvvəl II-I minilliklərdə mövcud olmuşdur. E.ə 66-cı ildə erməni hökmdarı Böyük Tiqranın məğlubiyyəti erməniləri romalıların vassalına çevirmişdir. Rəsmi sənədlər bu barədə belə yazır: “Erməni çarı Roma xalqının dostu və müttəfiqi elan edilir”.¹ O dövrün diplomatik dili ilə bu rəsmi olaraq təbəçilik mənasına gəlirdi. Bu asılılıq eramızın IV əsrinə qədər davam etmişdir. İstər tarixi faktlar, istərsə də bu faktların analizi bizə müəyyən nəticələrə gəlməkdə kömək edir. Buradan məlum olur ki, Albaniya ərazisi həmin dövrdə Ermənistanın tərkibində ola bilməzdi. Çünki tarixi proseslər sübut edir ki, kiminsə təbəçiliyində olan dövlət digərini öz idarəçiliyi altında saxlaya bilməz. Digər bir sənəddə qeyd edilir ki, eramızın 37-ci ilində Ermənistan ərazisi Roma və Parfiya arasında bölünmüşdür. Maraqlısı budur ki, bu sənəddə hər hansı bir Alban ərazisi qeyd edilməyib. Bu da bizə imkan verir ki, həmin dövrdə Albaniyanın Ermənistanın tərkibində olmadığını söyləyək. Hətta I əsrdə Roma hakimiyyəti Ermənistan vilayətinin idarəçiliyini də Atropata həvalə etmişdi. Onu da qeyd etməliyik ki, Roma işğalı zamanı Ermənistan tamamilə asılı vəziyyətə düşsə də, Albaniya müstəqilliyini qismən qoruyub saxlaya bilmişdi. Buna sübut kimi həmin dövrə aid alban sikkələrini göstərmək olar. Tarixi sənədlərə nəzər yetirərkən görürük ki, Roma imperatoru Pompeyin tacqoyma mərasimində Alban çarı iştirak etmirdi. Bu da həmin dövrdə Albaniyanın Roma hakimiyyəti altında olmadığını göstərir.

Ermənistan ərazisi 387-ci ildə Roma və Parfiya arasında bölünmüş və Ermənistan dövləti tarix səhnəsindən silinmişdir. Sonrakı tarixi məqamlarda Azərbaycan dövlətinin Ermənistanla

¹ İqrar Əliyev, “Naqorniy Karabax. İstoriya, faktı i sabitiya”, ”Elm” nəşriyyatı, Bakı-1989, səh. 24

münasibətlərində səngimə baş verir. Lakin Kürəkçay və Türkmənçay müqaviləsi ərəfəsində bu münasibətlərdə müəyyən yeniliklər və gərginləşmə hiss edilir.

Azərbaycan ərazisi xanlıqlara parçalandıqdan və burada müstəqil xanlıqlar meydana gəlidikdən sonra ermənilər daha çox iki xanlığın – Qarabağ və İrəvan xanlığının ərazisində yaşayırdılar. İndiki Ermənistan ərazisi də məhz bu xanlıqların ərazisində idi. Yuxarıda qeyd edilən mülkiyyətlər vaxtaşırı Qarabağ xanlığında çaxnaşmalar yaradır, onun işinə əngəl törədirdilər. Təbii ki, bu mülkiyyətlərə Ermənistan dövlətçilik ənənəsi kimi yanaşmaq düzgün olmazdı. Çünki, onlar dövlət kimi birləşə bilmədilər və dövlətə məxsus heç bir atributları yox idi. Üstəlik, Xaçın mülkiyyətindən başqa digər mülkiyyətlər yerli deyil, gəlmə ermənilər idi.

Şuşa qalası Qarabağ xanlığının hakimiyyəti dövründə inşa edilmişdir. Ruslar xanlıq dövründə Qarabağa hücum edən zaman mülkiyyətlər birmənalı şəkildə onları dəstəkləyirdilər. Təsədüfi deyil ki, Azərbaycanın “şimal qapısı” hesab edilən Dərbəndin işğal edilməsində də ermənilərin böyük rolu var idi.

Azərbaycan uğrunda Rusiya və İran tərəfindən aparılan müharibələr 1813-cü ildə Gülistan, 1828-ci il yanvar ayının 28-i isə Türkmənçay müqaviləsinin imzalanması ilə başa çatır. 16 maddədən ibarət olan müqavilənin 15-ci maddəsində erməni məsələsinə də toxunulurdu. Konkret olaraq ermənilərin adı çəkilməsə də onların İran ərazisindən Azərbaycanın bərəkətli torpaqlarına köçürülməsi məsələsi həll edilirdi. Bu müqaviləyə əsasən, əhalisinin 73,4%-ni türklər təşkil edən İrəvan xanlığında erməni vilayəti yaradılır və ermənilər kütləvi surətdə burada yerləşdirilirlər. Onlar burada yerli bəylərin və ağaların torpaqlarında məskunlaşdırılırdılar.

Türkmənçay müqaviləsindən sonra Azərbaycan – Ermənistan münasibətlərində durğunluq və nisbətən sakitlik dövrü başlayır. Lakin təbii ki, ermənilər həmişə olduğu kimi bu halda da boş dayanmırlar. Onlar yeni şəraitin yaranmasına və əlverişli vəziyyətin formalaşmasına qədər “sakit” durmağı üstün tuturlar. Lakin bu da çox uzun çəkmir. Belə ki, çar Rusiyasının zəifləməsi ermənilərin əl-qolunu açır . Erməniləri yenidən təşkilatlanmağa, gələcək fəaliyyətləri üçün zəmin yaratmağa imkan verir. Bu dövrdən başlayaraq bir sıra terrorçu erməni təşkilatlar yaranmağa başlayır. Belə təşkilatlardan biri 1885-ci ildə erməni Partakalyanın Fransada yaratdığı “Armenekon” təşkilatı oldu. Lakin bu təşkilatın ömrü uzun olmadı. Bundan sonra 1887-ci ildə “Qnçak” (Zəng) partiyası yaradıldı. Onun rəhbəri Avetist Nazarbekyan idi. Bu partiyanın proqramında əsas yeri Azərbaycan torpaqları hesabına “Böyük Ermənistan” yaratmaq planı tuturdu. “Böyük Ermənistan” ideyasının həyata

keçirilməsi uğrunda ən fəal mübarizəni “Daşnaksütyun” partiyası aparmışdır. Bu partiya 1890-cı ildə Tiflisdə yaradılmışdır. Təşkilatın əsas mətbuat orqanı Cenevrədə çap olunan “Droşak” (Bayraq) qəzeti idi.¹

XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq “Daşnaksütyun” partiyası öz fəaliyyətini daha da genişləndirdi. Bu dövrdən etibarən onların fəaliyyətlərinin mərkəzində Azərbaycan dururdu. 1905-07-ci illərdə Qafqaz ərazisi I Rus burjuva-demokratik inqilabı ilə çalxalandı. Belə olan halda dayaqları tamamilə zəifləmiş çarizm öz mövqeyini gücləndirmək məqsədilə bir sıra tədbirlər həyata keçirir. Bu tədbirlərdən biri də müxtəlif millətlər arasında nifaq salmaqla diqqəti yayındırmaq idi. Bu işdə çar məmurları Ermənistan- Azərbaycan arasındakı münasibətlərdən istifadə etmək qərarına gəldilər. Çünki onlar tarix boyu ermənilərin məkrli niyyətlərinin şahidi olmuş və bu baxımdan şanssız qaçır bilməzdilər. Nəticədə ermənilər gizli yollarla silahlandırıldı və azərbaycanlılara qarşı müharibəyə başladılar. Gürcü müəllif Qaribi özünün “Qızıl kitab”ında yazırdı: “Daşnaksütyun” partiyasının yaranmasına qədər Zaqafqaziyada sülh və dostluq hökm sürürdü. Azərbaycanlılar, ermənilər və gürcülər əsrlərlə bir yerdə yaşamışlar. Hətta bu müddət ərzində heç kim millətlərarası ədavət görməmişdi. Daşnaklar gəldilər və ermənilərdən ibarət müstəqil dövlət yaratmaq istədilər.”² Beləliklə 1905-1906-cı illərdə erməni – müsəlman qırğını baş verdi. Ermənilərlə azərbaycanlıların ilk toqquşması Bakı şəhərindən başlayaraq sonra Şuşa, Zəngəzur, İrəvan, Naxçıvan, Eçmədzin, Cavanşir və Qazax qəzalarına yayıldı. Gəncə qubernatoru 1907-ci il avqustun 9-da Peterburqda məlumat vermişdi: “Zavallı azərbaycanlı kəndləri üzərinə təqribən yüz minlik zinvorlar (əsgərlər) ordusu göndərilmişdir. Türkiyədən olan qaçqınların və ancaq insan öldürməyə adət etmiş yerli başkəsənlərin demək olar ki, hamısı bu orduya qoşulmuşdur ”.³ Təbii ki, belə olan halda azərbaycanlılar da əks tədbirlər görməyə məcbur olurdular. Onlar bu məqsədlə könüllülərdən ibarət dəstələr yaradır, qırğının qarşısını almağa çalışırdılar. Belə partiyalardan biri də 1905-ci ildə Gəncədə Əhməd bəy Ağayev tərəfindən yaradılmış “Difai” partiyası idi.

1917-ci ilin fevral ayında Rusiyada inqilab baş verir və bu nəinki erməni – Azərbaycan münasibətlərində, həmçinin dünya tarixində yeni bir dövrün əsasını qoyur. Bu dövrdə də ermənilərin azərbaycanlılara qarşı ərazi iddiaları davam edir. 1917-ci ildə Tiflisdə daşnak rəhbərlərinin milli konqresinin çağırılması da bu işə xidmət edirdi. Belə ki, bu konqresdən sonra Qafqazda, o cümlədən Azərbaycanda siyasi vəziyyət gərginləşir. “Böyük Ermənistan”

¹ Həvva Məmmədova, “Xocalı: Şəhidlər və şahidlər”, Bakı – 2003, səh. 9

² Yenə orada, səh. 9

³ Yenə orada, səh. 10

xəritəsini əlində əsas tutan Daşnaksütyun partiyası Azərbaycana qarşı mübarizəni daha da gücləndirir. Bunun nəticəsi olaraq 1918-ci ilin əvvəllərində Bakı, Naxçıvan, Qarabağ, Quba, Şamaxı kimi iri şəhərlərdə kütləvi qırğınlar törədilir. Bu qırğınlar Şuşa və onun ətrafında azərbaycalıların sıx yaşadığı kəndlərdə daha intensiv olur. Arxivlərdə 1918-ci ildə ermənilərin Xocalıya hücumu və törətdikləri vəhşiliklərlə bağlı onlarla fakt mövcuddur. Bundan başqa elə həmin il erməni general Andranik Zəngəzura hücum edir və yerli əhalini vəhşicəsinə qırır. Bu hücum nəticəsində 115 kənd dağıdılmış, 10068 adam isə öldürülmüşdü.¹ 1918-ci ildə İrəvanda 200-dən çox kənd yandırılmışdı.

1918-ci ilin ortalarında Zaqafqaziya Seyminin buraxılması Daşnaksütyun partiyasının Ermənistanın müstəqilliyini elan etməsi ilə nəticələnir. Daşnaklar Azərbaycanın tarixi torpaqları olan Qarabağ və Naxçıvan ərazilərinə iddialarını yenidən gündəmə gətirirlər. Nəticədə Eçmədzin, İrəvan, Sürməli və Şərur qəzaları ermənilər tərəfindən zəbt edilir.

1919-cu ildə Qarabağın erməni assambleyası Azərbaycan Respublikasını rəsmi olaraq tanıyır. Bu sənəd 1919-cu il avqustun 26-da Ermənistan və Azərbaycan nümayəndələri tərəfindən imzalanır və buna əsasən Dizaq, Vərənd, Xaçın, Çiləbörd Azərbaycan hakimiyyətini qəbul edir.² Daha sonra Azərbaycan parlamenti İrəvan başda olmaqla bir sıra ərazilərin Ermənistana verilməsinə etiraz etmir və nəticədə tarixi Azərbaycan torpaqları ermənilərin idarəçiliyi altına keçir.

1920-ci ilin aprelin 28-də Azərbaycan XI Qızıl Ordu tərəfindən işğal edilir. Ermənistan da bu taleyi yaşayır. Nəticədə hər iki dövlət SSRİ-nin tərkibinə daxil olur və uzun müddət bir yerdə addımlayır. Bu isə öz növbəsində faktiki olaraq iki ölkə arasında münasibətlərin yeni bir mərhələsinin başlanması demək idi.

¹ Həvvə Məmmədova , “Xocalı:Şəhidlər və şahidlər”, Bakı – 2003, səh. 11

² İlqar Mamedov , Tofiq Musayev , “ Armyano-Azerbaydjanskiy konflikt” ,”Qrif və K” nəşriyyatı, Tula 2006, səh. 28

1.2. Sovet dövrü

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi 1920-ci ildə Azərbaycanda və Ermənistanda Sovet hakimiyyəti quruldu. Sovet hakimiyyəti yarandığı andan etibarən bir sıra inzibati və siyasi addımlar atdı. Bu addımların içində Azərbaycan və Ermənistan arasında çoxillik tarixə malik ziddiyyətlərin həlli də var idi. Təbii ki, bu ziddiyyətlərin əsasında Dağlıq Qarabağ dururdu. Bunun üçün ilk növbədə bütün Qarabağın təsərrüfat-siyasi həyatına rəhbərlik Vahid Vilayət İnkilab Komitəsinə tapşırıldı. Sonralar da bu məsələ daim diqqət mərkəzində oldu. Bir il ərzində Qarabağ yeni yaranmış dövlətin siyasi dairələrini məşğul edən əsas problemlərdən oldu. Bu sahədə bir sıra işlər görüldü, müəyyən fərman və göstərişlər verildi.

1923-cü ildə Qarabağın əsasən ermənilər məskunlaşan dağlıq hissəsinin Ermənistan SSRİ-yə birləşdirilməsi məsələsi gündəmə gətirildi. Lakin bu ərazilərin Ermənistanla sərhədlərinin olmaması və Ermənistandan yalnız azərbaycanlıların yaşadıkları Qubadlı, Laçın, Kəlbəcər, Dəstəfur rayonları ilə ayrılması səbəbindən partiya orqanlarının göstərişi əsasında Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin 7 iyul 1923-cü il tarixli dekreti ilə mərkəzi Xankəndi olan Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti yaradıldı.¹ Bu bir daha onu göstərirdi ki, adıçəkilən vilayət heç vaxt Ermənistana bitişik olmamışdır və hazırda da bu hal mövcud deyil. Göründüyü kimi Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra da ermənilərin ərazi iddiaları nəinki azalmamış, əksinə daha da artmışdır. Burada dəyişən sadəcə şəxslər olmuş, məqsəd isə eyni qalmışdır. Ermənilərin SSRİ yüksək eşalonunda yer alan nümayəndələrinin aktivliyi sayəsində bu məsələ daim diqqət mərkəzində olmuş, imkan düşən kimi Azərbaycanın əleyhinə yenidən qaldırılmışdır. 1939-cu ildə II Dünya müharibəsinin başlanması, 1941-ci ildə isə SSRİ-nin bu müharibəyə qoşulması, ermənilərin ərazi iddialarının bir neçə il sənqiməsinə gətirib çıxarmışdır. Lakin, əsla unudulmamışdır. Bunu sonrakı hadisələr də təsdiq edir. Belə ki, müharibədən qısa bir müddət sonra – 1948-ci ildə ermənilər bu sahədə daha bir nailiyyət qazana bilmişdilər. Bu uğurun kökündə azərbaycanlıların Ermənistan ərazisindən deportasiyası dururdu. Çünki 1948-1953-cü illərdə çox sayda azərbaycanlı Ermənistan SSRİ-dən Azərbaycanın quraq bölgələrinə deportasiya edildmişdi və bu işdə birbaşa ermənilərin rolu var idi. Bu uğur onları daha da ruhlandırılmış, yeni haqsız iddiaların meydana gəlməsinə imkan yaratmışdı. 1960-cı illərdə anti-Türkiyə kompaniyasının gücləndiyi bir dövrdə yenidən bu məsələ qabardılmışdı. Bunun məntiqi nəticəsi kimi 1965-ci ildə DQ-nin Ermənistana ilhaq edilməsi barədə 45 min nəfərin imzaladığı petisiya Moskvaya təqdim edilir, bunun əsasında SOV. İKP MK katibliyi Azərbaycan və Ermənistana bu barədə məsələ hazırlamağı tapşırırmışdı. Bu tip cəhdlər 1977-ci il konstitutsiyasının qəbulu zamanı da

¹ “Qarabağ: suallar və faktlar”, Halil Öztürkün redaktorluğu, “Qismət” nəşriyyatı, Bakı 2005, səh. 40

t krarlanmıř lakin, Heydər Əliyevin dövründə məsələnin kritik h dd  çatmasına v  ermənilərin xeyrinə həll edilməsinə imkan verilm miřdi. Sonralar da buna bir ne e dəfə cəhdlər olunmuř lakin, hər dəfə qarřısı alınmıřdı.

Artıq Sovet dövləti  z q rub  aęlarını yařayırdı və yeni bir tarixi dövr yetiřm kd  idi. Bunu nəzərə alan ermənilər h miř  olduęu kimi bu dəfə də  lveriřli vəziyyətin yaranmasını gözləyirdilər.

1.3. Müasir dövr

1988-ci il Ermənistan və Azərbaycan münasibətlərinin ən kəskin dövrünün başlanması kimi tarixə düşdü. Artıq SSRİ-nin demək olar ki, dağılmaq üzrə olması, onun əsarəti altında olan xalqların milli-azadlıq hərəkatının başlanması yeni problemlər yaradırdı və təbii ki, keçmişin nəhəng və qüdrətli imperiyası olan SSRİ artıq bunları həll edəsi gücdə deyildi. Nəhəng imperiya ambissiyası bu dəfə də Azərbaycanın əleyhinə işləyirdi. Əsrin əvvəllərində olduğu kimi ruslar yenə erməniləri dəstəkləyir, xalqları üz-üzə qoyurdular. Bunun nəticəsi kimi ermənilər fəallaşır, yeni mübarizəyə başlamağa hazırlaşdılar.

1988-ci ilin fevralın 13-də saat 10-da Xankəndində ermənilər Dağlıq Qarabağın Ermənistana birləşdirilməsi tələbi ilə ilk mitinqə çıxdılar. Bu faktiki olaraq böyük münaqişənin ilk siqnalı demək idi. Bu hadisələr artıq rəhbərlikdə təmsil olunmayan Heydər Əliyevin dəyərini bir daha ortaya qoyur və onun rəhbərliyinə hər kəs tərəfindən ehtiyac duyulurdu. Həmin vaxt əksər insanlar yalnız bir şeyi deyirdilər: “Əgər Heydər Əliyev burada olsaydı bu namərdlər ürək edib belə fikrə düşə bilməzdilər”.¹ Bu istək və arzu heç də təsadüfi deyildi. Belə ki, Heydər Əliyev SSRİ rəhbərliyində təmsil olunduğundan respublikanı tərk etmişdi və buna görə də Azərbaycan hökumətinin məsələlərə müdaxiləsi və nəzarəti demək olar ki, yox dərəcəsində idi. Sonradan bir çoxları bunun Heydər Əliyevi Azərbaycandan uzaqlaşdırmaq və bu yolla öz mənfur planlarını həyata keçirmək üçün atılmış bir addım olduğunu anladılar. Bu dövrdə bölgələrə - xüsusən Qarabağ kimi həssas bir regiona nəzarət o qədər zəifləmişdi ki, Bakıdan gələnləri nəinki komitənin birinci katibləri, hətta təsərrüfat, təşkilat rəhbərləri belə qəbul etmirdilər. Bakıda isə buna göz yumur və görməzdən gəlirdilər. Bu da məntiqi olaraq vilayətin idarə edilməsində ciddi problemlərə gətirib çıxarırdı və burada erməni faktorunun güclənməsinə səbəb olurdu. Təbii ki, belə olan halda Qarabağın idarəçiliyində əsas söz sahibi ermənilər olurdular. Belə ki, erməni nazirlər həm sərəncam verir, həm də onun icrasına birbaşa nəzarət üçün tez-tez Qarabağa səfər edirdilər. Yerəvandan mütəxəssis adı altında yüzlərlə daşnak gətirilir, burada yüksək vəzifələrə təyin edilirdilər. Onlara verilən əsas tapşırıq burada ermənilərin mövqeyini gücləndirmək, daha sonra baş verəcək hadisələrə hazırlaşdırmaq idi.

Vilayətin və ona qonşu olan bölgələrin sırası azərbaycanlı vətəndaşları getdikcə sıxışdırılmağa başlanır, polis və güc orqanları tərəfindən saxlanılır, erməni hakimlər tərəfindən cəzalandırılırdılar.

¹ Həvva Məmmədova, “ Xocalı:Şəhidlər və şahidlər “, Bakı – 2003, səh. 11

Bu dövrdə Qafqazın mədəni beşiyi sayılan Qarabağın həyatında ciddi dəyişikliklər müşahidə olunurdu. Belə ki, artıq burada qatı erməni millətçiləri olan və türklərə - azərbaycanlılara dərin nifrəti ilə fərqlənən bir sıra erməni yazıçı, şair və ziyalılarına yubileylər keçirilir, tez-tez onlarla görüşlər təşkil edilirdi. Nəticədə Zori Balayan, Silva Kaputikyan, Sero Xanzadyan və s. kimi onlarla daşnakların adı tez-tez mədəni, bədii tədbirlərdə eşidilməyə başlanırdı. Onlardan əksəriyyəti Qarabağda – Azərbaycan ərazisindəcə Azərbaycana, onun əhalisinə və s. təhqir, tənqid, nifrətlə dolu sözlər, ifadələr işlədirdilər. Bu məsələ barədə Azərbaycanın vəziyyətini ağırlaşdıran digər məsələ də SSRİ-də Qorbaçovun hakimiyyətə gəlməsi oldu. Belə ki, ermənilərə yaxınlığı ilə seçilən Qorbaçov tezliklə Heydər Əliyevi hakimiyyətdən uzaqlaşdırdı və ermənilərin işini bir az da asanlaşdırdı. Bundan başqa erməni Arkadi Manuçaryanın rəhbərlik etdiyi daşnakçı “Krunk” cəmiyyəti Qarabağda açıq-aşkar anti-Azərbaycan fəaliyyətinə başladı. Bundan başqa Ermənistanın paytaxtı olan qədim Azərbaycan şəhəri İrəvanda milli problemlərə həsr olunmuş silsilə konfranslar keçirilməyə başladı ki, bunun da əsasında Qarabağ, onun ələ keçirilməsi məsələləri dururdu. Bu tədbirlərin həyata keçirilməsinin bariz nümunəsi kimi əhalinin siyahıya alınması adı altında imza toplanaraq Qorbaçova göndərilməsini göstərmək olar. Artıq ermənilər illərdir gözlədikləri tarixi şəraitin yetişdiyini düşünür, açıq mübarizəyə hazır vəziyyətə gətirilirdilər. Onları bu işdə ruhlandıran isə Qorbaçov hakimiyyəti və onun yürütdüyü siyasət idi.

Tezliklə görülməli işlərin, fəaliyyətlərin əhatə olunduğu çoxsahəli proqram hazırlandı. Bu proqrama başlanğıc mərhələdə mitinqlərin, nümayişlərin, ümummilli tətillərin keçirilməsi, azərbaycanlı əhalinin sıxışdırılması və nəticədə öz ata-baba torpaqlarından qovulması və s. daxil idi. Bu işlər təbii ki, mərkəzin xəbəri olmadan həyata keçirilə bilməzdi və SSRİ rəhbərliyi – o cümlədən Qorbaçovun birbaşa nəzarəti ilə edilirdi. Qorbaçov erməniləri məyus etmirdi. O, çıxışlarının birində demişdi: “Sovet ittifaqı yaradılarda tarixi ədalətsizliyə yol verilib. Heç də bütün xalqların haqları özünə çatmayıb.”¹ Təbii ki, bütün bunların məntiqi nəticəsi olmalı idi və bu özünü çox gözlətmədi. Tezliklə Xankəndində miqyasca daha böyük mitinq keçirildi. Mitinqin beşinci günü Krunk cəmiyyətinin sədri Manuçaryan çıxışında Ermənistandan və bütün dünyaya səpələnmiş erməni təşkilatlarından həmrəylik teleqramları aldığını, rəsmi Moskvanın da onları dəstəklədiyini və məqsədə çatmaq üçün bütün vasitələrdən istifadə edəcəklərini rəsmi surətdə bəyan etdi. O, əminliklə bildirirdi ki, tələbləri yerinə yetiriləcək və öz məqsədlərinə nail olacaqlar. Göründüyü kimi Manuçaryanın çıxışında tam arxayınlıq və rahatlıq var. Təbii ki, o belə əminliyi yalnız Moskvadan ala bilərdi. Üstəlik

¹ Həvva Məmmədova, “Xocalı: Şəhidlər və şahidlər”, Bakı – 2003, səh. 13

tezliklə baş verənlər onun “bütün vasitələrdən istifadə edəcəyik” deyəndə nəyi nəzərdə tutduğunu bir daha göstərdi.

1988-ci ilin fevralın 20-də Ermənistan və Azərbaycan Ali Soveti qarşısında Dağlıq Qarabağ ərazisinin Ermənistana birləşdirilməsi barədə vəsadət qaldırılır.¹ Bu artıq hadisələrin nəzarətdən çıxması və ikitərəfli toqquşmalara gəlib çıxması demək idi. Belə ki, fevralın 24-ü Dağlıq Qarabağ ərazisində 16 yaşlı Bəxtiyar Əliyev və Əli Hacıyev qətlə yetirilir. Bundan sonra 28 fevralda Sumqayıt hadisələri baş verir və bu vəziyyəti daha da gərginləşdirir. Ermənilər beynəlxalq aləmdə bunu azərbaycanlıların zorakılığı və onlara qarşı zülmü kimi təqdim edir. Lakin sonrakı hadisələr və araşdırmalar bunun həqiqət olmadığını üzə çıxardı. Üstəlik bunun ermənilər tərəfindən təşkil edildiyi məlum oldu.

1 dekabr 1989-cu ildə Ermənistan SSRİ-nin ali soveti Dağlıq Qarabağın birləşdirilməsi haqda qərar qəbul etdi. Bu faktiki olaraq digər bir dövlətin ərazi bütövlüyünə qarşı yönəlmiş bir addım idi. Tezliklə vəziyyət daha da gərginləşdi. Artıq tez-tez silah səsləri eşidilir, öldürülən dinc sakinlərin sayı artırdı. Bu da öz növbəsində azərbaycanlılar arasında narahatlıq yaradır və xaosa gətirib çıxarırdı. Mərkəzi hakimiyyətin zəifliyi, hadisələrə müdaxilə etməməsi bu işin nəticələrini daha da ağırlaşdırırdı. Artıq ermənilər mitinqlərlə, bəyanatlarla kifayətlənmək istəmir və silahlı mübarizəyə başlayırdılar. Bunun məntiqi sonluğu kimi tezliklə Qarabağda müharibə başladı və bu Qarabağın işğalı ilə nəticələndi. Dağlıq Qarabağa daxil olan rayonlar aşağıdakı ardıcılıqla erməni silahlı birləşmələri tərəfindən işğal edildi: Xankəndi –18.09.1988, Xocavənd – 17.02.1992, Xocalı – 26.02.1992, Şuşa–08.05.1992, Laçın–18.05.1992, Kəlbəcər – 02.04.1993, Ağdərə–07.06.1993, Ağdam–23.06.1993, Fizuli–23.08.1993, Cəbrayıl –24.08.1993, Qubadlı –31.08.1993, Zəngilan –29.10.1993. Göründüyü kimi erməni silahlı qüvvələri qısa müddət ərzində xarici tərəfdaşlarının da köməyi ilə Qarabağı işğal edə bilmişdir. Təbii ki, bunun obyektiv və subyektiv səbəbləri var. Bu müharibənin ən qanlı və dəhşətli səhifəsi sözsüz ki, Xocalı soyqırımının baş verməsi oldu. Lakin cəbhədəki müharibə vəziyyəti 1994-cü ildə Heydər Əliyevin əməyi və gərgin fəaliyyəti nəticəsində dayandırıldı. Belə ki, həmin il tərəflər arasında sülh müqaviləsi imzalandı.

¹ İlqar Mamedov , Tofiq Musayev , “ Armyano-Azerbaydjanskiy konflikt” , ”Qrif və K” nəşriyyatı , Tula - 2006, səh. 28

II FƏSİL. Xocalı soyqırımı

2.1. Soyqırım anlayışı

Çar Rusiyası və Sovetlər İttifaqı dönəmində ermənilər Azərbaycan torpaqları hesabına öz ərazilərini böyüdərək psixologiyalarına yeritdikləri cəfəng, real əsası olmayan “Böyük Ermənistan” xülyasını həyata keçirməyə çalışırlar. Bu məqsədlərə çatmaq üçün onlar bütün üsul və vasitələrdən istifadə edərək hər hansı vicdani və insani hisslərin əsiri olmadan öz mənfur niyyətlərini həyata keçirməyə çalışırlar. Vasitələr əsasən milli zəmində törədilən qırğın və terrorlardır. Gülüstan və Türkmənçay müqavilələrindən sonra ermənilərin Azərbaycan torpaqlarında kütləvi məskunlaşması, 1905-1907-ci illərdə törətdikləri qırğınlar, 1918-ci il soyqırım hadisələri, deportasiya haqda 1947-ci ildə 4083, 1948-ci ildə 754 sayılı qərarlar bu siyasətin həyata keçirilməsinin bir üsulu idi. 3 il ərzində həmin ərazidən 100 min əhalinin köçürülməsi planlaşdırılmışdı. Bu işə həmin vaxt orada yaşayan azərbaycanlıların 60 %-i demək idi. Köçürmə siyasətinin məcburi şəkildə həyata keçirildiyini nəzərə alsaq, bunun zorakılıq və kütləvi qırğınlara gətirib çıxardığını deyə bilərik.

1988-ci ildən Azərbaycan və Ermənistan arasında konfliktin yeni mərhələsi başlayır. Məhz həmin mərhələdə milli-mənəvi dəyərlər, insanlığa, hərbi mədəniyyət və əxlaqa zidd olan, dinc əhaliyə qarşı yönəldilmiş Xocalı soyqırımı baş verdi. Bu hadisə zamanı azərbaycanlı əhaliyə qarşı törədilmiş soyqırım Cenevrə Konvensiyasının “insan hüquqları haqqında” ümumi bəyannamənin (BMT Baş Məclisi 10 dekabr 1948-ci ildə qəbul olunmuşdur) 2, 3, 5, 9 və 17-ci maddələrinin “hərbi münaqişələr və fəvqəladə hallar zamanı qadın və uşaqların müdafiəsi haqqında” bəyannamənin (BMT Baş Məclisi tərəfindən 14 dekabr 1974-cü ildə qəbul olunmuşdur), “Soyqırımı cinayətlərinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında” konvensiyanın (9 dekabr 1948-ci ildə BMT Baş Məclisi tərəfindən qəbul olunmuşdur) tələblərini kobud surətdə pozanlar hələ də cəzalandırılmamışdır. ¹

Soyqırım – etnik, irqi, dini və ya milli qrupun düşünülmüş və sisteməlik şəkildə tam və ya qismən məhv edilməsidir. Bu, “Soyqırım cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında” Konvensiyanın (SCQACK) 2-ci maddəsində “milli, etnik, irqi və ya dini qrupu tamamilə və ya qismən məhv etmək niyyəti ilə törədilmiş aşağıdakı hərəkətlərdən – qrup üzvlərini öldürmək; qrup üzvlərinə ciddi fiziki və ya mənəvi ziyan vurmaq, qrupun tam və ya qismən fiziki məhvi məqsədilə qrupda həyat şərtlərini düşünülmüş şəkildə aşağı salmaq; qrupda olacaq doğumların qarşısını almaq üçün tədbirlər görmək; (və) uşaqları bir qrupdan zorla digər qrupa köçürmək – biri” kimi nəzərdə tutulmuşdur.

¹ Rövşən Novruzoglu, “GENOSİD.....ECOCİD”, “Adiloğlu” nəşriyyatı, Bakı -2006, səh. 12

SCQACK-nın preambulasında soyqırım yalnız “beynəlxalq hüquq üzrə, BMT-nin mahiyyətinə və məqsədlərinə zidd, sivil dünya tərəfindən cinayət hesab olunan cinayət” hesab edilmir, həmçinin “bütün tarixi dövrlərdə soyqırım bəşəriyyətin amansız böyük itkisi” sayılır.

Beynəlxalq hüquq normalarına görə, soyqırım törətmiş şəxslərin cinayət mühakiməsi və cəzalandırılması labüddür. Beynəlxalq hüquq soyqırım cinayətinin anlayışını müəyyən etməklə yanaşı, həmin cinayəti törətmiş şəxslərin məsuliyyətini də müəyyənləşdirir. Belə ki, Soyqırım Cinayətinin Qarşısının Alınması və Cəzalandırılması haqqında Konvensiyanın 5-ci maddəsinə əsasən, iştirakçı dövlətlər soyqırım cinayətini törətməkdə təqsirli olan şəxslərin cəzalandırılması üçün təsirli tədbir görməlidirlər. Konvensiyanın 6-cı maddəsinə görə həmin şəxslər dövlətin ərazisində səlahiyyətli məhkəmələrdə mühakimə olunmayıbsa, beynəlxalq məhkəmə tərəfindən mühakimə edilməlidir.

Hansı tarixi hadisələrin soyqırımı, hansıların isə daha az kriminal və ya qeyri-insani əməl olduğunu müəyyən etmək çətindir. Soyqırım ittihamlarının cərəyan etdiyi demək olar ki, hər bir hadisədə müxtəlif mövqelərin tərəfdarları faktların geniş müxtəlif versiyalarını təşviq edərək hadisənin şərtlərini və detallarını qızğınlıqla müzakirə edirlər. Soyqırım ittihamı sözsüz ki, tam aydın olmur və demək olar ki, həmişə ziddiyyətlər olur.

Ümumən soyqırım sözünün tərfi belə müəyyən tənqidlərə gətirib çıxarır. Belə ki, Hassan Kakar “Sovet müdaxiləsi və Əfqan cavabı: 1979-1982” adlı kitabında bildirir ki, soyqırımın beynəlxalq tərfi çox məhduddur, bura siyasi və ya soyqırımı törədən tərəfindən müəyyən olunan hər hansı qrup da əlavə olunmalıdır və Frenk Çok və Kurt Conassondan sitat gətirir: “Soyqırım soyqırımı törədənin müəyyənləşdirdiyi bir qrupun dövlət və ya başqa hakimiyyətin məhv etməyə çalışdığı birtərəfli kütləvi qırğınının bir formasıdır.” Beynəlxalq hüququn soyqırımı verdiyi hazırkı təriflə razılaşmayan bəzi tənqidçilər qeyd edirlər ki, bu tərifə Stalinin qismən təsiri olub, buna görə də orada siyasi qruplar nəzərdə tutulmayıb.

R.C.Rammelə görə soyqırımın 2 müxtəlif mənası var. Ənənəvi məna hökumət tərəfindən insanların milli, etnik, irqi və ya dini mənsubiyyətinə görə qətlidir. Leqal məna beynəlxalq razılıqla SCQACK-da ifadə olunub. Bura həmçinin doğumların qarşısının alınması və uşaqların zorla bir qrupdan digərinə köçürülməsi kimi öldürməklə əlaqəli olmayan elə hərəkətlər daxildir ki, qrupun məhvinə yönəlib. Əsas məna ənənəvi məna kimidir, bundan əlavə bura siyasi opponentlərin hakimiyyət tərəfindən öldürülməsi və başqa beynəlxalq qətlər daxildir. Bu qarışıqlıqdan yayınmaq üçün Rammel 3-cü məna üçün demosid (“democide”) terminini yaratmışdır.

Adam Cons özünün “Soyqırım: Ətraflı giriş” kitabında izah edir ki, tarix boyu insanların başqa qrupları yad kimi görmə qabiliyyətləri olub, Çok və Conassondan sitat gətirir: “Tarixi

və antropoloji insanların özləri üçün həmişə bir adları olub. Əksər hallarda bu ad “xalq” olub və hər hansı yolla özlərindən daha keyfiyyətsiz hesab etdikləri başqa adamlara qarşı bu ad üzərində sahibliklərini yaradıblar. Xalq və bəzi başqa cəmiyyətlər arasındakı fərqlər din, dil, metod, adətlər və sairə ilə bağlı xüsusilə böyük olduğundan digərləri adi insana nisbətə daha az qiymətləndirilib – kafirlər, barbarlar və ya hətta heyvanlar”.¹

Cons davam edir: az xalq başqa bir qrupla daha rahat yaşaya bilir, çünki yadlar insandan daha aşağı qiymətləndirilir və buradan qısa bir arqument əldə edirlər ki, bizim yaşaya bilməmiş üçün onlar və ya biz məhv edilməliyik. Bu qiymətləndirmədən sonra Cons belə davam edir: “Frenk Çok və Kurt Conassonun erkən araşdırmalarında qeyd edildiyi kimi çətinlik ondadır ki, belə tarixi qeydlərin mövcudluğu ikibaşlı və qeyri-mötəbərdir. Belə ki, bu gün tarix bəzi sadıq “obyektiv” faktlarla, onu yazanın öz rəhbərini tərifləmək məqsədinə xidmət edən hesablamalarına və öz ilahlarının daha ali olmasını əsaslandırmaqla yazılır.”²

Antik dövr alimləri soyqırım (genosid) və cinslərin öldürüldüyü gendersidi fərqləndirirlər. Yel Universitetindən Ben Kiernan III Pun müharibəsinin sonunda Karfagenin dağıdılmasını “İlk Soyqırım” kimi qələmə verir.³

1951-ci ildə BMT Təhlükəsizlik Şurasının 5 daimi üzvündən yalnız ikisi SCQACK-nın iştirakçısı idi: Fransa və Çin Respublikası (Tayvan). SCQACK Sovet İttifaqı tərəfindən 1954-cü ildə, Birləşmiş Krallıq tərəfindən 1970-ci ildə, Çin Xalq Respublikası tərəfindən 1983-cü ildə (1971-ci ildə Tayvandakı Çin Respublikasını BMT TŞ-də əvəz etmişdir) və Birləşmiş Ştatlar tərəfindən 1988-ci ildə ratifikasiya edilmişdir. Buna görə də soyqırımı cinayəti üzrə beynəlxalq hüquq yalnız 1990-cı illərdə işə düşmüşdür. 1918-ci ilin 30 mart-3 aprel tarixləri arasında Bakı şəhərində və Bakı quberniyasının müxtəlif bölgələrində, həmçinin Şamaxı, Quba, Xaçmaz, Lənkəran, Hacıqabul, Salyan, Zəngəzur, Qarabağ, Naxçıvan və digər ərazilərdə Bakı Soveti və daşnak erməni silahlı dəstələrinin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri qırğın. Rəsmi mənbələrə görə 12 minə yaxın azərbaycanlı qətlə yetirilmiş, on minlərlə insan itkin düşmüşdür. Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin 26 mart 1998-ci il tarixli sərəncamı ilə 31 mart Azərbaycanlıların Soyqırım Günü kimi qeyd olunur.

Xocalı soyqırımı xarakter etibarını ilə beynəlxalq cinayət kateqoriyasına aiddir. Bu kateqoriyadan olan cinayətlərin əsas tərkibləri İkinci Dünya müharibəsindən sonra yaradılmış beynəlxalq hərbi tribunalların (Nürnberg, Tokio) nizamnaməsində istifadə olunmuş, sonradan həmin cinayət tərkibləri keçmiş Yuqoslaviya və Ruanda beynəlxalq cinayət tribunallarının

¹ Çok və Conasson, “Soyqırımın tarixi və sosiologiyası”, 1990, səh. 28

² Yenə orada, səh. 29

³ <http://az.wikipedia.org/wiki/Soyqırım>, 12.03.2012

nizamnamələrində, habelə Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statusunda təkmilləşdirilməklə bir daha təsdiqini tapmışdır.

1944-cü ilə qədər soyqırımı anlayışı hələ formalaşmamışdı. 1944-cü ildə yəhudi mənşəli polşalı hüquqşünas Rafael Lenkin Avropa yəhudilərinin faşistlər tərəfindən kütləvi şəkildə məhv edilməsi siyasətini ifadə edən yeni termindən istifadə etdi. O, yunan dilində genos-nəsil, caedo-latin dilində “öldürərəm” sözü ilə birləşdirib “genocide” terminini təklif edir.¹ Bir il sonra Nürnberq Beynəlxalq Hərbi Tribunal faşist liderlərini “bəşəriyyət əleyhinə cinayətlərdə” ittiham etdi. Tribunalın ittiham aktında soyqırım termini hüquqi termin kimi deyil, təsviri ifadə kimi işlədilmişdi. 9 dekabr 1948-ci ildə BMT tərəfindən “soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında” konvensiya qəbul edildi (Bu konvensiya 12 yanvar 1951-ci ildə qüvvəyə minmişdir). Bununla ilk dəfə olaraq beynəlxalq hüquqda insan qruplarının milli, etnik, irqi, dini fərqlərinə görə kütləvi məhv edilməsinə yönələn cinayətlər soyqırım adlandırılmaqla konvensiyaya qoşulan dövlətlərin üzərinə bu cinayətin qarşısının alınması və bu cinayəti törədənlərin cəzalandırılması vəzifəsini qoyurdu. Bu konvensiyaya görə (maddə 2) soyqırım hər hansı milli, etnik, irqi və ya dini qrupun qismən və ya bütövlükdə məhv edilməsi məqsədilə törədilən aşağıdakı hərəkətlərdən biridir:

- a) Bu cür qrup üzvlərinin öldürülməsi;
 - b) Bu cür qrup üzvlərinə ağır bədən xəsarətlərinin və yaxud əqli qabiliyyətlərinə ciddi zərər yetirilməsi;
 - c) Qəsdən hər hansı bir qrupun tam və ya qismən fiziki məhvini nəzərdə tutan həyat şəraiti yaradılması;
 - d) Bu cür qrup daxilində doğumun qarşısını almağa yönəlmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi;
 - e) Bir insan qrupuna mənsub olan uşaqların zorla başqa qrupa verilməsi.
- Konvensiyanın 3-cü maddəsinə görə aşağıdakı əməllər cəzalandırılındır:

- a) soyqırım;
- b) soyqırım törətməyə yönəlmiş gizli sövdələşmə;
- c) soyqırım törətməyə birbaşa və açıq təhrik;
- d) soyqırım törətməyə yönəlmiş qəsd;
- e) soyqırımda iştirak.

Hazırkı dövrə qədər müxtəlif ölkələrdə bəşəriyyət əleyhinə törədilmiş bir neçə cinayət beynəlxalq aləm tərəfindən soyqırımı kimi qəbul edilib. Faşistlərin

¹ “Soyqırım cinayəti (Beynəlxalq aktlar, normative sənədlər, müraciət və şərhlər toplusu)”, Həbil İsgəndərovun redaktorluğu ilə, Bakı - 2010, səh. 3

Avropada törətdiyi məlum əməllər Nürnberq Tribunalının hökmü ilə soyqırımı kimi qiymətləndirilməsə də bəşəriyyət əleyhinə cinayət hesab edilmişdir (həmin dövrdə “soyqırım” hüquqi termin kimi işlədilmirdi). Keçmiş Yuqoslaviyanın ərazisində olan Bosniya münaqişəsi zamanı (1992-1995) kiçik Srebrenitsa şəhərciyində serb qoşunları tərəfindən 7800 bosniyalı kişilərin və oğlan uşaqlarının öldürülməsi bəşəriyyət əleyhinə ağır hərbi cinayət olmaqla soyqırım kimi qiymətləndirildi. 1993-cü ildə BMT Təhlükəsizlik Şurasının 827 sayılı qətnaməsi ilə Haaqada keçmiş Yuqoslaviya üzrə Beynəlxalq Tribunal yaradıldı. Tribunalın yurisdiksiyası keçmiş Yuqoslaviyanın ərazisi ilə məhdudlaşdı. 1994-cü ilin oktyabr ayında BMT-nin Təhlükəsizlik Şurası Ruandada Tutsi xalqının 800 min əhalisinin öldürülməsi ilə (1994-cü ilin aprel-iyul ayları ərzində) əlaqədar Beynəlxalq Tribunalın yaradılmasına qərar verdi. Hərbi Tribunal Tanzaniyanın Aruşa şəhərində yerləşirdi. 2 sentyabr 1998-ci ildə tarixdə ilk dəfə olaraq soyqırım cinayəti törətməkdə ittiham edilərək Taba kommunasının meri postunda fəaliyyət göstərmiş Jan-Pol Akayesunun barəsində hökm çıxarıldı.¹

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən qəbul edilmiş BMT-nin “Soyqırımı cinayətlərinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu 31 may 1996-cı ildə Heydər Əliyev tərəfindən imzalanıb. Konvensiyanın maddələrinin icra edilməsi üzrə Azərbaycan Respublikasının öz üzərinə götürdüyü öhdəliklərin həyata keçirilməsi istiqamətində görülən tədbir kimi Azərbaycan Respublikasının cinayət məəcəlləsinə “Soyqırım” (maddə 103), “Soyqırımının törədilməsinə təhrik etmə” (maddə 104) maddələri daxil edilmişdir.²

Azərbaycan xalqı da soyqırımı faktı ilə üz-üzə qalan xalqlar sırasındadır. Buna ilk dəfə siyasi qiymət 26 mart 1998-ci ildə Heydər Əliyevin imzaladığı “Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında” fərmanla verilir. Fərmanda deyilir: “...Azərbaycanın XIX-XX əsrlərdə baş verən bütün faciələri torpaqlarının zəbti ilə müşayiət olunaraq, ermənilərin azərbaycanlılara qarşı düşünülmüş, planlı surətdə həyata keçirdiyi soyqırımı siyasətinin ayrı-ayrı mərhələlərini təşkil etmişdir. Bu hadisələrin yalnız birinə - 1918-ci il mart qırğınına siyasi qiymət vermək cəhdi göstərilmişdir. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varisi kimi Azərbaycan Respublikası bu gün onun axıra qədər həyata keçirə bilmədiyini qərarların məntiqi davamı olaraq soyqırım hadisələrinə siyasi qiymət vermək borcunu tarixin hökmü kimi qəbuledir.”³ Beləliklə, ilk dəfə Heydər Əliyevin Fərmanı ilə 31 mart Azərbaycanlıların Soyqırım Günü elan edilmişdir.

¹“Soyqırım cinayəti (Beynəlxalq aktlar, normative sənədlər, müraciət və şərhlər toplusu)”, Həbil İsgəndərovun redaktorluğu ilə, Bakı 2010, səh. 4

²“Azərbaycan Respublikası cinayət məəcəlləsi”, səh. 38

³“Soyqırım cinayəti (Beynəlxalq aktlar, normative sənədlər, müraciət və şərhlər toplusu)”, Həbil İsgəndərovun redaktorluğu ilə, Bakı 2010, səh. 3

Göründüyü kimi soyqırımı məsələsi yalnız Azərbaycan üçün deyil, dünya üçün də mühüm əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən biridir. Dünyanın ən nüfuzlu beynəlxalq təşkilatları bununla bağlı qərarlar, konvensiyalar və s. qəbul etmişlər. Üstəlik soyqırım cinayətlərində ittiham olunanların cəzalandırılması da mühüm faktordur. Nəzərə alsaq ki, bu proses bu gün də davam edir, onda onun əhəmiyyətini daha yaxşı dərk edə bilərik.

2.2. Xocalı faciəsinə aparın yol

Ermənistan 1988-ci ildən Qarabağ iddiası ilə bağlı Azərbaycana qarşı növbəti təcavüzkar siyasətə başladı. Azərbaycan XX əsrin əvvəllərindən bəri bir neçə dəfə bu cür təcavüzə, soyqırımına məruz qalsa da növbəti dalğaya hazır deyildi. Həmin il fevralın 21-də Əskəranda Bəxtiyar Quliyevlə Əli Hacıyevin ölümü xalqımızı sanki yuxudan oyatdı, acı həqiqətə inandırdı. Amma bu heç nəyi dəyişmədi. Belə ki, iki gəncin ölümü faciələr silsiləsinin ilk halqası oldu. Xocalının işğalına gedən yol Tuğ və Səlakətin kəndlərinin işğalından başladı. Belə ki, 1991-ci il oktyabrın 30-da bu kəndlər erməni silahlı birləşmələri tərəfindən tutuldu. Qəsbkarlar noyabrın 19-da Xocavəndi də zəbt etdilər. 1992-ci il yanvarın 10-da Axullu kəndi də düşmən tapdağına çevrildi. Qarabağın ən iri yaşayış məskənlərindən olan Malibəyli, Aşağı və Yuxarı Quşçular kəndləri Şuşa rayonunda, Qarabağ silsiləsinin dağətəyi ərazisində, rayon mərkəzindən 14 kilometr şimal-şərqdə, Xankəndi şəhərinin 2,5 kilometrliyində, Ağdam-Şuşa avtomobil yolundan 2 km aralıda yerləşirdi. Əsrlər öncə bu kəndlərdə karvansaralar, əttar, əllaf, baqqal dükənləri, aşxanalar, çayxanalar, hamam, məscid, qala divarları, hətta kanalizasiya xətti də varmış. Bu qədim kəndlər Qarabağın ən ağır batman, qayım-qədim obalarından idi. İşğal ərəfəsində kəndin 4 min nəfərə yaxın əhalisi var idi. Əhalinin əsas məşğuliyyəti əkinçilik və tərəvəzçilik olub. Kənddə 2 orta məktəb, kitabxana, mədəniyyət evi, klub, kinoqurğu, məişət evi, poçt-rabitə şöbəsi, ambulatoriya, minarəli məscid, çay daşlarından tikilmiş hamam kompleksi, tunc dövrünə aid kurqanlar var idi. XX əsrin əvvəllərində – 1909-cu ildə dövrünün ziyalısı Məmməd Qarayev Malibəyli kəndində qızlar üçün ilk rus-tatar məktəbini açıdırıb. Kəndin şimal-şərqində yaşı 300 ili çoxdan adlamış Səfəvi dövrünün yadigarı olan səkkizguşəli, çatma tağlı, iki günbəzdən və su hovuzundan ibarət olan hamam tikilişi də var idi.

Quşçular kəndi isə Şuşa rayonundan 16 kilometr şimal-şərqdə, Qarabağ silsiləsində, dağətəyi ərazidə, Quşçular çayı sahilində yerləşir. Quşçular oykonimi Qarabağda yaşamış türkdilli quşçu tayfalarının adı ilə bağlıdır. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Aşağı və Yuxarı Quşçular yaşayış məntəqələri Malibəyli kəndi ilə birlikdə xəritədə Xocalı rayonu ərazisində bir adanı xatırladır. Odur ki, erməni terrorçuları Xocalını işğal etmək üçün ilk növbədə Malibəyli və Quşçular kəndlərini zəbt etdilər. Xalqımızın uzaq tarixində ağırlı-acılı səhifələr çoxdur. Yaxın keçmişimizin Malibəyli və Quşçular faciəsi də bu qəbildəndir.

1992-ci il fevralın 10-da erməni birləşmiş hərbi hissələri Malibəyli kəndinə üç tərəfdən hücumə keçdilər. Həmin vaxtadək ara-sıra hücumlar, həmlələr olsa da, vəziyyət budəfəki qədər gərgin olmamışdı. Düşmənin bu hücumu əvvəlkilərə bənzəmirdi. Səhər tezdən

kənd artilleriya qurğularından və iriçaplı pulemyotlardan atəşə tutuldu. Malıbəyli və Quşçular kəndlərinin kişiləri mərdliklə müdafiə olunaraq düşməni kəndə girməyə, camaatdan girov götürməyə imkan vermirdilər. Vəziyyət hər an gərginləşirdi, qadınların, qocaların, uşaqların kənddə qalması böyük faciələrə səbəb ola bilərdi. Gecə ikən Malıbəylinin dinc əhalisi qonşu Quşçular kəndinə gətirilir. Ancaq kəndin kişilərinin silah-sursat, ov tüfəngi belə olmadığından düşmənin mühasirə dalğası daralır, saatlar ötdükcə Quşçular kəndini də ağuşuna alırdı. Malıbəyli və Quşçular kəndlərinin 3 minədək əhalisi düşmən əlinə keçməmək üçün ya Xocalıya, ya da Ağdama doğru hərəkət etməli idi. Düşmən Xocalı istiqamətində əhalini qırmaq və girov götürmək üçün güclü hazırlıq işləri görmüşdü. Odur ki, Malıbəyli əhalisi soyuq fevral gecəsində Abdal və Gülablı kəndləri istiqamətində 16 km yolu keçib Ağdama tərəf gəlməyə qərar verdi.

1992-ci il fevralın 11-də Malıbəyli, Aşağı və Yuxarı Quşçular kəndlərinin camaatı dağları, meşələri aşıb keçərək çətin bir yol qət etdi. Ağbulaq və Pircamal kəndləri yaxınlığındakı zirvələrdə mövqe tutan ermənilər əhalinin keçə biləcəyi yolu nəzarətə götürmüşdülər. Üç minlik əhalinin salamat çıxarılmasını cəmi 60 nəfər müdafiəçi öz üzərinə götürmüşdü. Təpələrin başında yüksək mövqe tutmalarına baxmayaraq, ermənilərin hücumunun qarşısı alındı. Həmin gün Malıbəyli və Quşçular əhalisindən 8 nəfər şəhid oldu. 3 nəfər girov götürüldü, 20 nəfər ağır yaralanaraq bədən xəsarətləri aldı. Fevralın 11-də 18.00-da Malıbəyli-Quşçular camaatı min bir müsibətlə Ağdamın Abdal və Gülablı kəndlərinə yetişdi. Hər iki qədim kənd fevralın 11-dən 12-nə keçən gecə işğal olundu. Malıbəyli və Quşçular kəndlərinin işğalından bir neçə gün sonra – 1992-ci il fevralın 17-də ermənilər Dağlıq Qarabağın ən qədim iri yaşayış məskənlərindən olan Qaradağlıni mühasirəyə aldılar. Xatırladaq ki, Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin statusu Azərbaycan Respublikasının 26 noyabr 1991-ci il tarixli 279-XII nömrəli Qanununa əsasən ləğv olunmuşdu. Həmin qanunla Martuni və Hadrut rayonlarının əsasında Xocavənd rayonu yaradılmış və Qaradağlı kəndi də bu rayonun inzibati ərazisinə daxil edilmişdi. Qaradağlı kəndi ermənilər yaşayan Ağkənd, Aşan, Baravatun, Qovaxan, Dağdağan, Kəndxord, Mirkənd, Mısmına, Muşqabad, Ningi, Harov kəndləri ilə əhatələnmişdi. Kəndin əhalisi əsasən heyvandarlıq, taxılçılıq və tərəvəzçiliklə məşğul olurdu. Dağlıq Qarabağda münaqişə başlayan zamandan Qaradağlı kəndinin camaatı dəfələrlə ermənilərin dəhşətli hücumlarına sinə gərmişdi. İşğal gününə qədər onlarca kənd sakini erməni hücumları zamanı canlarını qurban vermiş, şəhid olmuşdular. Qaradağlılar da işğala məruz qalmış digər kəndlərin sakinləri kimi, illərlə ermənilərin törətdikləri qanlı terror aktlarının qurbanı olmuşlar. Verilən qurbanların çoxluğuna baxmayaraq, qaradağlılar bütün erməni hücumlarının qarşısını çətinliklə də olsa ala bilirdilər.

Lakin bu müdafiə kənd camaatının, xüsusən cavanların özünümüdafiə postu kimi kolxoz və ya başqa inzibati binalarda yaratdıqları istehkamlardan o tərəfə keçə bilmirdi. Onların da əlində gizləyib saxladıkları üç-beş ədəd ov tüfəngindən ibarət idi. Ermənilərin Yuxarı Qarabağda törətdikləri cinayət əməllərinə qarşı dövlət səviyyəsində, demək olar ki, heç bir tədbir görülmürdü. Ermənilər azərbaycanlıların əlində silah olmadığını bilib asanlıqla yaşayış məntəqələrini işğal edirdilər. Qaradağlı da belə bir cinayətə hərəketin, ölkə rəhbərliyinin laqeyd münasibətinin qurbanı oldu. 1992-ci il fevralın 15-də təpədən-dırnağadək silahlanmış ermənilər Qaradağlıya güclü basqın edirlər. Həmin gün qurbanlar bahasına olsa da, qaradağlılar düşməni kəndə girməyə qoymadılar. Lakin fevralın 16-da səhər tezdən erməni terrorçuları daha böyük qüvvə ilə Qaradağlı kəndinə güclü hücumə keçdilər. Fevralın 17-nə keçən gecə səhərə qədər döyüş getdi, yenə də cammat necə olursa-olsun kəndi qorudular. Bundan sonra erməni hərbi birləşmələri 23-cü diviziyanın 366-cı motoatıcı alayının əsgər və zabıt heyəti və xarici ölkələrdən gətirilmiş mızdlu qatillərlə birlikdə müxtəlif istiqamətlərdən Qaradağlı kəndinə güclü hücumə keçdilər. Fevralın 17-də axşama yaxın müdafiəçilərin istehkam kimi seçdikləri kənd sovetinin binası da ermənilər tərəfindən tutuldu. Sursatları tükənən kənd müdafiəçiləri çoxlu şəhid verdi. Dörd ilə yaxın düşmənlə üz-üzə əliyalın mübarizə aparən Qaradağlı kəndi ermənilər tərəfindən zəbt olundu.

Xocalı hadisəsi baş verdiyi ərəfədə respublika rəhbərliyi müdafiə qüvvələrinin yaradılmasını ləngitmiş, gözləmə mövqeyi tutmuşdu. 31 avqust 1991-ci ildə SSRİ müdafiə naziri Qapodnikov Azərbaycan Respublikasının prezidenti Ayaz Mütəllibova məktubla müraciət edib müttəfiq respublikalarda milli qvardiya və müdafiə nazirliyi yaratmağı təklif etmişdi. Mərkəzin təşəbbüsündən sonra prezident 334 nömrəli 5 sentyabr 1991-ci il tarixli fərmanla Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyini yaratmış, müdafiə naziri vəzifəsinə Bərgədlı Valeh Eyyub oğlunu təyin etmişdi.¹

Kağız üzərində yaradılan orduda heç kim hansısa bir quruculuq işləri aparmır. Respublikada yerləşən SSRİ silahlı qüvvələrinin dördüncü ordu hissələri respublika prezidentinin 9 oktyabr 1991-ci il tarixli qərarı ilə milliləşdirilərək prezidentin sərəncamına verilsə də, ordu komandanlığı hissələri inventarlaşdırıb respublika tabeliyinə keçirilməsinə imkan verməmişdi.²Altı ay ərzində dörd müdafiə nazirinin dəyişməsi ordu quruculuğunun çox pis vəziyyətdə olmasından xəbər verirdi. Oktaybr-dekabr aylarında keçirilməli olan həqiqi hərbi çağırış 3 ay gecikdirilmişdi. (1991-ci il dekabrın 5-də fərman verilir, kompaniya isə

¹ Rövşən Novruzov, "GENOSİD.....ECOCİD", "Adiloğlu" nəşriyyatı, Bakı – 2006, səh. 20

² Yenə orada, səh. 20

dekabrdan mart ayına qədər keçirilir). Müdafiə naziri və hərbi komissar vəzifəsini eyni vaxtda icra edən T. Mehdiyev bütün çağırışlardan ordu sıralarına aparılmamasının səbəbini dördüncü ordunun kazarmaları təhvil verməməsində görürdü. Halbuki həmin vaxt 30 000 döyüşçünün hazırlanması üçün yetərinə baza mövcud idi. Üstəlik 1992-ci ildə yaradılmış hərbi hissələrə olduqca biganə yanaşılırdı. 1991-ci ildə Valeh Bərgadlının əmri ilə Xocalıda özünümüdafiə batalyonu yaradılır. Batalyona rəhbərlik orta məktəb müəllimi, ehtiyatda olan leytenant Tofiq Misrayib başçılıq edirdi. Həmin batalyonun şəxsi heyəti 237 nəfər sırayı əsgərdən ibarət idi. 1991-ci ilin noyabrında SSRİ daxili işlər nazirliyinin qoşunları Dağlıq Qarabağı tərk etdikdən sonra Xocalı ilə quru yolla əlaqə tamamilə kəsildi. Əlaqə ancaq vertolyotla mümkün idi. 28 yanvar 1992-ci ildə vertolyot vurulduqdan sonra hava əlaqəsi də tamamilə kəsildi. Fəciə baş verən ərəfədə Xocalıya yalnız bir dəfə MİQ 26 nəqliyyat vertolyotu gəlir. 300-dən çox Xocalı sakini şəhərdən çıxarılır. Sonralar yenidən vertolyotla bağlı müraciət edilmiş, amma MDB hərbi vertolyot eskadrilyasının komandiri Zalotixin bundan imtina etmişdir. Bu bölgədə vəziyyətin ağırlaşması ilə əlaqədar olaraq respublika prezidenti 2 fevral 1992-ci il tarixli fərmanı ilə Xankəndi, Şuşa, Ağdərə, Xocavənd, Ağdam, Xocalı, Kəlbəcər, Cəbrayıl, Zəngilan, Qubadlı, Laçın, Xanlar, Goranboy, Tərtər rayonlarında prezident üsulu tətbiq edərək idarəçiliyi prezident müvəkkili M.S.Məmmədova tapşırılmışdır.¹ 21 yanvar 1992-ci ildə M.S.Məmmədov Qarabağ bölgəsindəki vəziyyətlə əlaqədar prezidentə arayış təqdim edir. Arayışda ermənilərin həm canlı, həm də texnika baxımından Azərbaycandan güclü olduğu öz əksini tapır və bir sıra təkliflər irəli sürülürdü. Birinci təklif Qarabağdakı qüvvələrin vahid komandanlıq altında birləşməsi idi. 10 fevral 1992-ci il tarixində Ayaz Mütəllibov vahid komandanlığın yaradılması barədə 2 və 3 nömrəli əmrlər verir. 2 nömrəli əmrdə vahid komandanlıq daxili işlər naziri, Qarabağ bölgəsi üzrə daxili işlər idarəsinin rəisi T.Əliyevə tapşırılır. Şuşa şəhərinin müdafiəsi isə R.Qaziyevə həvalə edilmişdir. T.Əliyev daha sonra üzərində dörd vəzifə saxlanılmaqla müdafiə naziri təyin edilir. 15 fevral 1992-ci ildə F.Hacıyev Qarabağ üzrə vahid komandan T.Əliyevin otağını zəbt edərək komandanlığı öz üzərinə götürdüyünü elan edir. 17 fevral 1992-ci il tarixində silahlı qüvvələrin komandirlərinin keçirdiyi müşavirədə Xocalının mühasirədən çıxarılması üçün Dadaş Rzayev tərəfindən hazırlanmış plan rədd edilir, Fəhmin Hacıyev Xocalının mühasirədən azad edilməsini öz üzərinə götürdüyünü bildirir. 21-25 fevral tarixlərində Xocalının azad edilməsi vaxtı bir neçə dəfə dəyişdirilir. 23 fevral 1992-ci il tarixində qrad qurğuları heç bir səbəb göstərilmədən Ağcabədi rayon aeroportundan aparılır. Fəciə zamanı onlar Ağdamda yerləşmədiyindən ermənilərə qarşı bu silahlardan istifadə etmək mümkün

¹Rövşən Novruzov, "GENOSİD.....ECOCİD", "Adiloğlu" nəşriyyatı, Bakı – 2006., səh. 22

olmur. Asif Məhərrəmov, Allahverdi Bağirov, Yaqub Rzayevin başçılığı altında ermənilərin mövqelərinə hücum ediləndə Fəhmin Hacıyev gizlənilir. Həmçinin əhalinin gizli yolla mühasirədən çıxarılması üçün Milli Təhlükəsizlik İdarəsindən göndərilən bələdçilər qovulur. 15-25 fevral tarixlərində əhalini vertolyotla çıxarmaq mümkün olur. Baş qərargah rəisi Ş.Musayevin tabeçiliyində 8 ədəd MİQ 24 vertolyotu olur. Sonradan bu vertolyotlar Zabrat aeroportuna gətirilir. Xocalı hadisəsinin baş verməsinin əsas səbəblərindən biri də 366-cı motoatıcı alayın bu hadisədə yaxından iştirakıdır. Belə ki, həmin alayın əksər zabit heyəti ermənilərin əlində oyuncağa çevrilir və onların məqsədlərinə qullud edirlər. Alayın yüksək rütbəli zabidləri ermənilərə müntəzəm olaraq silahlar, hərbi sursatlar satırdılar. Burada hərbi qanunlar ticari qanunların kölgəsində qalmışdı. Belə ki, Azərbaycan məntəqələri istiqamətində atılan hər top atəşinə görə 1300 rubl, BTR-in bir gecəlik icarəsinə 5000 rubl, 6 PDM-dən ibarət hər bir reydə 1.5 milyon, kiçik rütbəli zabidlərin göstərişlərinə 3.4 min rubl verilirdi. 1985-ci ildə Qarabağda yerləşdirilən bu alayın komanda heyətində 50-yə yaxın erməni təmsil olunurdu. Vestiproqramında şərhçi Feodorkoskinin hazırladığı buraxılışda iki rus əskəri açıq şəkildə erməni zabidlərin Azərbaycan kəndlərinə atəş açmaq barədə əmr verdiklərini deyirdilər.¹ Bu alayın bəzi hərbiçiləri hərbi hissədən qaçaraq Azərbaycan tərəfə keçmişdilər. Onlardan üçü hətta Xocalı faciəsi gecəsi Azərbaycan tərəfdən döyüslərdə iştirak etmişdi. 1992-ci il fevralın 16-da 366-cı alayın tərkibində “Klugin” erməni cəbhəsi, fevralın 17-də isə qadınlardan ibarət “Şuşanik” adlı snayperçi dəstələr təşkil edilmişdi. Göründüyü kimi bu faciənin baş verməsində erməni-rus işbirliyi əsas rol oynamışdı. Bunu rəsmi sənədlər və faktlar da təsdiq edir. Xocalı soyqırımında iştirak edən hərbi hissələrin birinin əks-kəşfiyyat şöbəsinin rəisi, polkovnik V. Savelyev özünün “Məxfi arayış”ında erməni terror təşkilatlarıyla Rusiya qoşun birləşmələrinin Dağlıq Qarabağda keçirdikləri hərbi əməliyyatları izləyərək, fakt və sənədlərdə bütün olub-keçənlərin şərhini verib etiraf edirdi: “Mən bütün bunları yazmaya bilmərəm. İnsanların, uşaq və qadınların, hamilə gəlinlərin güllədən keçmiş bədənlərini unuda bilmərəm. Qoy azərbaycanlılar mənə bağışlasınlar ki, bütün bu qanlı və amansız sonluğu olan hadisələrdə əlimdən heç nə gəlmədi. Təkcə yazdığım arayışı həm Kremlə, həm də SSRİ Müdafiə Nazirliyi Baş Kəşfiyyat İdarəsinin generallarına göndərdim. Oxuyun, dedim. Biz rusların zabit şəxsi görün necə ləkələndi”². Xocalı faciəsində 50-yə yaxın rus zabit və hərbiçi iştirak etmişdi. Baxmayaraq ki, bir çox zabidlər haqqında cinayət işi açılmış, lakin indiyə qədər heç biri cəzalandırılmamışdır. Bu isə növbəsində dünya birliyinin məsələlərə hələ də ikili standartlar çərçivəsindən yanaşdığını göstərir.

¹ Akif Aşırılı, “Türkün Xocalı soyqırımı”, “Nurlan” nəşriyyatı, Bakı-2005, səh. 19

² Yenə orada, səh. 15

2.3. Xocalıda qətləmə günü

Azərbaycanın ən qədim insan məskənlərindən biri olan Xocalı şəhəri Xankəndindən 14 km şimal – şərqdə Qarabağ silsiləsində yerləşir. Burada e.ə. XIII – VII əsrlərə aid Xocalı–Gədəbəy mədəniyyətinin ilk abidələri tapılmışdır. Bu vaxta kimi Xocalı ərazisində son Tunc və erkən Dəmir dövrlərinə (e.ə. XIII – VII əsrlər) aid çoxlu mədəniyyət abidələri aşkar edilmişdir. Bu abidələr daş qutu və kurqanlardan ibarətdir. Tədqiqatlar dövründə biri digərini əvəz edən beş tip kurqanlar müəyyənləşdirilmişdir. Burada eyni zamanda müxtəlif tipli saxsı balıqqulağı, şüşə, pasta və s. hazırlanan bəzək əşyaları, tunc əmək alətləri aşkar edilmişdir. Xocalıda 11 saylı kurqandan tapılmış əqiq muncuğun üstündə Assuriya çarı Adadnirariyə məxsus mixi yazılar, o cümlədən saxsı qablar, pasta və şüşə muncuqlar, qızıl bəzək əşyaları, silindrik möhür və s. yerli əhalinin Yaxın Şərq ölkələri ilə iqtisadi – mədəni əlaqələrini göstərir. Xocalı – Gədəbəy mədəniyyət abidələri yaşayış yerləri, emalatxanalar, qəbirlər, ibadətgahlardan ibarətdir. Xocalı ərazisində əhalon tikilələrə rast gəlinir. Son tədqiqatların nəticələrindən bəlli olur ki, bütün Kiçik Qafqaz dağlarının köç yollarının kənarında inşa edilmiş əhalon tikililərin hamısı eyni məqsəd güdməmiş və başlıca olaraq, üç məqsəd üçün bina edilmişlər:

- 1) iri ticarət yolları üzərində bu yolları müdafiə etmək;
- 2) düşmən hücumları zamanı əhalini müvəqqəti mühafizə etmək;
- 3) müqəddəs yerləri əbədləşdirmək.

Xocalıda tapılmış kurqanların özləri müxtəlif olduğu kimi, onların altındakı qəbirlər də müxtəlifdir. Ölünü dəfn etmək üçün bəzən kurqanın altında ev tikilmiş, dairəvi hasar çəkilmiş, bəzən isə daş qutular düzəldilmişdir. Xocalı kurqanlarında aparılmış qazıntılar nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, 3 – 4 min il bundan əvvəl bu ərazidə iki cür dəfn adəti olmuşdur. Onlardan biri ölünü olduğu kimi dəfn etmək, digəri isə ölünü yandıraraq dəfn etməkdir. Hər iki kurqanlar həm ailəvi, həm də tək – tək şəxslərə məxsus düzəldilmişdir. Ailəvi kurqanlarda bəzən 50 – dən çox skelet aşkara çıxarılmışdır. Xankəndi ilə Əsgəran arasında yerləşən Xocalı Dağlıq Qarabağda Şuşadan sonra azərbaycanlıların yaşadığı ikinci böyük yaşayış məntəqəsidir. 1990–cı ildə şəhər statusu almışdır. 1991–ci ilin məlumatına görə, əhalisini 7 min nəfər azərbaycanlı təşkil edirdi. Bu şəhərdə 1988–ci ilin sentyabrın 18–də Xankəndindən, 1988–ci ilin noyabrında Ermənistandan qovulmuş azəri türkləri, 1989–cu ildə Fərqanədən qovulmuş məhsəti türkləri də məskunlaşmışdılar.

25 fevral 1992-ci ildə gecə saat 23 radələrində Xocalıya bir neçə istiqamətdən hücum həyata keçirilirdi: Qarqar çayının Həsənabad kəndi, təyyarə limanının şərqindən, İncik tərədən, donuzçuluq kompleksi istiqamətindən, Daşbulaq-Xocalı yolu tərəfdən, Nargux–Xocalı istiqamətindən, Daştəpə tərəfdən, Bozdağ – Əsgəran istiqamətindən qoşun yeridilir. Ətraf aləmdən tamamilə təcrid olunmuş, yalnız özünümüdafiə qruplarına ümidi qalmış əhali nizami ordu və erməni quldurlarına müqavimət göstərmək iqtidarında deyildi. Hücumda ermənilər tərəfindən mayor Ohanyan Seyran Muşeqoviçin komandası altında 366–cı alayın 2–ci batalyonu, Yevgeni Nabokixin komandası altında 3–cü batalyonu, 1–ci batalyonun qərargah rəisi Çitçyan Valeriy İsayeviç və alayda xidmət edən 50–dən artıq erməni millətindən olan zabit və praporşiklər, tanklar, piyadaların döyüş maşınları, toplar, D–30 qaubitsası və digər müasir hərbi texnika iştirak etmişdir. Hücum zamanı öncə kazarma və müdafiə postları raket atəşinə tutulur. Həmin gecə rəsmi məlumatlara görə Xocalıda 3000 nəfər əhali var idi. Şəhər 26 fevral səhər saat 5-dək tamamilə işğal edilir. Həmin faciə zamanı: 613 nəfər şəhid olmuşdur, onlardan, 106 nəfəri qadın, 63 nəfəri uşaq, 70 nəfəri qoca, 487 nəfər yaralanmışdır; onlardan, 76 nəfəri uşaq, 1275 nəfər girov götürülmüşdür, 150 nəfəri itkin düşmüşdür, 25 uşaq hər iki valideynini itirmişdir, 130 uşaq bir valideynini itirmişdir, 8 ailə tamamilə məhv edilmişdir.¹ Faciə zamanı şəhidlərdən yalnız 335 nəfəri dəfn edilir, 200 nəfərin ayaqları soyuqdan donur, 56 nəfər xüsusi amansızlıqla qətlə yetirilir. Təəssüf ki, Xocalı ilə bağlı materiallar elə də çox deyildir. Bununla belə şahid ifadələri həmin faciə ilə bağlı müəyyən məqamlara işıq tutur:

Ermənilər tərəfindən qətlə yetirilmiş azərbaycanlı uşaqların sinəsi yarılib ürəkləri parçalanmış, əksər meyidlər isə tikə-tikə doğranmışdır. Heydərov Camal Əbdülhüseyn oğlu – “Qaraqaya deyilən yerin yaxınlığındakı fermanın 2 kilometrliyində eybəcər hala salınmış xeyli azərbaycanlı meyiti var idi. Qətlə yetirilmiş uşaqların sinəsini yarıb ürəklərini parçalamış, əksər meyidləri isə tikə-tikə doğramışdılar”. Heydərov Şahin Zülfiqar oğlu – Naxçıvan kəndi (Xocalı) yaxınlığında 80-ə yaxın meyit görüb. Meyitlər qorxulu vəziyyətə salınmış, başları kəsilmişdir. Milis mayoru Əlif Hacıyev, yaxın qohumları Səlimov Fəxrəddin, Səlimov Mikayıl da qətlə yetirilənlər arasında olmuşdur. Hübətov Cəlil Hübətəli oğlu – Ermənilər onun gözü qarşısında həyat yoldaşı Füzuzə, oğlu Muğan, qızı Simuzər və gəlini Südabəni güllələmişlər. Paşayeva Kübra Adil qızı – Kətik meşəsinə girəndə ermənilərin mühasirəsinə düşmüşdür. Gizləndiyi kolluqdan həyat yoldaşı Paşayev Şura Tapdıq oğlu, oğlu Paşayev Elşad Şura oğlunun güllələnməsinin şahidi olmuşdur. Əmirova Xəzəngül Təvəkkül

¹ Həvva Məmmədova, “Xocalı:Şəhidlər və şahidlər”, Bakı – 2003, səh 15

qızı - Xocalı işğal olunan zaman erməni silahlıları onun ailəsini bütünlüklə girov götürmüşdür. Ermənilər Xəzəngülün anası Rayanı, 7 yaşlı bacısı Yeganəni və xalası Göycəni güllələyib, atası Əmirov Təvəkkülü isə benzin tökərək yandırmışlar. Əliyeva Zoya Əli qızı – 150 nəfərə qədər adamla 3 gün meşədə qalıb. Meşədə Zoyanın yanında Əhmədova Dünya və onun bacısı Gülxar donaraq ölmüşdür. Mustafayeva Kübra Əliş qızı – “Ermənilər bizi girov götürən kimi yanımdakı altı nəfəri yerindəcə güllələmişlər”. Kərimova Səidə Qurban qızı – “12 nəfərlə birlikdə girov götürüldük. Ermənilər qızım Nəzakəti, Tapdığı, Səadəti, İradəni işgəncə ilə öldürmüşlər”. Nəcəfov Əli Ağami oğlu – “Ermənilər qaçan adamları mühasirəyə alaraq 30-40 nəfəri yerindəcə güllələmişlər.”¹

¹ Garabagh.ws, 10.01.2012

2.4. Beynəlxalq cinayət faktı

Yuxarıda qeyd edilənlər Xocalı hadisəsinin miqyasını və burada törədilən vəhşilikləri bir daha gözlər önünə sərir. Bu təbii ki, adi bir işğal və ya qətl hadisəsi deyildi. Xocalı faciəsi – əsl soyqırım idi. Faciə ilə ermənilərin açıqlamasında sakinlər üçün dəhliz açıldığı bildirilir. Bu dəhliz Əsgəranda sağda, Qarqar çayı boyunca Ağdam istiqamətində imiş. Lakin təbii ki, bu reallığı əks etdirmir. Çünki Xocalıda qətlə yetirilənlərin əksəriyyəti məhz bu dəhlizdə öldürülmüşdü. Ermənilər bunu özünümüdafiə instinkti kimi qələmə verirlər. Lakin öldürülənlərin əksəriyyətinin qoca, uşaq və qadınlar olduğunu nəzərə alsaq bu iddianın əsassız olduğunu görə bilərik. Bundan başqa beynəlxalq qanunlara görə işğal edilməmişdən öncə şəhər əhalisinin oranı tərk etməsi üçün 3 cür xəbərdarlıqdan istifadə edilməlidir. Bunlara ratsiya vasitəsilə xəbərdarlıq, reproduktor vasitəsilə xəbərdarlıq, vertolyotla xəbərdarlıq daxildir. Baxmayaraq ki, ermənilər beynəlxalq təşkilatlarda hər üç xəbərdarlıq formasından istifadə edildiyini bildirirlər, lakin hadisənin miqyası onların bu dediklərinin əsassız olduğunu göstərir. Xocalıda əsir götürülənlərin əksəriyyəti milis təcridxanasında, Əskəkərandakı müvəqqəti təcridxanada və Krasnı selo həbsxanasında saxlanılırdılar. Bütün bunlar və aşağıdakı faktlar tədqiq edildikdə hadisənin soyqırım olduğu məlum olur.

I. Xocalı soyqırımının beynəlxalq cinayət kimi səciyyəsi: Soyqırımının hüquqi məzmunu BMT Baş Məclisinin 9 dekabr 1948-ci il tarixli 260 (III) sayılı qətnaməsi ilə qəbul edilmiş soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında Konvensiya ilə müəyyən olunmuşdur və hər hansı milli, etnik, irqi, yaxud dini qrupu tam və ya qismən məhv etmək məqsədilə törədilən aşağıdakı hərəkətlərdən ibarətdir:

-bu cür qrup üzvlərinin öldürülməsi;

-belə qrup üzvlərinə ağır bədən xəsarəti, yaxud əqli pozğunluq yetirilməsi;

-hər hansı qrup üçün qəsdən onun tam, yaxud qismən fiziki məhvini nəzərdə tutan həyat şəraiti yaradılması;

-bu cür qrupda doğumun qarşısını almağa yönəldilmiş tədbirlərin görülməsi;

-uşaqların zorla bir insan qrupundan alınıb başqasına verilməsi.

Soyqırımı cinayəti üçün xüsusi niyyətin olması zəruri ünsür sayılır. Bu, soyqırım cinayətini obyektiv cəhətinə görə oxşar beynəlxalq cinayətlərdən fərqləndirir. Soyqırım cinayətini təşkil edən əməllərdən hər biri öz xarakterinə görə şüurlu, bilərəkdən və iradə ilə diktə olunan əməllərdir. Həmin əməllər heç bir halda təsadüfən və ehtiyatsızlıq nəticəsində törədilə bilməz. Eyni zamanda, həmin əməlləri törətmək niyyəti və onların mümkün nəticələrinin ümumən dərk edilməsi əməlin soyqırım kimi tövsifi üçün kifayət deyildir. Burada cinayətkarın fikrinin

xüsusi istiqamətini və ya əməlin neqativ nəticələri ilə bağlı əvvəlcədən mövcud olan konkret niyyəti ortaya çıxarmaq tələb olunur. Qabaqcadan xüsusi olaraq düzəldilmiş pusqulardan qaçıb canını qurtarmaq istəyən azərbaycanlı mülki əhalinin avtomat, pulemyot və başqa silahlardan gülləbaran edilməsi məhz soyqırımı niyyətini sübut edir. Həmin cinayətin azərbaycanlı milli qrupuna qarşı yönəlməsi də danılmaz faktdır. Soyqırımı cinayətini təhlil edərkən onun üç əsas ünsürünün mövcud olması aydınlaşır:

-tanınan milli, etnik, irqi və ya dini qrupun olması;

-bu cür qrupu tamamilə və ya qismən məhv etmək niyyətinin olması (mens rea);

-tanınan qrupla bağlı soyqırım hərəkətlərindən hər hansı birinin törədilməsi

Deməli, soyqırım aktı hökmən milli, etnik, irqi və ya dini qrupa qarşı yönəlməlidir. Başqa qrupa, məsələn, siyasi və ya sosial qrupa qarşı yönələn bu cür hərəkətlər soyqırım kimi qiymətləndirilə bilməz. “Soyqırım” anlayışı qadağan olunmuş əməlin ümumi nəticələrinə dair konkret niyyətin olmasını tələb edir. Soyqırım cinayətinin tövsifedici əlaməti kimi niyyət özündə bir neçə cəhəti birləşdirir:

-niyyət, təsadüfi, bu və ya digər konkret qrupa məxsus olan bir, yaxud bir neçə şəxsin deyil, qrupun məhv edilməsindən ibarət olmalıdır. Fərdin şəxsiyyət yox, məhz müəyyən qrupa mənsubluğu soyqırım qurbanlarını təyin etmək üçün həlledici meyardır;

-niyyət, özü-özlüyündə, başqasından fərqlənən bir qrupun məhv edilməsindən ibarət olmalıdır. Soyqırımı bütöv insan qrupunun mövcudluğu hüququnu tanımaqdan imtinadır. Adamöldürmə (hemosid) isə ayrı-ayrı insan varlıqlarının yaşamaq hüququnu tanımaqdan imtina kimi səciyyələnir. Deməli, actus reus (qadağan olunmuş əməl) bir adamla məhdudlaşa bilər, lakin mens rea (niyyət) qrupun mövcudluğu əleyhinə yönəlməlidir; niyyət qrupun “tamamilə və ya qismən” məhv edilməsindən ibarət olmalıdır;

-niyyət məhz, milli, etnik, irqi və ya dini qruplardan birinin məhv edilməsindən ibarət olmalıdır. Soyqırımı cinayətinə görə məsuliyyətin ortaya çıxması üçün müəyyən qrupun tamamilə və ya qismən məhv edilməsindən ibarət son nəticənin əldə olunması tələb kimi qoyulmur. Bunun üçün həmin cinayətin obyektiv cəhətini təşkil edən əməllərdən hər hansı birinin müəyyən qrupun tamamilə və ya qismən məhv edilməsi niyyəti ilə törədilməsi kifayətdir. Soyqırımı cinayətinin obyektiv cəhətinə aid olan məhvetmə anlayışı qrupun ən müxtəlif vasitələrlə cismən məhv olunmasını bildirir. “Barcelona Traction Case” işi üzrə qərarında BMT-nin Beynəlxalq Məhkəməsi soyqırımı aktlarının qadağan olunması ilə bağlı öhdəlikləri erga omnes öhdəliklər adlandırmışdır. Beynəlxalq Məhkəmə soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında Konvensiyanın əsasında duran prinsipləri

beynəlxalq adət hüququnun bir hissəsi, bütün dövlətlər üçün məcburi xarakter daşıyan normalar kimi tanınmışdır.

II. Xocalı soyqırımının beynəlxalq cinayət kimi tanınması üçün əsas verən hüquqi sənədlər:

- 1.BMT Baş Məclisinin 9 dekabr 1948-ci il tarixli 260 (III) sayılı qətnaməsi ilə qəbul edilmiş Soyqırımı Cinayətinin Qarşısının Alınması və Cəzalandırılması Haqqında Konvensiya.
- 2.Nürnberq Hərbi Tribunalının Nizamnaməsi (Nizamnamədə birbaşa soyqırımı cinayəti göstərilməsə də, həmin cinayəti təşkil edən əməllər insanlıq əleyhinə cinayətlər və müharibə cinayətləri kimi nəzərdə tutulmuşdur).
- 3.Yuqoslaviya Beynəlxalq Cinayət Tribunalının Nizamnaməsi (mad. 4).
- 4.Ruanda Beynəlxalq Cinayət Tribunalının Nizamnaməsi (mad.1).
- 5.Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statusu (mad. 6).
- 6.Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi (mad. 103).
- 7.Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycanlıların soyqırımı Haqqında” 26 mart 1998-ci il tarixli fərmanı.

III. Xocalı soyqırımının beynəlxalq hüquqi nəticələri:

Beynəlxalq hüquq soyqırımı cinayəti ilə əlaqədar məşağdakıları müəyyənləşdirmişdir:

- 1.Soyqırım cinayəti törətmiş şəxslərin cinayət mühakiməsi və cəzalandırılması labüddür.
- 2.Soyqırım cinayətinin təkcə icraçıları deyil, soyqırım törətməyə sui-qəsd, soyqırımına birbaşa və açıq təhrikçilik, soyqırımda iştirak etmək də cinayət məsuliyyəti doğurur.
- 3.Soyqırım cinayəti törətmiş şəxslərə universal yurisdiksiya prinsipi tətbiq olunmalıdır.
- 4.Soyqırım cinayətini törətməkdə əmrin icrasına istinad, şəxsi cinayət məsuliyyətindən azad etmir.
- 5.Soyqırım cinayətinin törədilməsinin qarşısının alınması üçün tədbir görməməyə görə rəhbər şəxs məsuliyyət daşıyır.
- 6.Soyqırım cinayətlərinə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətləri tətbiq edilmir.
- 7.Soyqırım cinayətinə görə qanunun retroaktiv tətbiqinə yol verilir.
- 8.Soyqırım cinayətini törətmiş şəxslər cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi üçün tələb edən dövlətə verilməlidir. Beləliklə, ermənilər tərəfindən Xocalı əhalisi olan etnik azərbaycanlılara qarşı törədilmiş bütün əməllər beynəlxalq hüquq sənədlərinə uyğun olaraq soyqırım kimi qiymətləndirilir və beynəlxalq hüquq prinsiplərinə görə bəşəriyyətə qarşı cinayət sayılır.

Bundan başqa Xocalıda yaralanmış, öldürülmüş insanlara verilən həkim rəyləri də belə vəhşiliyin ancaq soyqırımı şəraitində mümkün ola biləcəyini göstərir. Xocalı hadisəsi zamanı ekspertləri tərəfindən məhkəmə tibbi müayinəsindən 181 meyid keçirilmişdir. Həmin

meyidlərdən 130 nəfəri kişi, 51 nəfəri isə qadındır. Müayinə olunan meyidlərdən 13 nəfəri azyaşlıdır. Xəsarətlərin əmələ gəlmə mexanizminə görə bölünməsi aşağıdakı qaydada olmuşdur: a) qəlpə təsirindən – 20 nəfər, b) güllə təsirindən – 151 nəfər, c) küt alət təsirindən – 10 nəfər. Xəsarətlər yerləşdiyi nahiyələr görə aşağıdakı kimi olmuşdur: a) baş nahiyəsi – 40 nəfər, b) döş qəfəsi – 74 nəfər, c) qarın nahiyəsi – 17 nəfər, ç) ətraflar – 11 nəfər. Bununla yanaşı, müayinə edilmiş meyidlərdən 3-ündə ətrafların donması, 33 nəfərində işgəncə əlamətləri, yəni başın dərisinin soyulması, qadınların döşün kəsilməsi, burun və qulaq qiğırdaqlarının kəsilməsi, qadınların cinsiyyət üzvlərinə odlu silahdan atəş açılması əlamətləri aşkar edilmişdir. Eyni zamanda göz almalarının çıxarılması, dişlərin sındırılması, kişilərin cinsiyyət üzvlərinin kəsilməsi müşahidə olunmuşdur. Müəyyən edilmiş 31 meyiddə isə kombinə olunmuş, yəni bədənin müxtəlif nahiyələrinin güllə yarası və küt alətlə, kəsici – deşici alətlə yetirilmiş xəsarətlər olmuşdur. Müayinə olunmuş meyidlərdən 13 nəfərində bədənin bütün səthini əhatə edən yanıq kömürləşmə aşkar edilmişdir. Eyni zamanda müayinədən keçən meyidlərdən 10 nəfərində güllə yarası ilə birlikdə onların üzərində hərbi texnikanın keçməsi əlamətləri müəyyən edilmişdir.

III FƏSİL. Xocalı faciəsi beynəlxalq mətbuatda

3.1. Xocalı faciəsinə beynəlxalq reaksiya

Xocalı faciəsi yalnız Azərbaycanın deyil, eyni zamanda bütün bəşəriyyətin tarixində ən qanlı və faciəvi günlərdən biri oldu. Tezliklə bütün dünya bu hadisədən xəbər tutdu. Təbii ki, buna ilk reaksiyalar da gecikmədi. Bu reaksiyalar müxtəlif forma və məzmunlarda olurdu. Belə ki, bəzi ölkələr və şəxslər buna dövlət və ya şəxsi maraq çərçivəsindən yanaşır, buna görə də mövqeləri ədalətli olmurdu. Nəzərə alsaq ki, həmin dövrdə Azərbaycanda siyasi hərəmərclik hökm sürürdü, onda beynəlxalq vəziyyətin ölkəmizin xeyrinə olmadığını düşünmək olar. Ermənistan isə həmin vaxtlar qələbəni qeyd edirdi və on illər boyu xaricdə formalaşmış diaspor təşkilatları, lobbilər vasitəsilə dünyaya baş verənlərə zidd məlumatlar çatdırır, faciə ilə bağlı yanlış məlumatlar verirdi. Hətta iş o yerə çatmışdı ki, ermənilər bir çox beynəlxalq mətbuat orqanlarında Azərbaycan silahlı qüvvələrinin öz xalqına qarşı qəddarlıq nümayiş etdirdiyini elan edirdilər. Bununla yanaşı məşhur reportyor Çingiz Mustafayevin çəkdiyi kadrları özlərininki kimi təqdim edirdilər. Təəssüflə qeyd etməliyik ki, həmin dövrdə cəbhə ilə yanaşı informasiya müharibəsində ermənilər öz haqsız tələblərini müxtəlif üsullarla həyata keçirilməsində mənfur əməllərindən geri qalmayaraq Azərbaycanı qabaqlamağa çalışırdılar. Bunu faciənin baş verdiyi vaxtlarda beynəlxalq birliyin göstərdiyi reaksiyalardan, mətbuat orqanlarının və KİV-lərin yaydığı məlumatlardan da aydın şəkildə görmək olur.

Əlbəttə, yuxarıda qeyd edilənlərə baxmayaraq Xocalı faciəsinə düzgün qiymət verən, orada baş verənləri olduğu kimi çatdıran təşkilatlar da var idi. Bura bir neçə KİV-i də daxil etmək olar. Bu tip orqanlar verilən məlumatlarla faciənin mahiyyətini, baş verənləri, ermənilərin vəhşiliklərini dünya ictimaiyyətinə düzgün və qərəzsiz şəkildə çatdırırdı. Bu təşkilatların başında “Human Watch Rights” təşkilatı gəlirdi. Təşkilatın “Memorial” hüquq-müdafə mərkəzinin 1994-cü ildə hazırladığı hesabatı beynəlxalq miqyasda Xocalı faciəsinə verilmiş ilk düzgün tarixi reaksiya da hesab etmək olar. Bu hesabatda faciə günü reallıqlara uyğun şəkildə əks etdirilmişdi. Göründüyü kimi həmin vaxt çox az hallarda faciə ilə bağlı düzgün və həqiqətləri əks etdirən məlumatlar verilir. Bu da o vaxtkı siyasi hakimiyyətin informasiya müharibəsini düzgün qurmamasının bariz nəticəsi idi. Məhz buna görə də uzun müddət beynəlxalq aləmdə daha çox erməni tərəfinin verdiyi məlumatlara əsaslanılırdı. Lakin 1993-cü ildə Azərbaycanda hakimiyyət dəyişikliyindən sonra vəziyyət dəyişməyə başladı. Əsas iqtisadi və syasi məsələlərlə yanaşı Xocalı hadisələrinin də düzgün şəkildə dünyaya çatdırılması istiqamətində işlər görüldü. Uğurlu fəaliyyət qısa müddətdə öz ilkin nəticələrini verməyə başladı. Artıq 2000-ci illərdən sonra dünya Xocalı haqqında tam və dolğun

məlumatlara malik idi. Bunu dünyanın aparıcı dövlətlərinin siyasi xadimlərinin çıxışı, nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların hesabatları və s. bir daha sübut edir. Avropa Şurası Parlament Assambleyasının 14 may 2001-ci il 9066 nömrəli bəyannaməsi Xocalı faciəsinə həsr edilmişdir. Bəyannamədə deyilir: ¹ “Bu bəyannamə yalnız onu imzalayan dövlətlərə şamil edilir. Genosid 1813-cü ildə Gülistan və 1828-ci ildə Türkmənçayın razılaşmaları ilə Azərbaycan torpaqlarının parçalamasından başlayan Azərbaycan tarixinin tərkib hissəsi oldu. Ermənilər “daha Böyük Ermənistan”a nail olmaq üçün 1905-1907-də azərilərə qarşı qırğınlar törətdi. 1918-inci ilin martında ermənilər Bakı, Şamaxı, Quba, Qarabağ, Zəngəzur, Naxçıvan, Lənkəran və Azərbaycanın digər regionlarından azərbaycanlıları təmizlədi. Sovet rejiminin köməyi ilə, Ermənistan Zəngəzuru və digər Azərbaycan torpaqlarını 1920-ci ildə zəbt etdi. Kommunist rejimi 1948-1953-cü ildə azərbaycanlıları Ermənistandakı tarixi torpaqlarından deportasiya etdi. 1988-ci ildə Dağlıq Qarabağ konfliktini başlayanda yüzlərlər azərbaycanlı öz tarixi torpaqlarından deportasiya edildi. 26 fevral 1992-ci ildə, ermənilər Xocalının bütün əhalisini məhv etdi və şəhəri tamamilə dağıtdı. Dağlıq Qarabağda erməni separatizmi və Azərbaycan ərazisinin 20 faizinin işğalı minlərlə insanın ölümü və bir milyondan çox insanın qaçqın olması ilə nəticələnmişdir. Aşağıda imza edən assambleya üzvləri Parlament Assambleyasının bütün üzvlərinə 19-cu əsrin başlanğıcından ermənilər tərəfindən Azərbaycan əhalisinə qarşı törədilən genosidi tanımaq və zəruri addımları atmaq üçün müraciət edir. ”

İmzalayıblar: İ.Əliyev, Azərbaycan, Akcalı, Türkiyə, Akgönenc, Türkiyə, Əliyev. Q Azərbaycan, Begaj, Albaniya, Cerrahoglu, Türkiyə, Devis, Birləşmiş Krallıq, Dokle, Albaniya, Glesener, Lüksemburq, Gül, Türkiyə, Gilek, Türkiyə, Gürkan, Türkiyə, Hacıyeva, Azərbaycan, Hüseyinov R, Azərbaycan, İbrahimov, Azərbaycan, İrtəm Çelik, Türkiyə, Iwinski, Polşa, Kalkan, Türkiyə, Loutfi, Bolqarıstan, Mutman, Türkiyə, Polozhani, “Makedoniyanın əvvəlki Yuqoslav Respublikaları” Saele, Norveç, Sağlam, Türkiyə, Seyidov, Azərbaycan, Şahtaxinskaya, Azərbaycan, Tanik, Türkiyə, Teylor, Birləşmiş Krallıq, Telek Türkiyə, Vakilov, Azərbaycan, Cons, Birləşmiş Krallıq.

Xocalı faciəsinə ilk reaksiya verən və onu pisləyən qurumlardan biri də Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT) idi. Təsadüfi deyildir ki, Xocalı faciəsindən bir neçə gün sonra Azərbaycan bu mötəbər təşkilata üzv olmuşdu. Lakin təəssüf ki, o vaxt faciəni BMT-nin tribunasına çıxarmaq mümkün olmamışdı. Buna görə də BMT-nin Xocalı faciəsinə rəsmi münasibəti bir neçə il – daha dəqiq desək 2002-ci ilə qədər gecikmişdi. 2002-ci il aprelin 23-də BMT-nin İnsan Hüquqları Komissiyasının 58-ci sessiyasında “Dünyanın istənilən hissəsində funtamental insan hüquqlarının pozulması halları” adlı sənəd qəbul olundu. Sənəd Cenevrə

¹“ Khodjali tragedy- An international wiew”, Tale Heydərovun redaktorluğu ilə, Bakı -2007, səh. 48

İnsan Hüquqlarında Komissiyanın (Səlahiyyətin) Sədrinə ünvanlanmışdı. Burada deyilirdi: “Ermənistan nümayəndə heyəti tərəfindən yayılan 2 aprel 2002-ci il ECN.42002165, ECN.42002166 və ECN.42002167 sənədlərinə əsasən BMT İH komissiyası bir daha təəssüflə qeyd edir ki, Ermənistan nümayəndə heyəti faktlara əsaslanmayan təhrif edilmiş məlumatlar təqdim etməyə davam edir. Ermənistan nümayəndə heyəti tərəfindən yayılan sənədlərlə əlaqədar olaraq mən bəyan etmək istərdim ki, bu Ermənistan nümayəndə heyətinə xas olan adi, utanmaz təbliğat tipli yalanlardır. Mən bildirmək istəyirəm ki, ölkəmin işğalında Ermənistanın iştirak etməməsi kimi bir mif bu ölkə tərəfindən yalnız bir məqsəd üçün – Azərbaycana qarşı təcavüzə bəraət qazandırmaq məqsədilə istifadə edilir. Bundan başqa Ermənistan nümayəndə heyəti tərəfindən hazırlanan və yayılan sənədlərdə 1989-cu ildə Ermənistan parlamenti tərəfindən beynəlxalq hüquq və normalara ziddi olaraq başqa bir dövlətin – Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ ərazisini işğal etmək barədə qərardan daha pis nə kimi bir həqiqət ola bilər? BMT-nin başqa müstəqil üzvləri Ermənistanın başqa bir dövlətin ərazisinə iddiasını rədd etməklə və Ermənistanın Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsinin erməni əhalisinin öz müqəddəratını təyin etmə hüququnu tanıması və Ermənistan silahlı qüvvələrinin Azərbaycan ərazisində əməliyyatlarda iştirakı nəticəsində çox sayda insanın öldürülməsi və əsir götürülməsi kimi məlum faktları unutmamasına qarşı mübarizə aparmalıdır. Yaxud biz Ermənistan tərəfindən Azərbaycana və digər dövlətlərə qarşı terror aktlarını unutmalıyıq. Məhz bu baxımdan mən bildirmək istəyirəm ki, Ermənistan terrorizmi dövlət səviyyəsində dəstəkləyir. Müstəqil Ermənistan hakimiyyəti və ideologiyasının Ermənistan üsulu terrorizmlə yaxınlığı haqda çox şey demək olar. Mən bir nümunə deyəcəm: 1990-cı illərin ortalarında Fransa məhkəməsi tərəfindən 1983-cü ildə Paris hava limanında partlayış törətmiş və ömürlük həbs cəzasına məhkum edilmiş terrorçu Varuzan Karapetyanı dəstəkləmək üçün keçirilən imzatoqlama kompaniyasını misal göstərə bilərəm.¹ Terroristlər bombanın havada partlayacağını düşünürdülər, lakin xoşbəxtlikdən uçuş təxirə salındı. Altısı fransız olmaqla səkkiz nəfər öldü. Terrorçuların hesablamalarına görə daha çox qurban olmalı idi. Həmin vaxt Ermənistan mediası terrorist üçün vətəndaşlardan 1,227,473 imza toplamışdı. Bundan başqa bir məktəb terrorçunun adını daşıyırdı və “Ermənistan Vatikanı” adlandırılan Eçmədzində onun əl işləri sərgisi açılmışdı. Bu cəhdlər uğurla nəticələndi və 2001-ci ildə Fransa hökuməti onu azad etdi. Varuzhan Karapetyan Ermənistana gəldi və burada milli qəhrəman kimi qarşılandı. “Adam yoxsa problem yoxdu” prinsipi ilə hərəkət edən Ermənistanın nəzərinə çatdırmaq istəyirəm ki, 1918-ci ildə indi Ermənistan adlandırılan ərazidə yarım milyon azərbaycanlı yaşayırdı. Mən bu insanların taleyi barədə erməni

¹ “Khodjali tragedy- An international wiev”, Tale Heydərovun redaktorluğu ilə, Bakı -2007, səh. 50

nümayəndələrdən soruşmaq istəyirəm. Mən ümid edirəm ki, Ermənistan nümayəndə heyəti ömürboyu həmin ərazilərdə yaşamış insanların özlərinin həmin əraziləri tərk etdiklərini iddia etməyəcəklər. Bu çoxdandır ki, Ermənistan hakimiyyəti tərəfindən həyata keçirilən “Adam yoxsa problem yoxdur” siyasətinin nəticəsi deyilmi? ”Ermənistan işğalçılarının bizim Ermənistan-Azərbaycan konfliktini adlandırdığımız prosesdə törətdikləri ən qanlı və qəddar cinayət Xocalı şəhərinin əhalisinin kütləvi qətlidir. Təkcə bir gün ərzində fevralın 25-dən 26-na keçən gecə 106 qadın və 83 uşaq olmaqla 613 dinc sakin öldürüldü, 487 vətəndaş müxtəlif növ yaralar aldı (76 uşaq daxil olmaqla) və 1275 adam əsir götürüldü. Baxmayaraq ki, onlardan çoxu öz vətənlərinə qayıda bildi, 150 insanın taleyi hələ də naməlumdur. BMT Baş Assambleyasının 1948-ci il 9 dekabr tarixində qəbul etdiyi “Soyqırımın qarşısının alınması və cəzalandırılması” haqqında konvensiyada öz əksini tapan genosid faktından, o dəhşətli soyqırımı gecəsindən 10 il keçir. Xocalı faciəsi müstəqil beynəlxalq mənbələr tərəfindən qeyd edildi və burada şəhər əhalisinə qarşı Ermənistanın soyqırım törətdiyi təsdiqləndi. Mən ümid edirəm ki, erməni tərəfi istər şahid ifadələri, istərsə də beynəlxalq birlik tərəfindən təsdiqlənmiş bu faktı inkar etməyəcəkdir. Necəsə Ermənistan hələ də saxta fakt və sənədlərlə Xocalı şəhərində dinc əhaliyə qarşı törədilmiş genosidi inkar etməkdə davam edir. ”Xocalı faciəsi dünyanın ən böyük və qüdrətli ölkələrindən biri olan ABŞ-da və onun aidiyyəti qurumlarında da müzakirəyə çıxarılmışdır. Bunu 17 fevral 2005-ci ildə Nümayəndələr Palatasında konqresmen Den Bertonun çıxışı da təsdiq edir. “İndianalı cənab Berton. İllər boyu bu palatanın bir neçə üzvü Erməni soyqırımını adlandırılan hadisəni qeyd etmək üçün hər il aprel ayında bura yığışırlar. İronik və eyni zamanda da trajikdir ki, onlardan heç biri 20 il öncə baş vermiş Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi zamanı azərbaycanlıların etnik məhvi barədə bir dəfə də olsun heç nə deməyiblər.

Xocalı 1992-ci ilin fevralına kimi Azərbaycanda az tanınan kiçik şəhər idi. Bu gün artıq Xocalı yoxdur və Azərbaycan və bölgə xalqları üçün “Xocalı” kəlməsi “ağrı, “kədər” və “qəddarlıq” sinonimidir. 1992-ci il fevralın 26-da ruslar tərəfindən dəstəklənən erməni hərbi birəşmələri Xocalıya daxil olanda şəhər əhalisi üçün həyat sona çatdı. Bu proses zamanı ermənilər amansızcasına 613 nəfəri öldürdülər, bütöv ailələri məhv etdilər, 1275 nəfəri əsir götürdülər, 1000 nəfəri şikəst etdilər. Rus insan haqları qrupu olan Memorial qeyd edirdi ki, “meyidlərin çoxluğu onların sayının təhrif edilməsinə zəmin yaradırdı”. Hadisələrin ilk şahidlərindən olan jurnalist Çingiz Mustafayev deyirdi: “Bəzi uşaqlar qulaqsız tapılı, yaşlı qadının üzünün sol tərəfindən dərisi kəsilib, kişilər başsızdır”. “Human Watchs Rights” faciəni vaxtında “Konflikt tarixində ən kütləvi qırğın” adlandırdı. Nyu-York Tayms “bədən dolu maşınlar” və “kəsilmiş başlar” haqda yazdı. Günahsız qadınlara, uşaqlara və yaşlılara

qarşı bu vəhşi amansızlığı ağlagəlməzdir, ancaq bu amansızlıq Xocalıda başa çatmadı. Xocalı birinci idi. Faktiki olaraq Ermənistan qoşunları tərəfindən müharibə zamanı Xocalıda törədilənlər etnik təmizləmə idi. 1993-cü il noyabrın 29-da Newsweek ABŞ hökumətinin rəsmisindən sitat gətirdi: “Bizim indi gördüyümü onların fikrincə kəndlərin sistemətik dağıdılmasıdır. Bu vandalizmdir”. Azərbaycan dövləti hələ də ağır və ümidlə gözləyir ki, beynəlxalq ictimaiyyət bu cinayətə görə Ermənistanı mühakimə edəcəkdir. Bunu mənə demək xoşdur ki, 25 yanvar 2005-ci ildə Avropa Şurası Parlament Assambleyası “Azərbaycan torpaqlarının işğalı və Dağlıq Qarabağın Ermənistan və separatçı qoşunların nəzarətində olduğu barədə qətnamə qəbul etdi. “Həmçinin 1988-1994-cü illər arasında hərbi münaqişə zamanı baş verənlər “geniş etnik təmizləmələr və bir ərazidə mono-etnik bölgə yaratmaq üçün təmizləmələr” kimi qeyd edildi. Dünya bunu bilməli və xatırlamalıdır”.

Xocalı faciəsindən sonra müsəlman ölkələrin birliyi olan İslam Konfransı Təşkilatı da məsələyə öz münasibətini bildirdi. Beləliklə 2012-ci il İndoneziyada keçirilən iclasında “Azərbaycan Respublikasına qarşı Ermənistan Respublikasının təcavüzü” adlı ənənəvi olaraq qəbul edilən qətnaməyə İKGF-nin təşəbbüsü ilə xüsusi bir bənd əlavə edilib. Xocalı faciəsinə həsr edilən paraqrafda qeyd edilir: “Konfrans ... üzv-ölkələrin parlamentlərini 2012-ci ildən etibarən (faciənin 20 illiyi) 26 fevral 1992-ci ildə Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən dinc azərbaycanlı əhaliyə qarşı həyata keçirilən və soyqırım xarakteri daşıyan kütləvi qırğın müvafiq şəkildə tanımağa çağırır və Xocalı qırğını törədənləri məsuliyyətə cəlb etməyi tələb edir”.¹ Bu sənədin xüsusi əhəmiyyəti var. Çünki beynəlxalq sənədlər arasında bu qətnamə ilk dəfə olaraq Xocalı faciəsinə soyqırımı aktı səviyyəsində siyasi-hüquqi qiymət verir. Nəzərə alsaq ki, İOT Pİ öz sıralarında dünya parlamentlərinin dördü birini cəmləşdirir və dünyanın ən böyük parlamentlərarası beynəlxalq qurumlarından, sözü gedən termin Xocalı faciəsinin erməni millətçiləri tərəfindən Azərbaycan xalqına qarşı aparılan soyqırım siyasətinin tərkib hissəsi kimi beynəlxalq səviyyədə tanınması və bu cinayəti törədənlərin hüquqi məsuliyyətə cəlb edilməsi üçün keyfiyyətə yeni mərhələ açacaq. Onu da qeyd edək ki, “Xocalıya ədalət” beynəlxalq informasiya kampaniyası Şuşanın işğalı günü İKGF-nin Mədəniyyətlərarası Dialoq üzrə Baş Koordinatoru Leyla Əliyeva tərəfindən irəli sürülüb. Sevindirici haldır ki, artıq Xocalı faciəsinə düzgün siyasi qiymət verilir və bu sıra günü-gündən genişlənilir. Təbii ki, bu işdə Azərbaycan Respublikasının rəhbərliyinin apardığı düzgün təbliğat kampaniyası mühüm rol oynayır. Bunun nəticəsidir ki, 2010-cu il fevralın 25-də Amerikanın Massaçusets ştatının nümayəndələr palatası, 2011-ci ildə isə Amerikanın Texas ştatı bu soyqırımı qəbul etmişdir. Bundan başqa Nyu-Cersi və Corciya Ştatı da soyqırımı tanıyan ştatlardır.

¹ <http://gun.az/karabakh/27886.print>, 23.04.2012

ABŞ ştatları bu məsələdə sonuncu olmadılar. Belə ki, Meksika Senatı da Xocalı soyqırımını tanıdı. Bununla bağlı çıxarılmış qərarla bildirilir ki, 26 fevral 1992-ci il tarixində Ermənistan silahlı qüvvələri Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ regionunda Xocalının mülki əhalisinə qarşı hücumla keçib və beynəlxalq insan hüquqları üzrə təşkilatların tərəddüd etmədən soyqırımı kimi adlandırdığı hadisə zamanı əsasən, etnik mənsubiyyətinə görə yüzlərlə insanın ölümünə səbəb olublar. Qərarla, eyni zamanda, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli prosesindən bəhs olunaraq, Madrid prinsiplərinin mahiyyəti açıqlanaraq Azərbaycan ərazilərinin Ermənistan tərəfindən işğal edildiyi və məcburi köçkün və qaçqınların öz əvvəlki yaşayış yerlərinə qayıtmalarının vacibliyi qeyd edilib. Qərarla Deputatlar Palatası Azərbaycan və Ermənistan xalqlarının suverenliyinə tam hörmətlə yanaşaraq, mümkün hesab edilən formatda ən qısa və sürətləndirilmiş tərzdə Dağlıq Qarabağ regionunda münaqişəyə davamlı şəkildə son qoyacaq razılığın əldə edilməsi üçün Azərbaycan və Ermənistan hökumətlərini səy göstərməyə və ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədrələrini münaqişənin sülh yolu ilə davamlı həllinin təmin edilməsi məqsədilə hər iki hökumətə bütün tələb olunan dəstəyin göstərilməsinə davam etməyə çağırır. Həmçinin qərarla qeyd olunur ki, Xocalı soyqırımından 19 il ötməsinə baxmayaraq, qətləmin qurbanlarının hələ də ədalətə nail olmadıqları göstərir ki, hər hansı sülh razılaşması üçün mərkəzi element qısa zaman ərzində öz yerini tapmalıdır, o cümlədən, insanlar arasında əlaqələr bərpa edilməli və mümkün qədər tez bir zamanda hər iki cəmiyyət arasında yenidən harmoniya yaranmalıdır. Pakistan da Xocalı soyqırımını tanımış dövlətlərdəndir. Belə ki, 1 fevral 2012-ci ildə Pakistanda “Pakistan – Azərbaycan münasibətləri” ilə bağlı dinləmələrdən sonra Azərbaycan Respublikasının ərazisinin 20 %-nin işğalı və ermənilər tərəfindən törədilmiş Xocalı Soyqırımı ilə bağlı yekdilliklə qətnamə qəbul etmişdir. Qətnamədə deyilir:

- 1) Xarici Əlaqələr Komitəsi Azərbaycan torpaqlarının Ermənistan tərəfindən işğalını və 26 fevral 1992-ci il tarixində erməni silahlı qüvvələri tərəfindən Azərbaycanın Xocalı şəhərində mülki əhaliyə qarşı törədilmiş soyqırımı pisləyir.
- 2) Komitə Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən tanınmış ərazi bütövlüyünü və suverenliyini bir daha təsdiq edir.
- 3) Komitə BMT Baş Assambleyasının və Təhlükəsizlik Şurasının erməni silahlı qüvvələrinin Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərindən dərhal, tam və qeyd-şərtsiz çıxarılmasına dair qətnamələrinin yerinə yetirilməsini tələb edir, beynəlxalq ictimaiyyəti və beynəlxalq təşkilatları Ermənistanı bu qərarları yerinə yetirməyə səsəlməyə çağırır. Beynəlxalq ictimaiyyət bu Soyqırım üçün məsuliyyət də müəyyən edə bilər.

4) Komitə Azərbaycan Respublikasının Ermənistan–Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsini sülh yolu ilə həll etmək istiqamətində səylərini dəstəkləyir.¹

Hələlik Xocalı soyqırımını tanıyan sonuncu ölkə Kolumbiyadır. 2012-ci ilin aprel ayında kolumbiya senatında Azərbaycan Respublikasının ərazilərinin işğalı ilə bağlı qərar qəbul edilib. Həmin qərara əlavədə Azərbaycana qarşı təcavüzkar siyasətin tarixi haqqında məlumat verilib. Azərbaycanın mövqeyi əks olunub, o cümlədən Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ regionu və onun ətrafındakı digər 7 rayonun Ermənistan tərəfindən təcavüzə məruz qaldığı və indiyə qədər Ermənistan Silahlı Qüvvələri tərəfindən işğal altında saxlanılması barədə bildirilib. Qərarla, həmçinin 1 milyondan artıq azərbaycanlının qaçqın və məcburi köçkünə çevrildiyi, Azərbaycan əhalisinə qarşı törədilən zorakılıq və onların insan hüquqlarının pozulması barədə məlumat verilib və qətiyyətlə pislənilib. Bununla yanaşı, qərarla önəmli bir fakt - Xocalıda baş vermiş cinayətlər soyqırım adlandırılıb. Bu o deməkdir ki, Latın Amerikasında Meksikadan sonra növbəti bir ölkə - Kolumbiya Xocalıda baş vermiş hadisələri soyqırım kimi qiymətləndirib. Qərar Senata çıxmamışdan əvvəl Kolumbiyanın Xarici işlər və müdafiə məsələləri üzrə ikinci komitəsində müzakirə edilib.

Göründüyü kimi, Xocalı soyqırımı son 10 ildə dünyanın aparıcı qurum və təşkilatlarında geniş şəkildə müzakirə edilmiş və bununla bağlı müxtəlif səpkili qərarlar verilmişdir. Sevindirici haldır ki, qəbul edilən qətnamə və sənədlərin hamısında Ermənistan Xocalı soyqırımının əsas səbəbkarı kimi təsdiq edilmiş və tarixi torpaqlarımız üzərində Azərbaycanın hüquqları göstərilmişdir. Ermənistanın 1915-ci il hadisələrini beynəlxalq ictimaiyyətə qondarma soyqırımı kimi sırımaq cəhdlərinə qarşılıq olaraq Azərbaycan və onun müttəfiqləri XX əsrin ən böyük faciələrindən biri olan Xocalı soyqırımını dünyaya tanımaq istiqamətində mühüm işlər görür. Bunun nəticəsidir ki, bu faciəni soyqırımı kimi tanıyan dövlətlərin və təşkilatların sayı durmadan artır. Artıq Azərbaycan informasiya müharibəsində nəinki fərqləri aradan qaldırmış, hətta bir çox aspektlərdə Ermənistanı qabaqlamışdır. Bütün bunları nəzərə alaraq deyə bilərik ki, artıq Ermənistan siyasi və təbliğat baxımından tamamilə divara sıxışdırılmışdır və bu Dağlıq Qarabağın işğaldan azad edilməsi prosesində böyük üstünlükdür.

1. http://mfa.gov.az/index.php?option=com_content&task=view&id=1295&Itemid=130, 13.05.2012

3.2.Jurnalistlərin gözü ilə Xocalı faciəsi

Xocalı faciəsi baş verən gün yerli əhali ilə yanaşı bir sıra böyük media və KİV qurumlarının nümayəndələri də orada idilər. Təbii ki, onlar baş verən hadisələrə biganə qala bilməzdilər və gördüklərini sonralar böyük həyəcan və dəhşət içində xatırlayıblar. Bu da bizə həmin gecə ilə bağlı daha geniş təsəvvür yaratmağa və olanları dərinlən dərk etməyə imkan verir.

Xocalı faciəsi ilə bağlı fikir söyləmiş, soyqırımla bağlı faktları ortaya çıxarmaqla dünya ictimaiyyətini məlumatlandıran xarici media nümayəndələrini şərti olaraq iki qrupa bölmək olar: 1) Hadisə zamanı bilavasitə orada olan və baş verənləri müşahidə edən jurnalistlər 2) Hadisəni sonradan araşdırıb bu barədə kitablarında dəyərli faktlar ortaya qoyan jurnalistlər.

“İzvestiya” qəzetinin muxbiti V.Belıx hadisəni dəhşət içində belə xatırlayırdı: “...Canlı girovlarla dəyişdirilən ölü bədənlər Ağdərəyə gətirilir. Siz bunu qarabasmada belə görməyəcəksiniz: çıxarılmış gözlər, kəsilən qulaqlar, daz başlar . Burada təhqirin sərhəddi yox idi.

Azərbaycan televiziyasının müxbiri Çingiz Mustafayev də hadisələri başından bəri izləyirdi. Təsədüfi deyildir ki, məhz onun çəkdiyi kadrlar bu gün də soyqırım günündən qalan əsas görüntülərdir. Sonradan Azərbaycanın milli qəhrəmanı olmuş təcrübəli reportyorun Xocalı faciəsi ilə bağlı dedikləri tükürpərdicidir: “...Güllələnmiş adamlar uşaqlar, qadınlar, qocalar. Meyidlərin vəziyyəti sübut edir ki, bu müqavimət belə göstərməyən insanların soyuqqanlı qırğını idi. Bəzi insanlar qrup halında ailələri ilə birlikdə öldürüldü. İnsanlar xüsusi amansızlıqla qətlə yetirilmişdi. Onların qulaqları kəsilmiş, gözləri çıxarılmış və meyidlərin üzərində soyğunçuluq əlamətləri var idi. Biz hadisə yerinə fevralın 28-i çatdıq Vertolyotla meyidlərlə dolu əraziyə endik. Pilotlar enməyə qorxurdu çünki həmin ərazilər erməni quldurları tərəfindən nəzarətdə saxlanılırdı. Buna rəğmən biz endik. Amma atəşə tutulduq. Mart ayının ikisində həmin yerə yenidən xarici jurnalistlərlə birgə qayıdanda əvvəl gördüyümüz meyitlər bir neçə gün ərzində təhqir edilmişdi. ”

“Frontline News”un jurnalisti Rori Pek də XX əsrin ən qəddar qırğınlarından biri olan Xocalı soyqırımını zamanı şəhərdə idi. O, sonralar bu barədə yazırdı: “Xocalı qırğımına haqq qazandırmaq qeyri-mümkündür. Biz vertolyotla Naxçıvanik kəndinə enərkən eybəcər hala salınmış çoxlu meyit gördük. Bunlar əsgərlər deyildi, bunlar Xocalının sağ qalmaq üçün qaçmağa məcbur edilən dinc sakinləri idi.”¹

¹ “Khodjali tragedy- An international wiev “, Tale Heydərovun redaktorluğu ilə, Bakı -2007, səh. 78

Xocalı faciəsi günü hadisə yerində olan çoxsaylı xarici jurnalistlərdən biri də “Fant men nyus” teleşirkətinin əməkdaşı R.Patrik idi. O , deyirdi: “Xocalıdakı vəhşiliklərə dünya ictimaiyyətinin gözündə heç nə ilə haqq qazandırmaq olmaz. Azərbaycan şəhərlərində dəfn edilmiş Qarabağ gəncləri–qaçqınlar eməni hücumu zamanı yüzlərlə insanın öldüyünü deyirlər.”¹

Qanlı olayları gözləri ilə görüb lentə çəkən Janiv Yunet isə Xocalı faciəsinin şahidi olduğunu, yüzlərlə ölənlərin meyitlərini gördüyünü bildirərək, ermənilərin alman faşistlərindən daha qəddar olduqlarını qeyd edirdi.

Vəhşiliyi, qan-qadamı ilk dəfə gören avropalı erməni jurnalistlərdən biri gördüklərini belə ifadə etmişdi: “Xocalıda qətlə yetirilmiş 100 nəfərin cəsədini yan-yana düzərək körpü düzəltdilər. Mən bu körpüdəki cəsədlərin üzərindən keçəndə, ayağımı körpə bir uşağın sinəsinə qoyanda elə titrədim ki, fotoaparatom, bloknotum, qələmim yerə düşərək körpənin al qanına bulaşdı. Özümü itirdim, tir-tir titrədim”. Bəlkə onu günahsız körpənin qanı bu etirafı etdirdi.

“Reuters” agentliyinin fotoqrafı olan Frederik Lenqaiqnenin hadisə ilə bağlı söylədikləri daha dəhşətlidir. O meyitlərlə dolu iki yük maşınını gördüyünü və bu meyitlərin tanınmaz hala salındığını bildirirdi.

Beyrutdan olan - soyqırımının iştirakçılarından biri erməni - David Xeyriyan sonradan çap etdirdiyi “Xaç naminə” kitabında azərbaycanlıların meyitlərindən və yaralı insanlardan ibarət tonqalından qalanmasından bəhs edirdi.

Xocalı soyqırımı, hadisənin yaşandığı gecə barədə yalnız şahidlərdən deyil, eyni zamanda bu hadisəni araşdıran və soyqırımla bağlı sənədli kitablar yazan xarici müəlliflərin də olduqca maraqlı məlumatları var. Belə jurnalistlərdən biri “Azərbaycan gündəliyi” kitabının müəllifi Tomas Qoltsdır. O yazırdı: “1992-ci il fevralın 26-sı adi iş gününə bənzəyirdi. İran xarici işlər naziri Əli Əkbər Vilayəti ABŞ dövlət katibi Ceyms Beynerin İranın Qafqazda və Mərkəzi Asiyada təsir dairəsinin artmasından narahatlığını dilə gətirməsi üzərinə Bakıya gəlmişdi. İranlı emissar təkid edirdi ki, regiona təhlükə törədən İran İslam Respublikası deyil, məhz elə Amerikanın özüdür. O, Dağlıq Qarabağda baş verən qanlı hadisələrə görə də Amerikanın məsuliyyət daşdığını əlavə etmişdi. Son olaraq o, demişdi ki, İran İslam Respublikası millətlər və xalqlar arasında sülhdə maraqlıdır. Buna əlavə olaraq cənab Vilayəti Qarabağda günü-gündən həssaslığı artan qanlı konfliktin nizamlanması üçün iki dövlətində imzalamağa razı olduqları sülh təklif etmişdi. O, özü növbəti gün Qarabağa getməyi planlaşdırırdı. Yeniliklər bunlar idi. Mən Vaşinqton Post üçün yazı yazmağa hazırlaşanda həyat yoldaşım

¹Sadir Məmmədov, ”Xocalı Soyqırımı”, “Kitab aləmi” nəşriyyatı, Bakı-2010, səh. 69

Hicran içəri şığıdı. O, bəzi narahat xəbərlər eşitmişdi. Ağdamda olan mənbələr şəhər küçələrini dolduran qaçqınlar barədə məlumat verirdi. Burada konflikt haqda hər iki tərəfdən şişirdilmiş məlumatlar verilirdi. Mən buna təəccübləndim və ən yaxşısının telefonla öyrənmək olduğunu düşündüm. Qəribədir ki, hökumətdən heç kim cavab vermədi. Ola bilsin ki, onların hamısı Gülüstan sarayında İran nümayəndələri ilə şam yeməyində idilər. Mən bir az gözlədim, sonra evdəki insanlarla əlaqəyə girməyə çalışdım. Gecə yarısı mən Vəfa Quluzadəyə (Ayaz Mütəllibovun müşaviri) zəng etdim.

Belə gec zəng etdiyim üçün üzr istəyirəm. Amma bu nə şayiələrdir?

-“Mən bu barədə danışa bilmərəm” dedi və dəstəyi asdı.

Qorxunc hisslər məni əhatə etdi. Vəfa adətən çox nəzakətli olurdu. Bəlkə o, yatırdı? Mən bir daha zəng etmək qərarına gəldim, lakin nömrə növbəti saat yarımında məşğul idi. Bəlkə də o, dəstəyi qırağa qoymuşdu. Mən düşündüm. Mən son bir cəhd etdim. Nəhayət o, dəstəyi götürdü.

- Vəfa, mən yenidən üzr istəyərək dedim: “Nə baş verir?”

Dəhşətli nəsə baş verir - o inildədi.

- Nə?

- Orada qırğın olub – o dedi.

- Harada?

- Qarabağda, Xocalı şəhərində - dedi və dəstəyi asdı.

- Xocalı?

Mən orada əvvəllər olmuşdum. İki dəfə. Birinci dəfə 1991-ci ildə mən və bir qrup jurnalist hava limanında Rusiya prezidenti Boris Yeltsini gözləyəndə gəlmişdik. Sonuncu dəfə keçən ay. Bu vaxtdan sonra Xocalıya yeganə yol hava yolu idi, çünki ermənilər Ağdam yolunu bağlamışdılar. Bir çox reportyorlar ermənilər tərəfdən gələn və guya azərbaycanlıların kütləvi şəkildə silahlandıqlarını və erməni kəndləri üzərində vertolyotlarını “nərilətdikləri xəbərinə şübhə ilə yanaşırdılar.” Ağdamda qaçqınları tapmaq asan idi. Faktiki olaraq, onlar hər yerdə idilər. Qaçqınlar artıq qaçqın olmaqdan bezmişdilər və evlərinə qayıtmaq istəyirdilər. Qürur onların düşüncələrinə qalib gəlmişdi. Onlardan biri dörd uşaq anası Zümrüd Eyvazova idi. Mən ondan niyə geri qayıtmaq istədiyini soruşanda o dedi: “Xocalıda ölmək Ağdam küçələrində qaçqın kimi dolaşmaqdan daha yaxşıdır.”

- Niyə hökumət yolu açmağa bilmir? Niyə onlar bizi uçmağa məcbur etməklə asan hədəf etmək istəyirlər?

Mənim cavabım yox idi. Onda kimsə mənə tərəf uçuş meydanının digər tərəfindən yırgalandı. Bu, üç ay öncə Yeltsinin səfəri zamanı bizi sərxoşlardan qoruyan centlmen Xocalıda Aeroport

Təhlükəsizliyinin komandiri Əlif Hacıyev idi. Onun yüngül təbəssümünə baxmayaraq mən anlamışdım ki, bu artıq əyləncəli deyil. Mən ondan şəhərdəki vəziyyət barədə soruşdum.

“Gəl” Əlif Hacıyev dedi. Gəl, Xocalıya gedək, sən hər şeyi görəcəksən və doğruları yazarsan. Onun arxasında Mİ-8 vertolyotları var idi və qaçqınlar yollarda idilər. Yerdə isə çox sayda yüklər vardı ki, bu da bizim qalxmağımıza mane olurdu. “Mən getmirəm” biri dedi. Mənim arvadım və uşaqlarım var. Vertolyotun pərləri sürətlə fırlanmağa başladı və mən qərar verməli idim. Görüşərik – dedim.

Mən 24 nəfər üçün nəzərdə tutulmuş və 50 nəfər olan vertolyotun göyertəsinə tullandım. Bu dəlilikdir – dediyimi xatırlayıram. Hələ də düşmək üçün vaxt var. Sonra artıq gec idi. Belə ki, onlarla erməni vertolyotu son iki ay ərzində bombalayır. 1991-ci ilin noyabrında içində yüksək vəzifəli dövlət rəsmilərinin olduğu vertolyot vuruldu. Digəri bir həftə öncə vurulmuşdu. Həmin vaxt xoşbəxtlikdən təyyarənin çənində yanacaq az idi və mərməyi yüksəkdən gəlmişdi. “Qara buludlar”a baxmayaraq mən yollarda maşınlar görürdüm. Onlar Azərbaycan tərəfindən Ermənistanə yanacaq aparacaq maşınlar idilər. Son olaraq əlavə etməliyəm ki, əslində 20 dəqiqə olan, lakin saatlarla vaxt aparacaq səyahətdən sonra biz müntəzəm olaraq Xocalıya enməyə başladığımız. Belə bir səfərdə olmuş adam vertolyotun ayaqları yerə toxunanda mənim nə hisslər keçirdiyimi deyə bilər.

“Mən sağam”! Mən qışqırmaq istədim amma soyuqqanlı olmaq məcburiyyətində idim.

Özünü necə hiss edirsən? – Əlif Hacıyev soruşdu.

“Normal” – mən rusca cavab verməyə çalışdım.

Vertolyot yerə enən kimi qayıdan yaxınlarını qarşılamağa gələnlər, vertolyotun geri dönüş səfəri üçün gələnlər oranı doldurdu. Xocalıda telefon işləmirdi. Orada heç nə işləmirdi. Su, qaz, elektrik enerjisi yox idi. Ətrafla əlaqə yalnız vertolyot vasitəsi ilə mümkün idi. Gecə düşəndə bu daha aydın görünürdü. Mən, Əlif Hacıyev və bir neçə nəfər şam işığında yemək yedik. Vəziyyət getdikcə pisləşirdi. Ermənilər son üç ayda bütün ətraf kəndləri almışdılar. İki şəhər Azərbaycanda qalmışdı: Xocalı və Şuşa. Onlar arasındakı yol da tutulmuşdu. Vəziyyəti biləndə mən nə edəcəyimi bilmədim, bu elə pis idi ki. Vəziyyət getdikcə gərginləşirdi. Ətrafda erməni silahlıları görünür, snayperlər tez-tez atəş açırdılar. Azərbaycanlıların silah-sursatları az idi. Mən onlarda yalnız bir ədəd mexanikləşdirilmiş silah gördüm ki, bu da rus istehsalı idi. Heç kim bilmirdi ki, ermənilər nə vaxt hücum keçəcəklər. Amma hamı təxmin edirdi ki, bu gecə baş verəcək. Xocalını almaq üçün Xankəndi hava limanını tutmaq lazım idi və ermənilər bunu etməliyidilər. Şəhərdə və ətrafında canlanma müşahidə edilirdi. İnsanlar və hərbiçilər qaşqınlıq içində idilər. Ermənilər tərəfindən mühasirəyə alınmış Xocalıya sonuncu vertolyot fevralın 13-də gəlmişdi. Ora sonuncu ərzaq fevralın 21-də daxil olmuşdu. Saat

sürətlə keçirdi və artıq gecə yarı idi. Mən həmin vaxt artıq Xocalıda deyildim. Oradan güllələr uçuşur, alovlar yüksəlirdi. Ermənilər dayanmadan atırdılar. Həmin gecə türk, müsəlman olduqları üçün yüzlərlə insanlar öldürülmüşdü. İnsan dəhşətə gəlirdi. Bir gecədə 1000 nəfər öldürülmüşdü? İnsanlar vahimə içərisində qaçışır, ətraf cəsədlərlə dolu idi. Tez-tez bir-birindən dəhşətli xəbərlər eşidirdik. Mən bu günləri heç vaxt unuda bilməyəcəyəm. Xocalıdan insanların necə çıxarıldığını yadıma saldıqca dəhşətə gəlirəm. Bu əsl faciə idi. Müəyyən bir vaxtdan sonra olanları xatırlamıram. Biz Gəncədən gələn vertolyotlarla bir neçə dövlət rəsmisi ilə gələndə də atəşə tutulduq. Lakin xoşbəxtlikdən vertolyota heç nə olmadı. Bu gün əsl dəhşət idi. Mən məhz həmin gün Xocalıda müharibənin necə dəhşətli bir şey olduğunu anladım.”

Xocalı faciəsini qələmə alan müəlliflərdən biri də Çarlz van der Leudur. O, 2000-ci ildə nəşr edilən “Eynilik üçün axtarış: qısa tarix” kitabında Xocalı faciəsindən də bəhs etmişdir. Müəllif kitabının 171-ci səhifəsində bunları qeyd edirdi: “1992-ci ilin fevralın 26-sı Arsax özünümüdafiə qoşunları Xankəndi və Ağdam arasında yerləşən və çoxdan bəri müdafiəsiz olan Xocalı şəhərinə hücum etdilər. Əhali qaçmağa çalışsa da onlardan çoxu yollarda tutuldular, çoxu qırıldı, bir qismi isə işkəncələrə məruz qaldılar. Nəticədə minə yaxın insan öldürüldü, bir çoxları haqda isə məlumat yoxdur. Qurbanların yarısından çoxunu qadınlar, uşaqlar və qocalar təşkil edir.”

Ermənistan və Azərbaycan arasında Dağlıq Qarabağ münaqişəsini ən geniş və hərtərəfli araşdıran və bu haqda bir neçə kitab yazan müəlliflərdən biri di Tomas de Vaaldir. Onun müəllifi olduğu “Qara bağ: Ermənistan və Azərbaycan sülh və müharibə içərisindən” kitabında Xocalı hadisələrinə də yer verir. Kitab Nyu York Universiteti nəşriyyatında, 2003-cü ildə nəşr edilib. Tomas de Vaal öz kitabının 169-172-ci səhifələrində yazır: “1992-ci ilin başlanğıcında ermənilər Qarabağın mərkəzi olan Xankəndini ələ keçirməyə başladılar. Onlar şəhəri əhatə edən kəndləri sakinləri ilə birlikdə mühasirəyə aldılar. İndi onların əsas hədəfi Xocalı idi. Erməni hücumu fevralın 25-dən 26-na keçən gecə dörd il əvvəl baş vermiş Sumqayıt hadisələri ilə eyni vaxtda başladı. 33-cü sovet motoatıcı diviziyası da onları dəstəkləyirdi. Onlar erməni döyüşçülər müdafiəçiləri məhv etməmişdən öncə üç istiqamətdən əhatəyə almışdılar. Gecə yarısı böyük kütlə yoğun qar şəraitində qalın meşədən keçməklə balaca Qarqar çayı vadisinə doğru irəliləyirdilər. Səhər tezdən erməni kəndi olan Naxçıvanik yaxınlığında Xocalı sakinlərinin meyidlərini görmək olardı. Onlar erməni silahlıları tərəfindən öldürülmüşdülər. Erməni polis zabiti mayor Valeri Babayan qisas üçün motiv təklif edirdi . O, amerikalı reportyor Paul Quin Cadca deyib ki, Xocalıda iştirak edən döyüşçülər Sumqayıt və buna bənzər yerlərdən gəlirlər.

Xocalının işğalı barədə erməni hərbi lider Serks Sarkisyanın soruşanda o demişdi: “Biz bu şeylər barədə ucadan danışmırıq.” Sarkisyanın baş verənlərə münasibəti daha vicdanlı, lakin daha amansız idi. Düşünürəm ki, əsas nöqtə başqa şeydir. Xocalıdan öncə azərbaycanlılar düşünürdülər ki, onlar bizimlə zarafət edirlər, onlar düşünürdülər ki, ermənilər mülki əhaliyə əl qaldırmazlar. Biz bu stereotipi sındırmalı idik. Və bu baş verdi. Biz bu oğlanların içərisinə Bakı və Sumqayıtdan qovulan oğlanları da daxil etmişdik. Sarkisyanın fikrincə Qarabağ müharibəsinin ən qəddar qırğınında ölənlərin sayı daha az ola bilərdi, lakin bu qorxutma məqsədilə qabaqcadan düşünülmüş addım idi.”

“Xaçın naminə” kitabının müəllifi soyqırım iştirakçılarından biri olan Daud Xeyriyandır. O, kitabında birbaşa iştirakçısı olduğu hadisələri qələmə alıb. Livanın paytaxtı Beyrutda işıq üzü görən kitabda Xocalı barədə deyilir: “Bəzən biz meyidlərin üzərindən hərəkət etməli olurduq. Daşbulaq yaxınlığında bataqlığı keçmək üçün biz ölülərdən körpü düzəltməli olduq. Mən meyidlərin üzərindən getməkdən imtina etdim. Sonra polkovnik Ohanyan mənə qorxmamağı əmr etdi. Mən 9 və ya 10 yaşında yaralı qızın sinəsi üzərinə bir ayağımı qoydum və keçdim. Mənim ayaqlarım, kameram qan içində idi. Martın 2-si erməni qrupu “Qaflan” (o meyidlərin yandırılması ilə məşğul idi) 100 ölmüş azərbaycanlı meyidi topladı və onları Xocalıdan bir km qərbdə yandırdı. Mən sonuncu maşında əlindən və başından yaralanmış 10 yaşlı qız gördüm. Onun sifəti artıq göy idi. Ancaq o acliğa, soyuğa və ağırlarına baxmayaraq sağ idi. O, zəifcə nəfəs alırdı. Mən onun ölümümlə döyüşən gözlərini unuda bilmirəm. Qəflətən Tiqranyan adlı əsgər onu götürdü və digər meyidlərin üstünə atdı. Sonra onlar meyidləri yandırdılar. Mənə elə gəldi ki, bədənlər yanmamışdan öncə kimsə alovun içində qışqırırdı. Bunlardan sonra mən daha gedə bilmədim. Amma Şuşanı görmək istəyirdim. Mən geri qayıtdım. Onlar isə xaçın birləşməsi üçün döyüşlərini davam etdirirdilər.

Xocalı soyqırımını haqda maraqlı və bir o qədər də dəhşətli faktların yer aldığı bir kitab da 2005-ci ildə Parisdə çapdan çıxan və müəllifi Ednan Ağayev olan “Azərbaycan: Şərq və Qərb arasında növbəti döyüş meydanı” kitabıdır

. Kitabın 121-122-ci səhifələri 25-dən 26-na keçən gecəyə həsr olunub. Kitabda müəllif həmin günü belə təsvir edir: “Yuxarı Qarabağın paytaxtı hesab edilən Xankəndindən 2500 nəfər əhalisi olan Xocalıya yalnız bir hava limanı var. Konfliktdə strateji nöqtə olan Xocalını tutmaq ermənilərə lazım idi və onlar şəhəri güc yolu ilə tutmağı qərara almışdılar. Fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Qarabağ muxtar vilayətinin əksər zabidləri ermənilər olan 366-cı motoatıcı diviziya tərəfindən dəstəklənən qoşunları şəhərə basqın etdilər. Onlar azərbaycanlıların etnik təmizlənmə siyasətini həyata keçirmək məqsədi güdürdülər. Hücumdən bir neçə müddət öncə şəhər mühasirəyə alınmışdı. Şəhər tamamilə dağıdıldı və ruh

şəhərinə çevrildi. Xoşbəxtlikdən insanlar qaça bildilər amma itki çox ağır oldu: 63-ü uşaq, 106-sı qadın və yaşlılar olan 613 nəfər öldürüldü. 487 nəfər ciddi yaralandı.”

Xocalı faciəsi haqqında ətraflı məlumat verən müəlliflərdən biri də Yuri Pompeyevdir. O, 1992-ci ildə nəşr edilmiş “Qarabağın qanlı burulğanı” kitabında hadisələri dəhşətlə belə xatırlayır: “ Qanlı Qarabağ burulğanının son hissəsi fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Xocalının dinc sakinlərinə qarşı divan tutulması ilə müşayiət olunan repressiyalar idi. Nə Sonqmay, nə də Xatın bununla müqayisə edilə bilməz. Onlarda əsgərlər ölmüş insanların kəllələrini və qulaqlarını toplamırdılar, sadəcə öldürürdülər. “Xocalıda yalnız ölümlər qalıblar” Moscow News dünyaya qəzəblə bəyan edirdi. Sanki allah da xocalılıları tək buraxmışdı. Muxbir Viktoriya İvleva yazır ki, onlar hücumun birinci yox, ikinci dalğasında olublar. Onlar Xocalıya çatanda üzərlərinə buluda oxşar nəyinsə gəldiyini görüblər. Bulud çoxlu yarıçılpaq insanlara çevrilib. Kütlənin sonunda uşaqları ilə birlikdə ayaqyalın bir qadın gəlirdi. O, çətinliklə, tez-tez yığılaraq yeriyirdi. Məlum oldu ki, onun uşaqlarından balacasının 2 yaşı var. O qadının başına nə gəldiyini mən sonradan videoyazılarda gördüm. İnsanlar arxaları üstə düşərək sifətləri onları həmişəlik tərk edən allaha çevrilmiş vəziyyətdə uzanıqlı qalmışdılar. Viktoriya İvlevanın şəkillərindən birində “Victory” – qələbə formasında kəsilmiş azərbaycanlı bədəninin üzərində durmuş “qəhrəman” ermənilər təsvir olunurdu. Onlardan çoxu qara və ya komando formasında idilər. Onlar bellərinə və sinələrinə patron daraqları dolamışdılar. Bundan başqa bəzən iki ədəd tüfəng və qumbara da var idi. Kifayətdir! Bunlar Haaqa tribunalı üçün sənəd deyil? Üstəlik bunlar qanlı mərhəmətsizliyin nümunələri idi. Müntəzəm olaraq bu “qəhrəman”ları tərənnüm edən Moscow News agentliyi Çernoblda olduğu kimi hadisələri məlumatlı qərbdən çox da gizləyə bilmədi. Mən birinci elə düşündüm, lakin sonra anladım ki, orada heç bir məhkəmə filan olmayacaq və icraçılar sadəcə “Yalnız ölümlər Xocalıda qalaq” əmrini yerinə yetiriblər və bundan zövq alırlar. Burulğandakı şeytan kimi. Qarabağın Rusiya icması bu hadisəni qeyri-insaniliyə görə ittiham etdimi? Görünür komitə ürəklərimiz vasitəsilə bədənlərimizə vurulan bu qırmızı qanın müsəlman, yaxud xristian qanı olduğunu gözəl bilirdi. Müharibə qan vurğunu idi: müdafiəçilərin və Qarabağın vəkillərinin qanının.

Mən Krikun Nuykinin utanmaz təsdiqini xatırlayanda ürəyim ağrıyır: “Biz Qarabağ üçün əllərimizlə vuruşuruq. İndi onun da Xocalını əlavə etmək hüququ var. Bu mənə aydındır ki, Xocalıda baş verənlər 1990-cı ilin yanvarı kimi öncədən hazırlanmışdı. 1992-ci il yanvarın 26-da mən Boris Yeltsinə və Ruslan Xasbulatova teleqramımda yazdım: “Radio və televiziya anti-Azərbaycan mövqeyində dayanıb. Vasitəçilik baş tutmamışdır. Aydındır ki, Rusiyanın

himayədarlığı ilə Qarabağda repressiyalar hazırlanır, hərbiçilərə və rus polkuna səlahiyyətlər verilir.

Çərşənbə günü, 26 fevral 1992-ci ildə mən gündəliyimdə yazmışdım. “Doğru informasiyanın çatışmazlığı, şeyiələrin əl-qolunu açır. Şuşanın yandırılması kadrları Vesti və Novosti tərəfindən Xankəndinin yandırılması adı altında mətnlərlər nümayiş etdirilirdi. “Azadlıq” radiosunun məlumatlarına görə Azərbaycan tərəfdə Grad qurğusu yox idi və oyuncaq Dağlıq Qarabağ Respublikasının qüvvələri Şuşa, Xocalı və bir çox kəndləri dağıtmışdılar.

Yelena Bonner qəsdən ölənlərin sayını azaldırdı. Göründüyü kimi Xocalıda baş verənlər bir çox hallarda olduğu kimi çatdırılmırdı və Rusiyada və s. bu məlumatlara inanırdılar. Bu uzun illər Azərbaycanda və Avropada davam edən erməni terrorunun məntiqi davamı idi.

Göründüyü kimi bir çox televiziya kanalları və qəzetlərdən fərqli olaraq hadisə zamanı orada olan və hadisəni bütün təfərrüatları ilə əks etdirən xarici jurnalistlərin yazıları dünyaya həqiqətləri çatdırır. Təbii ki, onlar müstəqil idilər və yalnız gördüklərini qələmə alırdılar. Bu da öz növbəsində Azərbaycana informasiya müharibəsində böyük ölçüdə köməklik edir.

3.3. Xocalı faciəsi Rusiya mətbuatında

Xocalı faciəsi bir çox dünya mətbuat orqanlarında işıqlandırıldı. Təbii ki, bunu ilk növbədə bizə ərazi və tarixi köklər baxımından yaxın olan qonşularımız etdilər. Bunların sırasında Rusiya öncülərdən idi. Rusiya mətbuatı Dağlıq Qarabağda baş verənləri yaxından izləyirdi və burada öz mövqeyini qoruyub saxlamağa çalışırdı. Bunun nəticəsidir ki, bura tez-tez Rusiya dövlətinin nümayəndələri ilə yanaşı jurnalistlər də gəlirdilər. Bəzi hallarda onların verdikləri informasiyalar qərəzli olsa da ümumilikdə soyqırımını və orada baş verənlər haqda mühüm məlumatlar əks etdirilirdi.

Kommersant qəzetinin 27 fevral 1992-ci il nömrəsində yazılmışdı: “1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Dağlıq Qarabağın azərbaycanlılar məskunlaşan Xocalı şəhəri ermənilər tərəfindən kütləvi hücumla məruz qaldı. Rusların 366-cı motoatıcı alayı hücumda iştirak etdi. Nəticədə 613 nəfər öldürüldü, 487-i nəfər yaralandı, 1275 nəfər əsir götürüldü, 150 nəfər itgin düşdü. Xocalı hadisələri münaqişənin xarakterini kökündən dəyişdi”.

Svoboda qəzeti hadisə barədə nisbətən gec – 1992-ci ilin iyunun 12-də yazmışdı. “Faciəni törədənlər cəzalandırılmalıdır” adlı yazıda qeyd edilirdi: “Moskvada yerləşən Memorial insan hüquqları qrupunun 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Xocalının erməni silahlı birləşmələri tərəfindən işğalı zamanı insan hüquqlarının kütləvi şəkildə pozulması haqqında hesabatı: Hesabatda dinc əhəlinin şəhərdən qaçması haqqında yazılır: “Qaçqınlar ermənilər tərəfindən qurulmuş pusquya düşərək atəşə tutuldular. Onların bəziləri Ağdama çata bildilər: digərləri, əsasən qadınlar və uşaqlar (dəqiq sayı məlum deyil) dağlarda azmış və donub ölmüşlər. Ağdama çatanların dediklərinə görə, onların bəziləri Pircamal və Naxçıvanik kəndləri yaxınlığında əsir götürülmüşlər. Artıq dəyişdirilmiş Xocalı əsirlərinin dediyinə görə, əsirlərin bəziləri öldürülmüşdür... 4 gün ərzində Ağdama təxminən 200 meyit gətirilmişdir. Ağdam qatar-xəstəxanasının həkimləri bildirdi ki, 4 meyitin başlarının dərisi soyulmuş, birinin isə başı kəsilmişdi. Ağdamda 181 cənazə (130 kişi, 51 qadın, 13 uşaq) üzərində yoxlama aparılmışdır və aşkar olunmuşdur ki, 151 nəfər güllə, 20 nəfər qəlpə yarısından və 10 nəfər küt alətlərdən aldıkları yaralardan ölmüşdür. Xocalıdan olan bütün yaralıların gətirildiyi Ağdam qatar-xəstəxanasının sənədlərində göstərilir ki, 597 nəfər yaralanmış, yaxud donmuş, bir nəfərin diri-diri başının dərisi soyulmuşdur.”

İzvestiya qəzeti də hadisəyə ilkin reaksiya verən mətbuat orqanları sırasında idi. 4 mart 1992-ci ildə qəzet yazırdı: “Videokamera qulaqları kəsilmiş uşaqları göstərdi. Bir qadının sifətinin yarısı kəsilmişdir. Kişilərin skalpları götürülmüşdür”. Mayor Leonid Kravets: Mən

şəxsən tərədə yüzə yaxın meyid gördüm. Bir oğlanın başı yox idi. Hər tərəfdə xüsusi qəddarlıqla öldürülmüş qadın, uşaq, qocalar görünürdü”. “Zaman-zaman Ağdama meyitlər gətirilirdi. Tarixdə belə şeylər görünməmişdi. Meyitlərin gözləri çıxarılmış, qulaqları və başları kəsilmişdi. Bir neçə meyit zirehli maşınlara qoşularaq sürüklənmişdi. İşgəncələrin həddi-hüdudu yox idi.”

“Krasnaya zvezda” qəzetinin 11 mart 1992-ci il tarixli nömrəsində dərc olunan “Karabax: voyna do pobednoqo kontsa” məqaləsində açıq-aydın etiraf olunur ki, 366-cı motoalayın hərbi qulluqçuları pul hesabına Xocalının işğalında ermənilərlə birlikdə iştirak etmiş və alayın hərbi texnikasını erməni separatçılarına təhvil vermişdilər.”

“Komsomolskya pravda” qəzetində 10.04.1992 tarixində V.Larin “Rus əsgərləri qarabağ dağlarında nə axtarır”, “Qırmızı ulduz” qəzetində isə Y.Majçur “366-cı alayın dramı” adlı yazılar yazmışdılar. Larinin məqaləsində obyektivlik daha çoxdur, Majçurun yazısında isə 366-cı alaya gizli bir simpatiya hiss olunur.”¹

Xocalıdakı dəhşətlərə həsr edilmiş yazılardan qərəzli olanlar da var idi. Bunlardan biri də Armen Xanbabayanın 28 fevral 1992-ci ildə Pravda qəzetində yazdığı məqalə idi. Müəllif yazırdı: “Fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Xocalıdan Stepanakert növbəti dəfə atəşə tutulan zaman erməni özünümüdafiə dəstələri mülki əhali arasında qətləmin qarşısını almaq məqsədilə Azərbaycan silahlı qüvvələrini kənarlaşdıraraq Xocalını işğal elədi . “Pro-Armenia” agentliyi Qarabağ Muxtar Vilayətinin daxili işlər idarəsinin rəisinin münasibətini qeyd edirdi. Onun sözlərinə görə döyüşlər elə də uzun müddət davam etməyib, Xocalının özündə mülki əhəlinin qırılması ilə bağlı hər hansı bir fakt yoxdur. Xocalıda 30-40 nəfərə yaxın Azərbaycan əsgəri qətlə yetirilir, 100 nəfərə yaxın əsgər əsir götürülür. Ümumiyyətlə, mülki əhəlinin cəsədləri Ağdam yolunda aşkarlanmışdır. Burada erməni tərəfinin heç bir günahı yoxdur”.

Bu sıraya 6 mart 1992-ci ildə Sergey Taranovun İzvestiya qəzetində çıxan yazısını da aid etmək olar. “İzvestiyanın Yerevandakı muxbiri Sergey Bablumyanın verdiyi məlumata görə erməni hərbi birləşmələrinin xüsusi komissiyasının sədri Seyran Baqdasaryan Xocalı hadisələrindən sonra Azərbaycandan daha dəhşətli hücum gözləndiyini deyib. Həmçinin Xocalıda çəkilən kadrlara da münasibətini bildirərək bunların saxta olduğunu qeyd etmişdir.”

¹ “Khojali Tragedy – an International View”, ditors: Tale Heydarov Taleh Bagiyev , CBS Polygraphic-2007, səh. 23

“Tatar” qəzetində Əmir Eyvaz adlı jurnalistin faciə ilə bağlı yazdığı məqaləni məsələyə fərqli yanaşma kimi qəbul etmək olar. Müəllif məqalədə qeyd edirdi: “26 fevral 1992-ci il erməni quldurları tərəfindən törədilən Xocalı faciəsindən artıq 19 il keçib. İşğala qədər şəhərdə 3000-nə yaxın insan yaşayırdı. Şəhərin uzunmüddətli mühasirəsi zamanı Xocalı sakinlərinin çox hissəsi şəhəri tərk etməyə məcbur olmuşdu. Bu faciə zamanı 600-dən çox insan öldürülmüş, 1000-ə yaxın insan şikəst olmuş, 63 uşaq, 106 qadın və 70 qoca qətlə yetirilmişdir. 8 ailə tamamilə məhv edilmişdir. 25 uşaq hər iki valideyinin, 130 uşaq valideyinlərindən birini itirmişdir. 1275 nəfər əsir götürülmüş, 150 nəfər haqqında isə hələ də heç bir məlumat yoxdur. 366-cı alay Xankəndindən çıxarıldıqdan sonra ona məxsus bütün silah-sursat Ermənistanı verilmişdi. 19 ildir dünya susur, nəinki susur hətta onlar qondarma erməni soyqırımının 100 illiyini qeyd etməyə hazırlaşırlar. Tarix boyu demokratiya və insan hüquqları barədə çağırış edən Avropa 19 il bundan əvvəl qulağının dibində baş verən faciəni görmək istəmədi. Bunu başa düşmək olar. Çünki hələ 18-ci əsrdə Osmanlı Türkiyəsinə təsir göstərmək üçün ortaya atılan erməni məsələsi hələ də aktualdır. Təbii ki, indiki halda Türkiyədə xarici qüvvələrlə hesablaşmayan milli hökumətin gücləndiyi bir vaxtda bu məsələdən istifadə etməmək sadəcə günah olardı. Bəs Xocalı faciəsi? Xocalı faciəsinin isə qərb üçün heç bir xeyri yoxdur. Nə olsun ki, tanınmış fransız jurnalist Jav-İv Yunet yazmışdı: “Biz Xocalı faciəsinin şahidi olmuşuq. Yüzlərlə ölənlərin meyitlərini gördük. Onların arasında qadınlar, qocalar, uşaqlar və Xocalının müdafiəsində duran adamlar var idi. Bizim ixtiyarımıza vertolyotlar verildi. Hündürlüyə qalxaraq havadan gördüklərimizi kameraya çəkirdik. Mən müharibə haqqında çox eşitmişəm, alman faşistlərinin qəddarlığını oxumuşam, ancaq ermənilərin törətdikləri vəhşiliklər onları kölgədə qoymuşdur”. Əgər söhbət siyasətdən gedirsə dünya hər bir millətçiliyə göz yummağa hazırdır. Aydınır ki, Xocalı faciəsi sırf erməni millətçiliyi kontekstində baş vermişdir. Bəs türk dünyası? Bəs onun 19 il bundan əvvəl baş vermiş hadisəyə reaksiyası necədir? Təəssüf ki, türk dünyasının böyük bir hissəsi hələ də bu məsələyə lazımi reaksiyanı göstərməyib. Təbii ki, Türkiyə bu məsələdə istisnadır. Bu həmin Türkiyədir ki, heç vaxt Azərbaycanı tək qoymayıb. Bu gün də həmin dövlətin diplomatiyası, siyasi rəhbərliyi və cəmiyyəti Xocalı faciəsini dünyaya çatdırmaq üçün əlindən gələni əsirgəmir. Türkiyə parlamentinin deputatı Mustafa Kabakçı fevralın 25-də parlamentin növbədənənar iclasında Xocalı faciəsi barədə çıxış etmək təklifi verir. Kabakçı qeyd edir: “Biz bu aksiyalarda Xocalını tanımaq məqsədi güdürük. Fəaliyyətimizlə bu faciəni yenidən gündəmə gətirmək istəyirik. Bu da Qarabağ probleminə diqqəti cəlb etməkdə yardımçı olacaq. Digər türk dövlətlərinə baxsaq onların ümumiyyətlə bu hadisə barədə eşitmədiklərini düşünmək olar. Təbii ki, burada söhbət xalqlardan yox hakimiyyətlərdən gedir. Çünki türk

xalqı öz qardşını daim dəstəkləməyə hazırdır. Buna misal olaraq Ukrayna və Kırmda keçirilən mitinqləri göstərmək olar. Təbii ki, Azərbaycan xalqının haqq səsi ilk öncə türk xalqları tərəfindən eşidilməlidir. Bütün türk dünyasına qarşı törədilmiş bu genosidi birləşərək cəzalandırmalıyıq. Beynəlxalq təşkilatlar isə türklər susanadək susacaqlar. “Xocalı faciəsindən sonra 366-cı alayın 3 özbək əskəri Azərbaycan tərəfinə keçmişdir” (Nezavisimaya qazeta 5 mart 1992) Niyə 30 milyonluq türkdən yalnız 3-ü Qarabağ uğrunda vuruşmağa hazır idi. ”¹

www.checenpress.com saytı Xocalı ilə bağlı məqalə dərc etmişdi. Məqalədə deyilirdi : “İstanbulda 20 il öncə Xocalıda baş vermiş soyqırımla bağlı mitinq keçirilib. Miting “Hepimiz türkünüz, Qarabağ bizimdir, bizim olacaq” şüarları ilə keçirilib. Aksiyada Türkiyə parlamentinin üzvləri ilə yanaşı siyasi partiyaların liderləri, QHT-lər, icma liderləri və sırayı vətəndaşlar iştirak etmişlər. Azərbaycandan bu mitinqdə millət vəkilləri, diaspor nümayəndələri və s. iştirak etmişdir. Aksiya zamanı Xocalı faciəsi qurbanlarının xatirəsi bir dəqiqəlik sükutla yad edilmiş, məşhur azərbaycanlı müğənni Azərbyacan və Türkiyə himnlərini oxumuşdur. Aksiya iştirakçıları Xocalı soyqırımına ədalət tələb etmişlər.”²

Novostimira.com saytı da Taksim meydanında baş tutan aksiyaya yer vermişdi. Burada mitinqin gedişatı, səsləndirilən şüarlar və tələblər öz əksini tapmışdı.

Regnum.rf saytı Taksim meydanındakı aksiyaya qərəzli mövqeyi ilə seçilirdi. Belə ki, Hüseyin Şengül imzası ilə gedən yazıda mitinq iştirakçılarının nasis şüarlar səsləndirdikləri, faciəni millətçi sloqanlarla dilə gətirdiklərini qeyd edir və bunu pisləyirdi. “Bu bir paradoksdur ki, faşizmi pisləyən mitinqdə faşist şüarlar səsləndirilir və təəssüf ki , bu bizim ölkədə baş verib.”³

Letopisi.ru saytında Xocalı soyqırımı ilə bağlı gedən yazıda hadisə gecəsi təsvir edilmiş, burada erməni vəhşiliklərindən söhbət açılmışdı. Məqalədə deyilirdi: “25-26 fevral 1992-ci ildə Azərbaycan şəhəri olan Xocalı ermənilər tərəfindən məhv edildi. Qarabağ hava limanı burada yerləşdiyindən bu şəhər ermənilər üçün olduqca vacib idi. Xocalıda 7 min nəfərə yaxın insan yaşayırdı. 25 fevralda artilleriya atəşi nəticəsində hava limanı dağıdılır. Şəhərə hücum həyata keçirilir. Əhali ermənilərə qarşı yalın əllə mübarizə aparır. Ermənilər uşaqlara ,

¹ http://tatar-gazeta.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=279:2011-02-26-05-53-18&catid=56:2011-01-20-16-48-54&Itemid=114, 03.06.2012

² www.checenpress.com, 19.02.2012

³ <http://pernum.pf/news/fd-abroad/azeri/1504403.html>, 07.03.2012

qocalara, qadınlara rəhm etmirdilər. Həmin gecə əhalinin bir qismi Ağdama qaçmağa nail olsa da, əksəriyyət öldürülmüşdü. Bu soyqırım qeyri-insaniliyi və qəddarlığı ilə seçirildi. Azərbaycan xalqının və dünyanın sülhsevər insanların yaddaşında Xocalı şəhəri daim bir faciə rəmzi olaraq qalacaqdır.”¹

Pravda.ru saytında soyqırımla bağlı gedən yazı maraqlı məqamları ilə diqqəti cəlb edirdi. “Xocalı soyqırımı: Kimi günahlandırılmalı” adlı məqalədə aparıcı mütəxəssislər Tural Kərimov və erməni Arsen Məlikovun fikirlərinə yer verilir. Burada hər iki tərəf öz mövqeyini əsaslandırmağa və haqlı olduğunu sübut etməyə çalışır.²

Rusiyanın “Tribuna ” nəşri bəyan edib ki bu geno siddən başqa bir şey deyil.Məqalədə Qarabağ münaqişəsinin tarixinə toxunan müəllif hər bir xalqın yaddaşında müharibənin tək qələbələrədən ibarət olmadığını qeyd edir. Münaqişə tarixinin ən dəhşətli anının məhz Xocalı hadisəsinin olduğunu vurğulayır. “Bu hadisə barədə danışarkən mən daha çox müstəqil və dünyaca tanınmış ekspertlərin fikirlərini çatdırmaq istərdim. Münaqişə başlanan zaman burada tək azərbaycanlılar deyil, mesxeti türkləri də yaşayırdı. 1991-ci ilin payızından buranı mühasirəyə almağa başladılar. Telefon əlaqəsi, istilik, elektirik enerjisi kəsildi və məlumatların ötürülməsi yalnız vertolyot vasitəsi ilə mümkün oldu. Fevral ayının 26- da bizə məlum olan cinayət baş verir. Bu tip hadisələrə beynəlxalq miqyasda qiymət verilmədir.”³

Ng.ru saytında Xocalı soyqırımında rusların iştirakı məsələsinə toxunulur və bu tənqid edilirdi. Yazıda faciənin baş verməsində Rusiyanın əhəmiyyətli rolu olduğu vurğulanırdı.

Yuxarıda qeyd edilənlərdən görünür ki, Rusiya mətbuatı da məsələyə kifayət qədər yer ayırmış, bəzi istisnaları çıxmaqla ədalətli mövqe sərgiləmişdir. Maraqlısı odur ki, faciənin üstündən illər keçməsinə baxmayaraq bu gün də Rusiya mətbuatında Xocalı soyqırımı ilə bağlı yazılara, araşdırmalara rast gəlmək olur.

¹http://letopisi.ru/index.php/%D0%A2%D1%80%D0%B0%D0%B3%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D1%8F_%D0%A5%D0%BE%D0%B4%D0%B6%D0%B0%D0%BB%D1%8B, 21.01.2012

² <http://www.pravda.ru/world/formerussr/other/25-02-2012/1109171-hocali-0/>, 13.05.2012

³ Kaspi qəzeti , 24.02.2012, səh. 3

3.4. Xocalı faciəsi Türkiyə mətbuatında

Xocalı faciəsinə ilkin reaksiya verən mətbuat orqanları sırasında Türkiyə mətbuatı xüsusilə seçirildi. Bura eyni din, dil, tarixi bərabərlik və s. kimi faktorları da əlavə etsək onda bunu daha yaxşı anlamaq mümkündür. Fevralın 26-sı günü Türkiyənin ən məşhur və nüfuzlu qəzetləri səhifələrində bu faciəyə geniş yer ayırmışdılar. Həmin gün qəzetlərdə gedən başlıqlar aşağıdakı kimi idi:

1. Dünya bu katliama dur demeli. “Hürriyet” qəzeti, İstanbul, 1992. 26.02.
2. Ermeni öldürüyor, dünya susuyor. “Tərcüman” qəzeti, İstanbul, 1992.29.02.
3. Ermeni suaybalar və erler katliama katıldılar. “Türkiye” qəzeti, İstanbul, 1992.6.03.
4. Ermeni vahşeti lanetleniyor. “Türkiye” qəzeti, İstanbul, 1992.08.03.
5. Ermeni vahşetine lanet mitingi. “Zaman” İstanbul. 1992.06.03.
6. Ermeni Dağlık Karabağ'da katliam yapıyor: dünya vahşete seyirci kalıyor. “Milli Gazete” qəzeti, İstanbul. 1992.05.03
7. Ermeniler bir Azeri kasabasını ele geçirdi. “Hürriyet” qəzeti, İstanbul.1992.27.02
8. Hocalı tepeleri ceset dolu. “Günəş” qəzeti, İstanbul.1992.05.03
9. Hocalıda Vahşet. “Cumhuriyet ” qəzeti, İstanbul 1992.02.03.
10. İşte ermeni vahşetinin belgeleri.”Zaman” qəzeti, İstanbul 1992.14.03.
11. Soykırımcı ermeni. “Zaman” qəzeti, İstanbul. 1992.05.03.

Türkiyə qəzetləri arasında hadisəyə öz kəskin mövqeyi ilə seçilən qəzetlərdən biri də Zaman qəzeti idi. “Zaman” qəzetində Milli məclisin deputatı “İrəli” İctimai Birliyin sədri Ceyhun Osmanlının Xocalı soyqırımı ilə bağlı məqaləsi dərc edilib. Məqalədə Xocalı soyqırımını və onun ağır nəticələrini xatırladan müəllif hadisə ilə bağlı faktları qeyd edir. Müəllif həmçinin erməni terrorçularının təkcə Azərbaycanda deyil, şərqi Anadoluda bütün dünyada türklərə qarşı törətdikləri vəhşilikləri xatırladaraq vurğulamışdır ki, Azərbaycan və

Türkiyə bu qədər ədalətsiz təzyiq və ittihamlara məruz qalarkən qardaş birliyinə ehtiyacımız daha da qüvvətlənmişdir.

Türkiyənin nüfuzlu “Milliyet” qəzeti Xocalı soyqırımının 20-ci ildönümünə dair keçiriləcək mitinqə çağırış haqqında “26 fevral yürüşü-hepimiz türkün” başlıqlı məqalə dərc etmişdir. Müəllif 20 il əvvəl Xocalıda baş verən vəhşiliklərdən bəhs edir və Taksim yürüşünün bir həmrəylik örnəyi olacağını vurğulayır.¹

Hürriyyət qəzetində gedən məqalədə faciənin tarixinə və yaranma səbəblərinə işıq tutulurdu: “Əziz oxucular, 25-26 fevral Xocalı soyqırımı haqda eşitmisinizmi? Ümumiyyətlə yer üzündə Xocalı adlı bir yerin olduğundan xəbəriniz varmı? Xocalı Qarabağda əhalisi təxminən 2000 nəfər olan kiçik bir qəsəbə idi. 1990-cı ildən sonra əhalisi 6000-ə qədər yüksəlmişdi. Onların əksəriyyətini sürgündən qayıdan mesheti türkləri təşkil edirdi. Xocalı 1990-cı ildə şəhər status alır. Qarabağda yeganə hava limanı Xocalıda idi. Ermənistanı Qarabağa bağlayan yol da buradan keçirdi. Şəhərə hücum planı hələ 1988-ci ildən hazır idi. 1991-ci ildə Cəmilli, Meşəli, Qaradağlı kimi kəndlər işğal olunur və Xocalıya təzyiqlər başlayır. Fevralın 25-də 366-cı alayın himayədarlığı ilə erməni ordusu Xocalıya daxil olur. Əhali qaçmağa məcbur olur, ermənilər tərəfindən qırğına məruz qalırlar. Həmin gecə 106 qadın və 83 uşaq olmaqla 613 dinc sakin öldürüldü, 487 vətəndaş müxtəlif növ yaralar aldı (76 uşaq daxil olmaqla) və 1275 adam əsir götürüldü. Biz erməni qüvvələrinə hücum ərmi verənlərin adlarını bilirik. Robert Köçəryan–Ermənistanın eks prezidenti, Serj Sərkisyan–hazırkı prezident, Seyrran Ohanyan–müdafiə naziri. Mühəribədə iştirak edən Monte Melkonyan 1970-80-cı illərdə 40-dan çox türk diplomatını qətlə yetirən Asala təşkilatının üzvü idi.”²

Zaman qəzeti Taksim aksiyasından yazarkən qeyd edirdi: “İstiklal Caddəsi Xocalı üçün doldu daşdı. Ermənistan ordusunun 26 Fevral 1992 tarixində vətəndaşlara qarşı törətdiyi qırğının 20-ci ildönümündə Taksimdə təşkil edilən mitinqə on minlər qatıldı. Xocalı qırğını Anma Könüllüləri Komitəsi tərəfindən təşkil edilən mitinq, Qalatasaray Meydanında toplanan kütlənin Taksimə doğru getməsi ilə başladı. Qeyri-hökumət təşkilatları, siyasi partiyaların rəhbərliyi ilə on minlərlə insan, “Xocalının Unutma”, “İki Devlet Bir Millet”, “Erməni

¹ İki sahil qəzeti, 16.02.2012, səh, 13

² <http://archive.hurriyetdailynews.com/n.php?n=the-khojaly-massacre-and-the-8216armenian-genocide8217>, 24.04.2012

Yalanına Son” yazan plakatlar daşayıb; Ermənistan və Fransa əleyhinə şüarlar səsləndirilib. Xocalıda həyatını itirənlərin xatirəsi bir dəqiqəlik sükutla yad edilib. Ardından Türk və Azərbaycan himnləri oxundu. Mitingə, Daxili İşlər naziri İdris Naim Şahin, İstanbul valisi Hüseyin Avni Mutlu, Azəri-Türk qadınlar cəmiyyətinin sədri Tənzilə Rüstəmhanlı da qatıldı. Mitingə iştirak edənlərə xitab edən nazir Şahin, Türk millətinin yer üzündəki bütün günahsızların sığortası olduğunu söylədi. Xocalıda axan qanın hesabının hüquq çərivəsində soruşulacağını ifadə edən Şahin, Azərbaycandakı hər hadisənin, hər inkişafın Türkiyəni və Türk millətini yaxından maraqlandırdığını vurğuladı. Xocalı qırğınının çox şey öyrətdiyini birlidirən nazir Azərbaycanın sevincinin də ağrısının da Türkiyənin sevinci və ağrısı olduğunu qeyd etdi. Azəri-Türk qadınlar cəmiyyətinin sədri Rüstəmhanlı isə Azərbaycan xalqının tək olmadığını və Türk xalqının özləri ilə birlikdə olduğunu ifadə edərək, mitinqə gələnlərə təşəkkür etdi. Rüstəmhanlı, belə davam etdi: “Bu gün Türkiyənin ayaqda olması məni sevindirir. Bu soyqırımı dünyaya izah etmək üçün Türk milləti birlikdə iradəsini ortaya qoymaqladır. Bu gediş, Türkiyənin Azərbaycan ilə ürək ürəyə olduğunu göstəricisidir”-deyə danışdı. Xocalı qırğınının Anma Könüllüləri Komitə sözcüsü Məsud Ülker, Taksimdə gecikən ədalətin təmin edilməsi üçün toplandıqlarını söylədi. Ülker, “Bu soyqırım, 20-ci əsrin sonunda bütün dünyanın gözü qarşısında reallaşdı. Ermənistan əsgərləri, vətəndaş xalqı uşaq-uşaq, qadın, yaşlı demədən mütəşəkkil bir şəkildə qətl etdi. Xocalıda hər beş adamdan biri şəhid oldu”- dedi. Qırğının bütün insanlara edilmiş bir ayıb olduğuna diqqət çəkən Ülker, insanlığa ləkə sürənlərin artıq cəza ilə cəzalandırılması lazım olduğunu vurğuladı. Təhqir ehtiva edən plakatlar reaksiya çəkdi. Digər tərəfdən bəzi marjinal milliçi qruplar mitinqi sabote etmə təşəbbüsündə tapıldı. İrqi və təhqir xarakterli şüarlar atan qrup üzvləri, digər iştirakçıların reaksiyasını çəkdi. Qalatasaray Liseyi qarşısında görüşən və Taksim Meydanına gedən izdiham qrup Fransız Konsulluğu önünə gəldiyində qara çələng qoydu. Fransanı etiraz edən qrup, sonra konsolosluğa yumurta və ayakkabılı etiraz etdi. Qrupdan bəzi kəslər ətrafdakı bir restorana asılı ABŞ bayrağı yerinə Türk və Azərbaycan bayraqları asdı. Soyqırımcılar ədalət qarşısında hesab verəcəkdir. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev, Xocalı qırğınının 20-ci ildönümü münasibətilə etdiyi yazılı şərhə, soyqırımın faşistlərinin gec-tez ədalətə hesab verəcəyini bildirdi. Şəhidlər üçün Allahdan rəhmət diləyən Əliyev Xocalı soyqırımının 20-ci əsrin sonunda və dünyanın gözü qarşısında edildiyinə diqqət çəkdi. İlham Əliyev, paytaxt Bakıda edilən və 60 min adamın qatıldığı anım gedişinə də qatıldı. Azadlıq Meydanında başlayaraq Bakının Xətai səmtində olan “Xocalı soyqırımı” abidəsi önünə qədər davam edən gediş əsnasında bəzi vətəndaşlar, əllərində Xocalı qırğında həyatını itirənlərin ağrısının unutulmadığını və qırğının insanlıq baxımından bir vəhşilik olduğunu ifadə edən

plakatlar daşıdı. Bu vaxt Türkiyənin Bakıdakı səfiri Hulusi Kılıç və səfirlik heyəti də soyqırım anıtını ziyarət edərək çələng və gül buraxdı. “1

Star qəzeti də Xocalı aksiyasına geniş yer vermişdir. Qəzet yazırdı: “Xocalı soyqırımının 20-ci ildönümü münasibətilə təşkil edilən mitinq başladı. Çoxsaylı vətəndaşların, siyasi xadimlərin, millət vəkillərinin və s. iştirak etdiyi mitinqə qatılanlar iki ölkənin bayraqları ilə müxtəlif şüarlar səsləndirərək Taksimə qədər yürüdülər. Ermənistan rəhbərliyinə bağlı silahlı qruplar, Dağlıq Qarabağ bölgəsindəki Xocalı qəsəbəsində yüzlərlə Azərbaycan vətəndaşını qətl etmişdi. Xocalı qırğını Anma Könüllüləri Komitəsi'nin təşkil etdiyi, müxtəlif qeyri-hökumət təşkilatları və bəzi siyasi partiyaların dəstək verdiyi nümayişdə Türkiyə və Azərbaycan Bayraqları daşıyanlar tez-tez “Tək Millət iki dövlət, Xocalıya ədalət” şüarları səsləndirdilər. Türkiyə və Azərbaycan himnlərini ard-arda söyləyən sıxlıq, qırğın qurbanlarının xatirələrini sükutla yad etdi. “Çırpınırdı Qara dəniz” mahnısını söyləyən kütlənin etiraz nümayişi davam edir. Taksim Meydanında Xocalı qırğını etiraz məqsədiylə təşkil edilən mitinq başladı. Xocalı qırğını Anma Könüllüləri Komitəsi tərəfindən təşkil edilən mitinq Qalatasaray Meydanında toplanan çox sayda qrupun yürüşüylə başladı. Müxtəlif peşələr, qeyri-hökumət təşkilatları, siyasi partiyalar və Türkiyənin müxtəlif şəhərlərindən gələn vətəndaşların iştirakı ilə ibarət olan böyük sıxlıq, Türkvə Azərbaycan bayraqları “Hamımız Türküz Hamımız”, “Erməni Yalanına Son” pankartlarıyla və müxtəlif şüarlar səsləndirdi. Qrupların Taksim meydanına gedişi sürərkən, çevik qüvvənin Fransız Konsulluğu qarşısında təhlükəsizlik tədbirləri aldı. Yürüşdə iştirak edənlərə “Sorkozy Tualet Kağızı” yazan tualet kağızları paylandı və “Sorkozy zibilini təmizlə” şüarları səsləndirildi. Taksim meydanında Xocalı qırğını etiraz etmək üçün toplanan böyük izdiham, həyatını itirənlər üçün hörmət tutumunun sonra Azərbaycan və Türkiyə milli marşlarını oxudu. Polis vertolyotunun havadan nəzarət etdiyi meydanda təhlükəsizlik tədbirləri diqqəti çəkdi.”

Zaman qəzetinin erməni əsilli əməkdaşı Etyen Mahçupyan milli mənsubiyyətini kənara qoyaraq məsələyə obyektiv yanaşırdı. O, yazırdı: “Milliyyətçiliyin bir seçim olduğunu qəbul etməkdə çətinlik çəkərlər, çünki hər kəsin etnik şəxsiyyətinin özbaşına və qaçınılmaz olaraq adama təsir etdiyini düşünürlər. Bu sözcülüğün təbii halı isə hər kəsin öz şəxsiyyətini müdafiəsi, ucaltması və həyata bu şəxsiyyətin mənfəətləri üzərindən baxmasıdır. Üstəlik milliyyətçi zəhin insanları fikirlərlə bütövləşdirərək, yalnız “milli” iddiaların səsləndirilməsini deyil, qarşı tərəfin “milli iddialarının” da rədd edilməsinə yönəlir. Necə ki, hər dəfə fevrlin

¹ Zaman.com.tr, 17.05.2012

26-da mənə niyə bu məsələ ilə bağlı yazı yazmadığımı haqda mesajlar gəlirdi və təbii ki, erməni millətçisi olduğumu xatırladırdılar.

Bundan tam 20 il əvvəl Azərbaycanın Xocalı şəhərində reallaşan bu qırğında azəri mənbələrinə görə 106-sı qadın və 83-ü uşaq olmaqla 613 adam öldürülmüşdü. Qarabağ döyüşü əsnasında Xocalı şəhəri erməni hərbi birləşmələrinin əlinə düşərkən bir çox vətəndaş və onların arasına qarışan hərbcilər qaçmağa çalışmış, ancaq Azərbaycan sərhədinə yaxınlaşdıqlarında Erməni birliklərinin atəşi altında can vermişlər. Erməni tərəfi vətəndaşların arasına qarışan əsgərləri səbəb göstərərək atəş açmalarına haqq qazandırır. Beynəlxalq müşahidəçilər də bu vəziyyəti təsdiqləyirdilər. Hətta azərbaycanlı jurnalist Eynulla Fətullayev Xocalıda əhalinin bəzi hissəsinin azərbaycanlılar tərəfindən öldürüldüyünü idda edirdi. Amma beynəlxalq müşahidəçilər bütün bunlara baxmayaraq bunları erməni əsgərlərinin törətdiyini təsdiq edirlər. Bu hadisənin hüquqi tərəfi üzərində çox geniş bir müzakirə yaşanmadı. Ancaq öldürülənlərin hamısının azəri olduğu, bu şəxsiyyəti daşdıqları üçün belə bir sonla qarşılaşdıqları, atəş edənlərin isə bunu bilərək etdikləri məlumdur. Digər bir deyişlə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının soyqırımını müqaviləsi baxımından baxıldığında qarşımızda bir soyqırım daha var. Digər tərəfdən milliyətçi gözləməyə qarşı Erməni orqanları bu hadisənin dəhşətini və işlədikləri günahı rədd etmə istiqamətinə gedə bilmədim. Xocalının bir “intiqaam hərəkatı” olduğunu və ancaq daha əvvəl yaşanmış hadisələrin fonunda anlaşılacağını deyə bilmədim. Necə ki, qırğın tarixinin də təsadüfi olmadığı və bir başqa qırğının ildönümündə törədildiyi məlumdur. Aydın olan o ki Xocalı, 1988-ci ilin 27 Fevralında reallaşan Sumqayıt hadisələrinin qarşılığı olaraq həyata keçirilmişdi. Hələ də Ermənistanın dövlət başçısı olan Sarkisiyanın müsahibəsində azərbaycanlıların ermənilərin mülki əhaliyə toxunmayacaq qədər zəif olduqlarını deməsinə və Sumqayıtdan qaçanlardan təşkil edilmiş döyüşçülərdən ibarət əsgərlərin Xocalı faciəsini törətdiyi faktlarına rast gəlmək olar. Sumqayıtda isə buralarda xəbərsiz olmadığımız hadisələr baş vermişdi. Həmin vaxt azərbaycanlılar kiçik qruplar halında təşkilatlanıb silahlanmışlar, ermənilərin ev və iş yerlərinə hücum etmişlər, qeydsiz qalan polisin gözləri qarşısında buraları yağmalamışlar və qeyri-rəsmi mövqelərə görə bir neçə yüz adamı öldürmüşdülər. Ancaq Xocalının arxa planı bundan ibarət deyildi. Sumqayıt xaricində kiçik yerlərdə yaşanan cinayətlər bir yana əsl böyük hadisə Bakıda reallaşdı. 1990-cı ilin 9 Yanvar günü Ermənistan dövləti Qarabağın büdcəsini ümumi büdcənin içində dərk etdiyini və bundan belə qarabağlıların Ermənistan seçkilərində səs hüququndan istifadə edəcəklərini elan etdi. Bundan sonra 12 Yanvarda Azərbaycanda bir “milli müdafiə komitəsi” quruldu və ermənilərlə döyüşməyi təşviq etmək üzrə iş yerlərində təşkilatlanma çağırışı edildi. Ayın 13-ü

şəhərin hər yerində böyük kütlələrin hərəkətə keçirildiyi hadisələr başladı və ayın 20-də Sovet ordusunun şəhərə girməsinə baxmayaraq günlərlə davam etdi. Nəticədə 90 adam öldürüldü. Maraqlananlar Sumqayıt və Bakı qırğınlarının da hüquqi qiyməti ilə maraqlana bilərlər. Ediləcək şey sadə: Ölənlər mərkəzi bir qərarla hərəkət edən və qəsdli davranan qrupların hərəkətləri nəticəsində, sırf müəyyən bir şəxsiyyəti daşdıqları üçün öldürülmüşlərsə buna “soyqırımı” deyilir. Hər hadisənin özünə xas bir arxa planı, psixoloji zəmini, özünə səbəbləri var. Təbii ki gözünüzü qaraldacaq qədər qərəzli bir milliyyətçi deyilsinizsə.”¹ Burada müəllif Xocalı faciəsini danılmaz bir fakt olaraq qəbul etsə belə onun milli marağı jurnalist obyektivliyi və peşakarlığından üstün odu. Belə ki, erməni əsilli jurnalist faciəyə gətirən səbəbləri şərh edərək hadisəni törədənələrə haq qazandırmağa çalışır. Amma o bir faktı gözdən qaçırır ki səbəb olaraq nəzərdə tutduğu Sumqayıt hadisələrinin belə kökündə ermənilərin durduğu məlumdur.

Bütün bunları nəzərə alaraq deyə bilərik ki, Türkiyə mətbuatı əvvəlcədən Qarabağ hadisələrini – xüsusən Xocalı faciəsini diqqət mərkəzində saxladı. Bunu yuxarıda qeyd edilən nümunələrdə də görmək olar. Təbii ki, bu proses bu gün də davam edir və biz tez-tez Türkiyə mətbuatında soyqırımı ilə bağlı yazılara rast gələ bilərik. Bu Fransanın qondarma erməni soyqırımını tanımaq cəhdindən sonra daha da aktuallaşmışdı. Görünən odur ki, Türkiyə mətbuatı bundan sonra da Xocalı faciəsinə xüsusi diqqət göstərəcək və məsələnin aktuallığının itməməsində əlindən gələni edəcəkdir.

¹ <http://www.zaman.com.tr/yazar.do?yazino=1250937>, 02.03.2012

3.5. Xocalı faciəsi digər ölkələrin mətbuatında

Xocalı faciəsindən, onun dünya mətbuatında işıqlandırılmasından danışarkən təbii ki, məsələni yalnız Rusiya və Türkiyə mətbuatları ilə məhdudlaşdırmaq olmaz. ABŞ, İngiltərə kimi böyük dövlətlərin mətbu orqanları da Xocalı soyqırımını, onun baş vermə səbəbi və şəraiti barədə bir çox yazılar dərc etmişdilər. Bundan başqa Bolqarıstan, Küveyt, Macarıstan, Meksika və s. kimi ölkələrin mətbuatları da öz səhifələrində bu qanlı hadisəyə geniş yer ayırmışdılar.

“Washington Post” qəzetinin muxbiri Tomas Qolts 28 fevralda Ağdamdan yazırdı: “Döyüş vəziyyətində olan Dağlıq Qarabağ anklavının şərqində yerləşən bu şəhərin baş məscidinin xidmətçiləri dedilər ki, bu gün onlar ermənilərin çərşənbə günü işğal etdiyi anklavda yerləşən Azərbaycan şəhərindən gətirilmiş 17 nəfəri dəfn ediblər. Anklavın paytaxtı Stepanakertin şimal-qərbində yerləşən və 6.000 nəfər əhalisi olan Xocalı şəhərindən olan qaçqınlar hücum zamanı qadın və uşaqlar daxil olmaqla 500 nəfərin öldürüldüyünü dedilər. Ağdam məscidinin direktoru Səid Sadıqov bildirdi ki, Xocalı şəhərindən olan qaçqınlar çərşənbə günündən bəri onun məscidinə 477 meyit gətiriblər. Bakı rəsmiləri Xocalıda 100 nəfərin öldürüldüyünü iddia edir, erməni rəsmiləri isə öz paytaxtları İrəvandan bildirirlər ki, cəmi 2 azərbaycanlı qətlə yetirilib. Bakı rəsmisi bildirdi ki, onun hökuməti ölümlərin dəqiq sayını bilən zaman azərbaycanlıların qəzəblənəcəyindən narahatdır. Bugün burada gördüyümüz 7 cənazədən ikisi uşaq, üçü qadın idi. Ağdam xəstəxanasında müalicə olunan digər 120 qaçqın ağır yaralardan əziyyət çəkir. Raziyyə Aslanova Ağdama çərşənbə günü gecə çatıb. O, dedi ki, çərşənbə axşamı gecə Xocalıya hücumla keçən ermənilər dayanmadan atırdılar. Onun əri və kürəkəni öldürülmüş, qızı itkin düşmüşdür. Dağlıq Qarabağdan bura qaçıb gələn qaçqınlar arasında keçmiş Sovet Daxili Qoşunlarında xidmət edən iki türkmən əsgəri var idi. Onlar ötən cümə hərbi hissələrini tərk etmiş və Xocalıda sığınacaq tapmışlar. Əsgərlər dedi ki, erməni çavuşları onları “müsəlman olduqları üçün” döyürdülər. Fərariyə bildirdi ki, onların keçmiş hərbi hissəsi 366-cı alay Xocalını işğal edən erməni hərbiçilərini dəstəkləyirdi. Onlar bildirdi ki, qadın və uşaqlara qaçmağa kömək edirdilər. Əsgərlərdən biri Ağaməhməd Mütif dedi: “Biz dağlardan keçərək bir qrup gətirirdik. Bu zaman ermənilər bizi gördü və atəş açmağa başladılar. On iki nəfər öldürüldü”.

Independent qəzetinin muxbiri Elen Vamak 1992-ci il fevralın 29-u faciə barədə deyirdi: “Ağdamdakı Röyter müxbiri Elif Kaban məlumat vermişdir ki, çərşənbə qırğınından sonra azərilər onlarla insan dəfn edirdilər, hansılar ki, bu bölgənin ikinci böyük yaşayış mərkəzi olan Xocalı şəhərinin ermənilər tərəfindən işğalı zamanı öldürülmüşdü. Dəfndə iştirak edənlərdən biri jurnalistlərin üstünə qışqıraraq demişdir: “Dünya burada baş verənlərə göz yumur. Biz ölüük, siz isə baxırsız”.

Sunday Times qəzeti 1992-ci il martın 1-də “Erməni əsgərləri yüzlərlə qaçqın ailəni qırır” başlıqlı yazısında aşağıdakıları göstərirdi: “Sağ qalanların sözlərinə görə, erməni əsgərləri 450-dən çox azərbaycanlıya atəş açmış və süngüdən keçirmişlər. Onların çoxu uşaq və qadınlar idi. Yüzlərlə, bəlkə də minlərlə insan itkin düşmüş və ölmüşdür. İşğalçılar qadın və uşaqları müdafiə edən əsgərləri və könüllüləri öldürmüşlər. Sonra onlar qorxudan əsən qaçqınlara atəş açmağa başlayıblar. Sağ qalanlardan bir neçəsi baş verənləri belə təsvir etdi: “Elə əsl qırğın belə başladı. Ermənilər dayanmadan atırdılar. Sonra onlar içəri daxil oldu, bıçaq və süngü ilə adamları doğramağa başladılar”. Bu, sağ qalan üç əsgərdən biri olan Azər Hacıyevin dedikləri idi. Raziyə Aslanova Ağdama başqa qadınlar və uşaqlarla erməni meşələrindən keçərək gəlmişdir. O, ermənilərin dayanmadan atdığı bildirir, əri və kürəkəninin gözləri qarşısında öldürüldüyünü dedi. Qızı isə hələ də tapılmayıb. Ağdama gələn oğlanlardan biri qulağını itirmişdi. Sağ qalanların dediyinə görə daha 2000 adam, hansılar ki, ayrı qaçmışdı, hələ də tapılmayıb: bəlkə də onların çoxu soyuqdan yaxud da aldıkları yaralardan ölüblər. Dünən gecə Ağdam meyitxanasına 479 meyit gətirildi və qəbiristanlıqda 29 nəfər dəfn olundu. Mənim gördüyüm və hələ dəfn olunmamış 7 cənazənin 2-si uşaq, 3-ü isə qadın idi. Onlardan birinin sinəsi aldığı güllə yarasından tamamilə dağılmışdı. Ağdam xəstəxanası qan və terror səhnəsinə çevrilmişdi. Həkimlər bildirdi ki, soyqırımdan qaçan 140 xəstə dərin güllə yaralarından əziyyət çəkir. Ancaq onlar Ağdamda da təhlükəsiz deyildilər. Cümə günü gecə 150 min əhalisi olan şəhərin üzərinə raketlərdən zərbələr endirildi. Bir neçə bina dağıldı və bir nəfər öldü.”

Times 1992-ci il 2 mart tarixindəki sayında “Qarabağda cənazə təpələri” adlı yazıda dəhşətli mənzərələri təsvir edirdi: “Anatol Liven erməni qoşunları tərəfindən həyata keçirilən kütləvi insan qırğını barədə məlumat toplayan zaman atəşə tutulub. Biz Dağlıq Qarabağın qarlı örtülmüş dağlarından aşağı düşərkən səpələnmiş meyitləri gördük. Görünür, qaçqınlar qaçarkən onlara atəş açmışdılar. Bu hadisədən sonra jurnalistlər azərbaycanlı operator tərəfindən çəkilmiş kadrlara baxdılar. Kadrlarda bizim keçdiyimiz həmin dağların müxtəlif hissələrində onlarla insan cənazələri əks etdirilirdi. Azərbaycanlılar iddia edir ki, keçən həftə ermənilər tərəfindən işğal olunan Xocalı şəhərindən qaçan azərbaycanlıların kütləvi qırğını

zamanı ən azı 1000 nəfər öldürülüb. Daha 4000-nəfər yaralanmış, donub ölmüş, yaxud itgin düşmüşdür. Mülki vertolyot dağlara enməli və kütləvi qırğınların törədildiyi yerlərdən meyitləri yığmalı idi. Mülki vertolyot 4 meyit yığdı. Həmin vaxt azərbaycanlı operatorun çəkdiyi filmdə isə həmin təpələrdə onlarla meyit göstərilirdi. Ağdama qayıdan zaman mülki vertolyotun yığdığı cənazələrə baxdıq. İki nəfər yaşlı kişi və kiçik bir qız qanına qəltan edilmiş, onların əlləri və ayaqları donmuşdu.”

Həmin tarixdə Vashington Post qəzetində “Erməni basqınları azərbaycanlıların öldürülməsi və qaçqın düşməsi ilə nəticələnir” başlıqlı yazı dərc edilmişdi. Yazıda deyilirdi: “Xocalının 10.000 əhalisindən təxminən 1000 nəfəri erməni ordusunun çərşənbə axşamı həyata keçirdiyi hücum zamanı qətlə yetirilmişdir. Azərbaycan televiziyası Xocalı ərazisindən cənazələrin yük maşınları ilə evakuasiyasını göstərmişdir. ”

Nyu-York Times qəzeti martın 3-dəki sayında “Ermənilərin törətdikləri qırğın” başlıqlı yazısında qeyd edilirdi: “Ağdam, Azərbaycan, 2 Mart (Röyters) - Azərbaycanın ermənilərin üstünlük təşkil etdiyi Dağlıq Qarabağ bölgəsində erməni hərbiçilərinin mülkü vətəndaşlara qarşı törətdiyi soyqırımı haqqında bu gün yeni bir sübut əldə olunmuşdur. Vertolyotla bölgəyə gedən Azərbaycan jurnalistləri və rəsmiləri qayıdan zaman özləri ilə üç uşaq meyiti gətirmişlər. Onların başlarının arxa hissəsi tamamilə dağıdılmışdı. Onlar dedi ki, ermənilərin atəş açması onlara meyitləri yığmağa imkan vermədi.” İnsanların başlarının dərisi soyulmuşdur Dağlıq Qarabağın azərbaycanlı rəhbərinin köməkçisi Əsəd Fərəşov dedi: “Qadınların və uşaqların başlarının dərisi soyulmuşdu. Biz meyitləri yığmağa başlayanda onlar bizi gülləborana tutdular.” Meyitlərin yük maşınları ilə daşınması ilə bağlı Röyterin fotoqrafı Frederik Lenqan dedi ki o, Ağdam yaxınlığında azərbaycanlıların meyitlərinin iki yük maşınına doldurulduğunu görüb: “Birinci dəfə 35 meyit saydım və mənə ikinci maşında da bir o qədər meyit var idi. Onların bəzilərinin başı kəsilmiş, çoxları yandırılmışdı. Onların hamısı kişi idi və bir neçəsi hərbi rəngdə forma geymişdi.”

Həmin gün Times qəzetində Anatol Liven imzası ilə “İşıqlandırılmamış soyqırım” başlıqlı məqalə dərc edilmişdi. Məqalədə deyilirdi: “Dağlıq Qarabağın təpələrində qadın və uşaqlar daxil olmaqla 60-dan çox meyit səpələnmişdi və bunlar erməni qoşunlarının Azəri qaçqınlarına qarşı törətdiyi qırğını təsdiq edir. Yüzlərlə adam itgin düşüb, təpə və dərələr erməni qüvvələrinin azərbaycanlı qaçqınlara qarşı ötən çərşənbə axşamı törətdiyi soyqırım nəticəsində öldürülmüş insanların meyitləri ilə dolu idi. Burada 31 meyit var idi. Ən azı daha 31 cənazə ötən 5 gün ərzində Ağdama aparılmışdı. Bu rəqəmlərə çərşənbə axşamı gecəsi ermənilərin Azərbaycan şəhəri Xocalını darmadağın etdikləri zaman qətlə yetirilən dinc əhali aid deyil. Həmçinin tapılmamış meyitlər də istisna olunur. Soyqırım zamanı sağ qalan Zahid

Cabbarov dedi: “Biz olduğumuz yerdə 200 nəfər öldürüldü”. Müxtəlif istiqamətlərdən gəlmiş qaçqınlar da gülləborana tutulduqlarını və yol boyu çoxlu sayda insanın qətlə yetirildiyini dedilər. Meyitlərin ətrafında əşyalar, paltar və şəxsi sənədlər var idi. Cənazələr kəskin şaxtadan donmuşdular, həmçinin qırğından sonra təpə və meşələrdə gizlənmiş insanlar da soyuqdan ölmüşdü. Onların hamısı kasıb geyinmiş adi adamların cənazələri idi.

BBC1 kanalında martın 3-də saat 07.37 “Səhər xəbərləri” proqramında müxbir xəbər vermişdir ki, o, 100-dən çox azərbaycanlı kişi, qadın, uşaq, hətta körpənin çox qısa məsafədən başlarından güllə ilə vurulduğunu görüb. Saat 08:12-də isə həmin proqramda deyilmişdi: “Hadisə yerində çəkilmiş şəkil dağlardan çoxlu sayda insan meyitlərinin yığılmasını təsdiq edir. Müxbir xəbər verir ki, operator və Qərbdən olan jurnalistlər ermənilərin qırdığı yüzdən çox kişi, qadın və uşaq meyitlərini görüblər. Onlar 1 metrədən də az məsafədən başlarından vurulmuşdu. Şəkildə həmçinin təxminən 10 nəfərin, bunlar əsasən qadınlar və uşaqlar idi, başından güllə ilə öldürüldüyü göstərilir. Azərbaycan iddia edir ki, erməni qüvvələri mindən çox mülki insanı qətlə yetiriblər.”

Vaşinqton Tayms qəzetinin 3 mart tarixli sayında Brayn Killen Ağdamdan “Vəhşiliklər Azərbaycanı dəhşətə gətirir” məqaləsində yazırdı: “Dağlıq Qarabağda onlarla insan meyitləri səpələnmişdir və bu, mübahisəli ərazi uğrunda 4 ildən bəri döyüşlərdə törədilmiş ən dəhşətli soyqırımın sübutudur. Bu şəhərdən yenidən qayıdan Azərbaycan rəsmiləri özləri ilə 3 uşaq meyiti gətiriblər və onların başlarının arxa hissəsi tamamilə dağıdılıb. Yerli məsciddə daha 6 meyit var idi və onların əlləri və ayaqları donmuş, üzləri isə soyuqdan qaralmışdı. Qadınlardan biri öldürülmüş atasının sinəsinə qəzəblə vuraraq "Telman!" deyərək qışqırırdı. Cənazə arxası üstə uzanmış və sağ əli havada donmuşdu. Ötən həftə ermənilərin işğal etdiyi Xocalıya vertolyotla qısa səfərdən qayıdanlar dedi ki, onlar da oxşar mənzərənin şahidi olublar, ancaq həcmcə bundan daha böyük. Bir rus jurnalistinin dediyinə görə o, 50 metrlik sahədə 30 meyit saymışdır. Dağlıq Qarabağın ikinci böyük Azərbaycan şəhəri olan Xocalının tərədən dırnağadək silahlanmış erməni hərbiçiləri tərəfindən ötən çərşənbə axşamı işğal olunmasından sonra ermənilər azərbaycanlıların soyqırımını inkar etdilər. Azərbaycan 1000 nəfərin öldürüldüyünü deyir. Dağlıq Qarabağın azərbaycanlı rəhbərinin köməkçisi Əsəd Fərəcov dedi ki, qadın və uşaqların başlarının dərisi soyulmuşdu. Cənab Fərəcov bildirdi ki, Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsinin nişanladığı yerə enən və Mİ-24 vertolyotlarının müşayiət etdiyi vertolyot erməni hərbiçiləri gülləborana başlamazdan əvvəl yalnız 3 uşaq meyitini yığa bilib. O bildirdi ki, biz meyitləri yığmağa başlayanda onlar bizi atəşə tutdular. Cənab Fərəcov qeyd edirdi, onlar cəmi 15 dəqiqə orada qalıblar. O, pencəyinin cibində olan qumbaraya işarə edərək dedi: “Hərbi vertolyotlar qırmızı fişənglər buraxaraq ermənilərin

yaxınlaşdığını xəbər verdilər. Biz artıq çıxmalı idik. Əsir götürüləcəyimiz təqdirdə mən özümü partlatmağa hazır idim”. Røytersin fotoqrafı Frederik Lenqan Ağdam yaxınlığında azərbaycanlıların meyitləri ilə dolu iki yük maşını görmüşdür. “Birinci dəfə 35 meyit saydım və mənə ikinci maşında da bir o qədər meyit var idi. Onların bəzilərinin başı kəsilmiş, çoxları yandırılmışdı. Onların hamısı kişi idi və bir neçəsi hərbi rəngdə forma geymişdi”. Ağdam məscidi insan meyitləri ilə dolu idi. İnsanlar Azərbaycan prezidenti Ayaz Mütəllibova ünvanlanmış təhqirlər səsləndirir və bildirirdilər ki, o, Qarabağın azərbaycanlı əhalisini qorumaq üçün kifayət qədər çalışmamışdır. Çöldə isə yüzlərlə insan islam duaları oxuyurdular. Onların bəziləri huşlarını itirərək öldürülmüş qohumlarının (hansılar ki, bir neçə dəqiqə bundan əvvəl gətirilmişdi) yanına yığılırdılar. Qarlı təpələrə səpələnmiş onlarla insan meyitini əks etdirən dəhşətli film sağ qalmış qaçqınların, qadın və uşaqlara qarşı törədilmiş soyqırım haqqında söylədiklərini təsdiq edir. Azərbaycan televiziyası Azərbaycan şəhəri olan Ağdama bir yük maşını ilə meyit gətirildiyini göstərmişdir. Onların çoxlarının üzləri bıçaqla doğranmış, gözləri çıxarılmışdı. Balaca bir qızın qolları havaya açıq vəziyyətdə qalmışdır. O, sanki kömək diləyirdi. Ağdam hərbi komandiri Rəşid Məmmədov İkinci Dünya Müharibəsi zamanı Nasistlərin əməllərini xatırlayaraq deyir: “Meyitlər qoyun sürüsü kimi yığılmışdır. Heç faşistlər də bunu etməmişdir” Qarabağ rəhbəri Musa Məmmədov Azərbaycanın ikinci böyük şəhəri olan Gəncədəki Sovet hərbi bazasına zəng edərək kömək diləyirdi: “Meyitləri gətirmək və insanlara nə baş verdiyini göstərmək üçün bizə kömək edin”. Operator və Qərbi jurnalistləri ərazidən götürən vertolyotun pilotu dedi ki, o Xocalıda və Əsgəran dərəsində onlarla meyit görüb.”

Nyu York Times qəzetinin 3 mart sayında faciə ilə bağlı “Ermənilər tərəfindən törədilmiş soyqırım” yazısında faktlar aşağıdakı şəkildə qeyd edilirdi: “Bu gün sonuncu sovet qoşunları Dağlıq Qarabağı tərk edir. İtar-Tass İnformasiya Agentliyi xəbər verir ki, 366-cı Motoatıcı Alayı ərazidən çıxmağa, əslində isə müharibə edən iki etnik qrup-ermənilər və azərbaycanlılar arasındakı buferi aradan götürməyə başlamışdır. Hər iki tərəf müdaxilə etmək üçün heç bir cəhd etməyib. Dağlıq Qarabağ Azərbaycan Respublikasının tərkibindədir, onun əhalisinin çox hissəsini isə ermənilər təşkil edir. “Şəhərin bombardman edilməsi” başlıqlı məqalə də kifayət qədər maraqlı faktlarla zəngin idi: “Azərbaycanın informasiya agentliyi AZERİNFÖRM xəbər vermişdir ki, Bazar günü gecə Dağlıq Qarabağın azərbaycanlılar məskunlaşan Şuşa şəhəri ermənilər tərəfindən raket atəşinə tutulub. Vəncəli qəsəbəsinə edilmiş digər bir hücum zamanı isə bir neçə adam yaralanmışdır. Ermənistan respublikası keçən həftə azərbaycanlıların yaşadığı Xocalı şəhərində 1000 nəfərin onun hərbiçiləri tərəfindən öldürülməsini və qırğından xilas olmaq üçün qarlı örtülmüş dağlardan qaçan kişi, qadın və uşaqların soyqırımını inkar

edir. Lakin bu ərazidə onlarla insan meyiti Azərbaycana bu soyqırımın törədilməsini iddia etməyə əsas verir. Rayona vertolyotla qısa səfər edən azərbaycanlı rəsmilər və jurnalistlər qayıdarkən özlərilə başlarının arxa hissəsi tamamilə dağıdılmış 3 uşaq meyiti gətirmişlər. Onlar bildirdi ki, ermənilərin gülləbaranı meyitlərin hamısını yığmağa onlara mane olub. Dağlıq Qarabağın Azərbaycan rəhbərinin köməkçisi Əsəd Fərəcov dedi ki, qadın və uşaqların başlarının dərisi soyulmuşdu, biz meyitləri yığmağa başlayanda onlar bizi atəşə tutdular. Azərbaycanlı hərbi komandir Rəşid Məmmədov dedi: “Meyitlər qoyun sürüsü kimi yığılmışdır. Heç faşistlər də bunu etməmişdir”.

3 mart tarixində Boston Qlob qəzetində Pol Kuin – Cac imzalı məqalədə deyilirdi: “Dünən Azərbaycan erməni hərbiçilərini keçən həftə kişi, qadın və uşaqları Dağlıq Qarabağdakı bir şəhərdən çıxarmaqda və onları qətlə yetirməkdə ittiham etdi. Azərbaycan rəsmiləri Xocalı şəhərində 1000 nəfər azərbaycanlı öldürüldüyünü və qarlarla örtülmüş dağlardan qaçan kişi, qadın və uşaqların erməni hərbiçiləri tərəfindən öldürüldüyünü deyir. Erməni rəsmiləri bunları inkar edir. Hadisə yerində olan jurnalistlər qətlə yetirilmiş insanların dəqiq sayını söyləməkdə çətinlik çəkir. Ancaq Røytərsin fotoqrafı iki yük maşının azərbaycanlıların meyitləri ilə doldurulduğunu dedi. Bir rus jurnalisti isə rayonun hər yerində qırğınlar törətdiyi barədə xəbər verir. Røytərs xəbər verir ki, vertolyotla bölgəyə səfər edən azərbaycanlı rəsmilər və jurnalistlər başlarından vurulmuş 3 uşaq meyiti tapıblar. Ermənilərin atəş açmağı isə onlara digər meyitləri yığmağa mane olub. İşğal zamanı Xocalıda çoxlu sayda dinc əhəlinin öldürülməsini təsdiq edən faktlar get-gedə artır. Azərbaycan televiziyası bazar günü Ağdam meyitxanasından qadın və uşaqlar da daxil olmaqla 10 meyit göstərmişdir. Bakının əsas televiziya stansiyasının redaktoru bildirmişdir ki, indiyə qədər 180 meyit aşkar olunub. Bölgənin ətrafında uçan vertolyot çoxlu sayda meyitlər görmüşdür. BBS xəbər vermişdir ki, Fransız fotoqraf 31 cənazə saymışdır. O bildirmişdir ki, içərisində qadın və uşaqlar olan meyitlərin çoxu yaxın məsafədən başlarından güllə ilə vurulmuşdur. Bu arada Xocalı icra hakimi Elman Məmmədov Bakıda mətbuat konfransında bildirmişdir ki, hücum zamanı 1000 adam öldürülmüş, 200-dən artıq itkin düşmüş, 300 əsir götürülmüş, 200 nəfər yaralanmışdır. Məmmədov 366-cı alayı hücumla başçılıq etməkdə və erməni quldurlarına yol açmaqda ittiham edir”. 6 mart tarixində Elen Vomak Ağdamdan “The age” üçün yazırdı: “Şəhidlərin dəqiq sayı hələ də məlum olmasa da ötən həftə Ermənistan ordusunun Dağlıq Qarabağın qarlı dağlarında dinc azərbaycanlılara qarşı soyqırımını törətdiyi ehtimal olunur. Anklavın Azərbaycan şəhəri Ağdamla sərhəddə yerləşən Xocalı şəhərindən olan qaçqınlar fevralın 25-i gecə ermənilər tərəfindən onların evlərinə edilən hücumu təsdiq edən küllü miqdarda faktlar söyləyir. Onlar bildirir ki, ermənilər onları qaçmağa məcbur etmiş və

ətrafdakı meşələrdə güllələnmişdir. Dünən mən qəbiristanlıqların birində təzə qazılmış 75 qəbir gördüm. Ondan bir gün əvvəl isə Ağdam məscidində deşikdeşik olunmuş 4 meyit görmüşdük. Biz həmçinin vaqonlardan ibarət olan müvəqqəti xəstəxanalarda güllə yaraları almış qadın və uşaqları gördük. Əhalisinin əksəriyyətini azərbaycanlılar təşkil edən Azərbaycan qəsəbəsi Xocalının əhalisi təxminən 6000 nəfərdir. Ağdamın polis komandiri Rəşid Məmmədov Ağdama yalnız 500 nəfərin qaçdığını dedi. “Bəs qalanları hanı?” deyən C.B. Məmmədov onların əsir götürüldüyünü yaxud qaçdıqlarını dedi. Çoxları hələ də dağlardadır, çünki vertolyot yoxdur. O, onların bəzilərinin mənfəi 10 dərəcə soyuqdan donduğunu bildirdi. Azərilər silahlanmış erməniləri gördükdə başa düşdülər ki, özlərini müdafiə edə bilməyəcəklər və meşələrə qaçdılar. Bir neçə saatdan sonra soyqırım başlandı. Cənab Nasir arvadının və iki uşağının əsir götürüldüyünü güman edir. Digər qaçqınlar kimi, o, da keçmiş sovet ordusunun Xocalıya hücum etməkdə ermənilərə kömək etdiyini dedi: “Bu mənim fikrim deyil, gözlərimlə gördüklərimdir.”

Nyu York Times qəzetinin 6 mart buraxılışında “Azərbaycanda vida mərasimi” başlıqlı yazıda vurğulanırdı: “Azərbaycanın Ağdam şəhərindəki qəbiristanlıqda ermənilərin Dağlıq Qarabağda törətdiyi soyqırım qurbanları dəfn olunan zaman onların ailə üzvləri və dostları matəm içindədir. Çingiz İsgəndərov qardaşının cənazəsi olan tabutu qucaqlamışdı. Cənazənin üstündə isə Quranın surəti var idi.”

Sandey Tayms, 8 Mart 1992 Tomas Qolts erməni əsgərlərinin törətdiyi soyqırım haqqında Ağdamdan ilk olaraq xəbər verirdi: “Xocalı qeyri-məhsuldar bir Azəri şəhəri idi. Burada mağazalar bomboş, yollar çirkli idi. Heç bir yaşıllıq isə yox idi. Bu o zaman idi ki, burada minlərlə azərbaycanlı öz xoşbəxt həyatını yaşayırdı. Ötən həftə o, xəritədən silindi. Ağdam meyitxanaları meyitlərlə dolan zaman Xocalı və onun ətrafında Sovet İttifaqı dağılandan bəri ən dəhşətli soyqırımın baş verdiyi güman olunur. Mən Xocalıya səfər edən sonuncu qərblidim. Bu yanvarda baş vermişdi. Dörd uşaq anası Zümrüd bizi şəhərə gətirən vertolyotda idi. O dedi ki, camaat oturub öz ölümünü gözləyir. O və ailə üzvləri fevralın 26-da ermənilərin törətdiyi qırğının qurbanları arasında idilər. Beş övlad atası 55 yaşlı Balakişi Sadıqov dedi: “Ermənilər uzaq kəndlərin hamısını bir-bir işğal etdilər, hökumət isə heç nə etmədi”. Onun həyat yoldaşı Dilbər isə dedi ki, indi onlar bizi buradan çıxaracaq yaxud da öldürəcəklər. Onların üç oğlu və iki qızı qırğın zamanı öldürülmüşdü. “Biz ermənilərin mövqelərinə çox yaxın idik, amma oranı keçməli idik. Güllələr hər tərəfdən yağış kimi yağdırılırdı. Biz sadəcə tələyə düşmüşdük”. Azərbaycanlılar bir-bir qətlə yetirilirdi. Sağ qalanların söylədiklərinə görə, görmədikləri halda ermənilər tərpənən hər bir şeyə atəş açırdılar. Bir azəri operatoru ağlaya-ağlaya hər bir meyiti lentə almışdı. Onun çəkdiyi

kadrlardan birində azərbaycanlıların ermənilərdən sığınacaq tapdığı ağaclıq göstərilmişdi. Burada insan meyitləri təpə əmələ gətirmişdi. Ağdam xəstəxanasına gətirilmiş Ömər Veysəlov dedi: “Ermənilər dayanmadan atırdılar. Mənim arvadım və qızım düz yanımda öldürüldülər”. Hospitalın dəhlizlərində gəzən adamlar öz yaxınlarından bir xəbər axtarırdılar. Bəziləri öz qəzəbini əcnəbilərin üstünə töküdü. Bir ana bağırırdı: “Hanı mənim qızım, hanı mənim oğlum? Zorlandı. Öldürülüb. İtib”.

Fransada nəşr olunan Mond qəzetinin 14 mart sayında faciə haqqında bunlar yazılmışdı: “Ağdamda olan əcnəbi jurnalist öldürülmüş adamlar arasında başlarının dərisi soyulmuş qadın və uşaqları görüb. Onların dırnaqları çıxarılmışdı. O, bunun “Azərbaycan təbliğati” deyil, reallıq olduğunu yazır.”

“Nyus uik” qəzetinin 16 mart sayında “Soyqırımın üzü” yazısında müəllif dəhşətlər içində yazırdı: “Ötən həftə Azərbaycan yenidən qəbiristanlığa dönmüşdü: matəm içində olan qaçqınlar və onlarla insan meyiti məscidin arxasında müvəqqəti meyitxana yaratmışdı. Onlar fevralın 25-i və 26-sı ermənilər tərəfindən darmadağın edilmiş Xocalıdan olan sadə Azəri kişi, qadın və uşaqları idi. Onların çoxu qaçan zaman yaxın məsafədən vurulmuşdu, bəzilərinin üzvləri dağıdılmış, başlarının dərisi soyulmuşdu.

“Taym” qəzetinin 16 fevral buraxılışında Xocalı soyqırımını ilə bağlı Yuri Zaxaroviç imzası ilə “Xocalıda qırğın” yazısı dərc olunmuşdu: “Mübahisələrə baxmayaraq aydın olan bir şey var: iki həftə öncə Azərbaycan şəhəri Xocalıda qəddar və vicdansız bir hadisə törədilib. İndiyədək 200 azərbaycanlı öldürülüb, çoxları iyrenc hala salınıb, ermənilərin üstünlük təşkil etdiyi Dağlıq Qarabağdan dəfn olunmaq üçün qonşu rayona gətirilib. Azərbaycanlılar iddia edir ki, 1324 mülki vətəndaş qətlə yetirilib. Onların çoxu-qadınlar və uşaqlar barədə heç bir məlumat yoxdur.”

Londonda nəşr olunan Independent qəzetinin 12 iyun tarixli nömrəsində Frederik Lenqan yazırdı: “Arif Sadıqov Bakıda Xəzər dənizinin sahilindəki bir kafenin kölgəliyində sakitcə oturdu və düz 3 ay bundan qabaq, Xocalı şəhərindən qaçan zaman erməni gülləsinin cırdığı şalvarını göstərdi. 51 yaşlı xarrat dedi: “Mən hələ də bu paltarları geyinirəm, çünki başqası yoxumdur. Mən 5 dəfə yaralandım, amma bəxtim gətirdi və sağ qaldım”. Cənab Sadıqov və arvadı bir aydan çox ac və işıqsız qalıblar. Cənab Sadıqov dedi: “Təxminən axşam saat 11-də bombardman başlandı. Biz hələ heç vaxt beləsini eşitməmişdik. 8 yaxud 9 növ silah, artilleriya, ağır puleyotlardan istifadə olunurdu”. Tezliklə qonşular küçələrə tökülüşdü. Bəziləri gizləndi, digərləri isə qarın içi ilə meşələrə doğru qaçmağa başladı. Xilas olmaq üçün şəhər camaatı təxminən 15 mil məsafədə yerləşən Azərbaycan şəhəri Ağdama çatmalı idi. Səhər çağı iki Azərbaycan kəndi Naxçıvanik və Sədərək arasındakı yerə çatanadək onlar

düşünürdülər ki, bunu edə biləcəklər. Cənab Sadıqov dedi: “Buna qədər mənə gələn qrupun heç birinə heç nə olmamışdı... sonra yolda bizi bir maşın gördü və ermənilər bizə atəş açmağa başladılar. Bizimlə olan 80 nəfərdən yalnız on nəfəri sağ qaldı. 67 yaşlı böyük qardaşım da daxil olmaqla 7 yaxın qohumum qətlə yetirildi. Mən ancaq qardaşımın papağı ilə onun gözlərini bağlamağa imkan tapdım və biz heç vaxt o meyitlərdən heç birini qaytara bilmədik”. Cənab Sadıqov dedi ki, birinci qrupdakı qaçqınların bəzilərinin bəxti gətirdi. Evakuasiyanın qəhrəmanlarından biri Arif Hacıyev üçüncü qrupun qaçmasına kömək etmək üçün silahın darağını dəyişərkən başından aldığı güllə yarasından öldü. Digər bir qəhrəman, Xocalının meri Elmar Məmmədov bildirdi ki, o, bir neçə nəfər ilə birlikdə fevralın 26- nı meyitlərlə əhatə olunmuş kollu təpələrdə keçirib. Cənab Sadıqov dedi: “Biz şəhərə çatandan bir gün sonra ermənilər geniş raket hücumu həyata keçirdilər. Mən müalicə olunmaq üçün xəstəxanaya getməli idim, çox pis vəziyyətdə idim. Hətta mənim ayaqqabımın içində də güllə tapdılar”. Qırğının qurbanları: Bir azəri qadın fevral ayında törədilmiş Xocalı qırğınında qətlə yetirilmiş oğlunu ağlayır. Qatar-xəstəxanada tibb bacıları primitiv üsullarla yaralı bir kişini xilas etməyə çalışırlar. Ağdamda insanlar qətlə yetirilmiş qohumlarının tabutu üstündə ağlayırdılar. Ölənlərin sayını müəyyən etmək mümkün deyil. Çünki müsəlmanlar ölünü 24 saat ərzində dəfn edirlər. “Ağıllı axtarış” məqaləsində isə bunlar vurğulanırdı: “Azərbaycanlıların Xocalı şəhərində törədilmiş fevral soyqırımını nəticəsində təxminən 600 kişi, qadın və uşaq öldürülmüşdür. Dövlət ittihamçısı Aydın Rəsulov 15 nəfərdən ibarət olan istintaq qrupunun rəhbəridir. Bu qrup azərbaycanlıların “Xocalı Qırğını” adlandırdıqları hadisəni araşdırmaqla məşğuldur. Cənab Rəsulov bildirdi ki, 600 nəfər ilkin axtarışlar zamanı tapılmış meyitlərdir. Xocalı meri Elmar Məmmədov da oxşar rəqəm söylədi. May ayında isə Bakıda nəşr olunan Ordu qəzeti bu rəqəmin daha böyük olduğunu yazırdı - ölənlərdən 479 nəfərin şəxsiyyəti müəyyən olunmuş, 200-dən çoxu isə namələumdür. Azərbaycan müdafiə nazirliyinin mətbuat xidmətinin rəhbəri Leyla Yunisova ölənlərin sayının 700 olduğunu dedi. Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsinin Bakıdakı nümayəndə heyətinin rəhbəri Fransua Zen Ruffinin bildirdi ki, Ağdam şəhərinin müsəlman imamının ona dediyinə görə onun məscidinə Xocalıdan 580 meyit gətirilmişdi və onların çoxu dinc əhali idi. Cənab Zen Ruffinin dedi ki, biz meyitləri saymadıq, ancaq bu rəqəm inandırıcıdır. Çünki biz meyitləri yumaq üçün ləvazimat verdik. 43 yaşlı hüquqşünas Cənab Rəsulov son rəqəmin söylənməsi üçün bir neçə ay vaxt lazım olduğunu söylədi. Cənab Rəsulov bu işləri yaxşı bilir. Uzun illər araşdırdıqdan sonra, o, 1990-cı ilin yanvarında Bakıda sovet qoşunları tərəfindən törədilmiş qırğın zamanı 131 nəfərin öldürüldüyü və 714 nəfərin yaralandığı barədə qəti rəqəm söyləmişdir. Ədliyyə işçisi Rafiq Yusifov dedi ki, indiyə qədər 184 nəfər Respublikanın Ədliyyə Departamenti

tərəfindən tibbi müayinədən keçirilmiş və ölü kimi qeydə alınmışdır. Cənab Yusifov bu rəqəmin ölənlərin çox az hissəsinə şamil olduğunu bildirdi. Bizə yalnız meyitlər gətirilmişdi. Gəlin o zamankı özbaşınalığı və bizim müsəlman olduğumuzu unutmayaq. Ölü 24 saat ərzində yuyulmalı və basdırılmalıdır. Professor Yusifov bildirdi ki, bu 184 nəfərin 51-i qadın, 13-ü isə 14 yaşından aşağı olan uşaqlar idi. 151 nəfər güllə yarasından, 20 nəfər qəlpə yarasından, 10 nəfər isə küt alətlərdən aldığı yaralardan ölmüşdür. Son üç nəfər isə qar uçuqununa düşüb. 33 nəfərin qulağı, burnu, döşləri, cinsiyyət orqanları kəsilmiş və gözləri çıxarılmışdır. Cənab Rəsulov dedi ki, müayinədən keçmiş 184 meyit ölənlərin üçdə bir hissəsindən də azdır. Vertolyotun pilotunun təsdiq etdiyi sənəddə bildirirdi ki, yerdə çoxlu sayda ölü və yaralı olduğu üçün onları dəqiq saymaq mümkün olmadı. Onların sayı Xocalıda 470-500, yollarda 650-700, Naxçıvanik kəndi ətrafında 85-100 idi. "İnsanlar əllərini yuxarı qaldırıb bizdən kömək istəyirdilər. Biz üç uşaq meyiti və sağ qalmış iki yaşlı uşaq gördük. Onun anası isə ölmüşdü. Uşaq anasının qolundan tutaraq onu durğuzmağa çalışırdı. Biz enməyə çalışdıq, amma ermənilərin bombardmana başlaması bizi qayıtmağa məcbur etdi".

Meksika qəzetləri Xocalı faciəsindən yazmışdır. Belə ki, 2008-ci il fevralın 26-da Meksikanın iki nüfuzlu qəzetində "Reforma" və "Diario Monitor"da Azərbaycana aid məqalələr çap olunmuşdur. Azərbaycan-Meksika ikitərəfli münasibətlərinin perspektivlərinə həsr edilmiş yazılarda, eyni zamanda, 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə havadarlarının dəstəyi ilə erməni hərbiçilərinin Xocalıda dinc əhaliyə qarşı misli görünməmiş qəddarlıq nümayiş etdirmələri barədə və Azərbaycan xalqının bu soyqırımın ildönümü günündə keçirdiyi anım mərasimləri barədə ətraflı məlumat verilmişdir.

"Reforma" və "Diario Monitor" qəzetlərinin səhifələrində qeyd olunmuşdur ki, ermənilər tərəfindən törədilən soyqırımı nəticəsində 613 dinc sakin qətlə yetirilmişdir. Onlardan 63 uşaq işgəncə ilə öldürülmüş, 1.275 nəfər əsir götürülmüş, 150 nəfər itkin düşmüşdür. Ümumiyyətlə, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi nəticəsində milyondan artıq insan qaçqın və məcburi köçkünə çevrilmişdir. Faciənin 16-cı ildönümü həmçinin Meksikanın nüfuzlu təhsil ocaqlarından biri olan "Instituto Tecnológico Autonomo de Mexico"nin Avropa inteqrasiyası tədqiqatı bölməsində də anılmışdır. Tədbirdə xarici ölkələrin Meksikada akkreditə olunmuş diplomatları, Meksika Xarici İşlər Nazirliyinin nümayəndələri, universitetin professor və tələbə heyəti, eləcə də türk və Azərbaycan diasporlarının üzvləri iştirak etmişlər. Tədbiri giriş sözü ilə universitetin Avropa inteqrasiyası tədqiqatı bölməsinin direktoru professor Stefan Sberro açaraq, bu yaxınlarda Azərbaycanın Meksikada diplomatik nümayəndəliyini təsis edilməsi barədə iştirakçıları məlumatlandırmış, bunun Azərbaycan-Meksika ikitərəfli münasibətlərinin inkişafı üçün mühüm amil olduğunu

bildirmişdir. Ölkəmizin Meksikadakı müvəqqəti işlər müvəkkili İlqar Muxtarov çıxışında Xocalı faciəsinin Azərbaycan xalqının qan yaddaşında dərin iz buraxdığını söyləmiş, bu faciənin ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdiyi vəhşilik və qəddarlıq olduğunu qeyd etmişdir. Diplomət xəritə və faktlarla Ermənistanın Azərbaycana qarşı hərbi təcavüzündən, Azərbaycan rəhbərliyinin Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin sülh yolu ilə həlli istiqamətində göstərdiyi səylərindən ətraflı bəhs etmişdir. Müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra Azərbaycanın daxili və xarici siyasətinin uğurları, ölkəmizin regionda, dünyada artan nüfuzu, beynəlxalq layihələrdə aparıcı rolu və yüksək iqtisadi inkişafı barədə ətraflı məlumat verilmişdir. Tədbirdə Xocalı faciəsi haqda film nümayiş etdirilmiş, Azərbaycanın diplomatik nümayəndəliyi tərəfindən ispan dilində hazırlanan Xocalı soyqırımının 16-cı ildönümü ilə əlaqədar press-reviz yayılmışdır.

“Fayneşl Tayms” qəzeti bildirirdi ki, “ermənilər Ağdama gedən qaçqın kalonunu güllələyib. Azərbaycanlılar 1200 meyit sayıblar. Livandan olan reportyor təsdiq edir ki, varlı daşnak icması Qarabağa silah və adam göndərir”. Bu Azərbaycan təbliğatı yox, reallıqdır”. Bolqarıstanda çıxan “Nie” qəzeti Xocalı faciəsinə bütöv bir nömrə həsr etmişdi. V.Parvanovanın “Xocalı bəşəriyyətin faciəsidir” adlı böyük bir məqaləsi bolqar ictimaiyyətini olanlardan hali edərək, hadisələrə insani qiymət verilməsinə çağırırdı: “Hər dəfə Xocalıda sağ qalmış insanlarla görüşüb söhbət edəndə düşünürəm ki, ölənlər bir dəfə öldü, amma bu guya sağ qalıb əslində isə mənəvi şikəst olanlar isə gündə min dəfə ölüb-dirilirlər. O faciəni gözləri ilə görüb, dəhşətləri yaşayan, doğmalarının, əzizlərinin görünməmiş vəhşiliklərlə öldürülməsinin şahidi olanların həyatının hər anı əzabdır, işgəncədir. Onlar üçün də, bizim üçün də nə qədər çətin, ağrılı olsa da, danışmalıyıq, unutmamalıyıq. Heç olmasa, bu dəhşətlərin bir də təkrar olunmaması xatirinə. Xocalıdan danışan, içindəki yangını, dərdi boğaboğa boğulan insanların ürəyi, arzusu, ümidi şəhiddir. Bu dirigözlü şəhidləri dinləyin, dözmək çətin olsa da dözərək dinləyin.”

Krua Eveneman jurnalı (25 fevral 1992-ci il) yazır: “Ermənilər Xocalıya hücum etmişlər. Bütün dünya eybəcər hala salınmış meyidlərin şahidi oldu. Azərbaycanlılar çoxlu sayda ölənlərin olması barədə xəbər verirlər.”

“Qolos Ukraini” qəzetinin muxbiri V.Saçko faciə ilə bağlı yazırdı: “Müharibənin sifəti olmur. Yalnız məkrli maska, qanlı göz yaşları, ölüm, bədbəxtlik, dağıntılar... Xocalıda körpələri nə üçün qətlə yetirdilər? Bəs analarını? Allah insanı cəzalandırmaq istəyəndə onun aqlını alır”

Azertacın irandakı xüsusi müxbiri Sabir Şahtaxlının “Xocalı soyqırımı – XX əsrin ən dəhşətli bəşəri faciəsi” sərlovhəli məqaləsi fars dilində Tehran Universitetinin Qafqaz

araşdırmaları mərkəzinin rəsmi saytında yerləşdirilmişdir. Məqalə 1992-ci il Erməni vandallarının Azərbaycan Respublikasının ərazisində törətdikləri vəhşilik, hərbi cinayətdən, onun ağır sosial-mənəvi fəsadlarından bəhs edir. Müəllif bir sıra aparıcı avropa mətbuat orqanlarında çap edilən məqalələri toplayaraq şərhini vermişdir. Üstəlik ermənilərin Xocalı hadisələri ilə bağlı yazdıqları məlumatların yalan və saxta olduğunu ifşa etmişdir. Məqalənin üstünlüyü Xocalıda törədilən cinayətlə bağlı həqiqətləri təkcə İran İslam Respublikası cəmiyyətinə yox həmçinin bütün dünyadakı farsdilli oxuculara çatdırır. Üstəlik bu fars dilli alimlərin araşdırılması üçün danılmaz faktlardı. ¹

Fevralın 23-də Pakistanın nüfuzlu “The News” və “Daily Times” qəzetlərində Azərbaycanın Pakistandakı səfiri Daşqın Şikarovun “Xocalı soyqırımı-20 il” adlı məqaləsi dərc edilmişdir. Məqalədə Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsinin tarixindən, ermənilərin bu əraziyə köçürülməsindən bəhs edilmişdir. Səfir ermənilərin XX əsrin sonlarından başlayaraq Azərbaycana qarşı həyata keçirilən işğalçılıq və etnik təmizləmə siyasəti nəticəsində üç yüz min azərbaycanlının Ermənistandan, öz ata-baba yurdlarından qovulması barədə məlumat vermişdir. D.Şikarov Ermənistanın ölkəmizə təcavüzü nəticəsində Dağlıq Qarabağla yanaşı, Azərbaycanın daha 7 rayonunun zəbt edildiyini vurğulamış, işğal nəticəsində 1 milyon insanın öz yurdlarından didərgin düşdüyünü, 20 min insanın isə öldürüldüyünü bildirmişdir. Yazıda, Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında işğalın daha da geniş miqyas almasının qarşısının alındığı və atəşkəsə nail olunduğu bildirilmişdir. Yazıda 1992-ci il fevralın 26-da Xocalıda törədilmiş qırğının Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin ən faciəli səhifəsi olduğu qeyd edilmişdir. Bildirilmişdir ki, Xocalı şəhəri uzun müddət mühasirədə saxlanılmışdır. Müəllif Ermənistan silahlı qüvvələrinin keçmiş SSRİ-nin 366-cı alayının şəxsi heyətinin köməyi ilə Xocalıda mülki əhaliyə qarşı həyata keçirilən soyqırımı aktı, uşaqlara, qadınlara, yaşlı insanlara qarşı törətdikləri vəhşiliklər barədə məlumat vermişdir. D.Şikarov insanlığa sığmayan bu hadisələrin ermənilər tərəfindən məqsədyönlü şəkildə edildiyini bildirmişdir. O, soyqırımın fəal iştirakçılarından biri olan Ermənistan prezidenti S.Sarkisyanın dediyi - “biz ermənilərin mülki əhalini məhv etməyə qadir olmamağımız haqqında stereotipi qırdıq” sözlərini buna sübut kimi qeyd etmişdir. Müəllif Xocalı qırğınının xarici mətbuatda geniş işıqlandırıldığını bildirərək, Qərb mətbuatında nəşr edilmiş məqalələrdən sitatlar gətirmişdir. Diplomat Xocalıda baş vermiş hadisələrin ermənilər tərəfindən azərbaycanlılara qarşı törətdikləri ilk soyqırımı olmadığını qeyd edərək, 1918-ci ildə erməni silahlıların ölkəmizin Şamaxı, Bakı, Quba və digər şəhərlərində on minlərlə günahsız insanı qətlə yetirdiyini

¹ <http://w.w.w.ccsi.ir/vdcb.sbfurhboojupr.html>, 28.05.2012

vurğulamışdır. Səfir ermənilərin Azərbaycan ərazilərində monoetnik Ermənistan yaradılması planını mərhələlərlə həyata keçirdiklərini bildirmişdir. Qeyd edilmişdir ki, 1905-1948-ci illərdə yüz minlərlə azərbaycanlıların Ermənistandakı öz doğma torpaqlarından deportasiya edilməsi də bu planın ayrılmaz bir hissəsi olmuşdur. Müəllif özlərini məzlum və təqiblərə məruz qalmış bir xalq kimi qələmə verən ermənilərin orta əsrlərə məxsus barbarlıqla, mütəmadi olaraq dinc azərbaycanlıları öldürdüyünü vurğulamışdır. Bildirilmişdir ki, qədim terror ənənələrinə malik olan ermənilər dünyada ən böyük terror şəbəkəsindən biri olan ASALA təşkilatına malikdirlər. Bu təşkilat dünyanın müxtəlif ölkələrində 44 türk diplomatını qətlə yetirmişdir. Azərbaycanlı diplomat erməni terror təşkilatları tərəfindən ölkəmizin müxtəlif şəhərlərində mülki əhaliyə qarşı terror aktları həyata keçirildiyini və yüzlərlə insanın öldürüldüyünü qeyd etmişdir. D.Şikarov Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsində Azərbaycanın mövqeyini dəstəklədiyinə, həmçinin Pakistan Senatı tərəfindən Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü və Xocalı soyqırımını ittiham edən qətnamənin qəbul edilməsinə görə bir daha minnətdarlığını bildirmişdir. Məqalə “ümidvaram ki, bütün sülhsevər xalqlar beynəlxalq hüququn pozulmasına, dinc əhaliyə qarşı edilmiş vəhşiliklərə qarşı öz səslərini ucaldaraq, Pakistanın atdığı addımdan nümunə götürərək Xocalı soyqırımını tanıyacaqlar”¹ sözləri ilə yekunlaşmışdır.

ABŞ-ın nüfuzlu “The Washington Times” qəzetində ermənilərin Azərbaycan xalqına qarşı törətdikləri Xocalı soyqırımı haqqında məqalə dərc olunub. Məqalədə qeyd olunur ki, Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ ərazisində 1988-1994-cü illərdə gedən müharibə zamanı erməni və rus qoşunları Xocalıda yüzlərlə dinc azərbaycanlıları, o cümlədən qadın və uşaqları vəhşiliklə qətlə yetirib. Məqalədə, həmçinin Xocalı soyqırımının 20-ci ildönümünün Bakıda izdihamlı yürüşlə qeyd olunduğu vurğulanıb və Xocalı soyqırımının şahidlərinin fikirləri əks etdirilib.²

Faciənin ildönümü ilə əlaqədar Macarıstan mətbuatında geniş məqalələr dərc edilib: “Nespava ” Mear nemzet“ Macar hirlap“” MTİ informasiya agentliyi və digər internet saytlar. “Mear nemzet” qəzetinin icmalçısı Qabor Laslo Zord “Xocalı ruhları ayağa qalxır”adlı məqaləsində Xocalı faciəsinin qurbanlarını yad etmək və Ermənistanın soyqırımı siyasətinə etiraz bildirmək məqsədi ilə fevralın 26 -da Bakıda keçirilən mitinqdən belə bəhs ediblər.

¹ <http://www.thenews.com.pk/Todays-News-6-94144-Khojaly-Genocide-%E2%80%94-20-years-on>, 13.01.2012

² http://ikisahil.com/index.php?option=com_content&view=article&id=6719:the-washington-times-qzeti-xocal-soyqrm-haqqnda-mqal-drc-edib&catid=120:duenya2&Itemid=396, 05.03.2012

Belçika krallığının “EU reporter” elektron jurnalında və internet səhifəsində Xocalıya ədalət başlıqlı məqalə dərc edilmişdir. Jurnalist Kolin Stivens Leyla xanımın təşəbbüsü ilə keçirilən Xocalıya ədalət kompaniyası haqda danışmış və xocalıya soyqırım siyasi qiymət verilməsinə səsləmişdir.

Bolqarıstanda nəşr edilən “Standart ”qəzetində Xocalı soyqırımının 20-ci ildönümü ilə əlaqədar olaraq həmin ölkədə fəaliyyət göstərən səfir Emil Kərimovun müsahibəsi dərc edilmişdir. Müsahibədə Xocalı hadisələrinə, ilk dəfə olaraq ümummilli lider Heydər Əliyevin bu hadisəyə siyasi hüquqi qiymət verməsinə, Leyla xanımın təşəbbüsü ilə irəli sürülən “Xocalıya ədalət” kompaniyasından bəhs edilmiş müsahibənin sonunda isə Azərbaycan – Ermənistan arasındakı münaqişənin sülh yolu ilə həll ediləcəyinə inam ifadə edilmişdi.

Yuxarıda qeyd edilən məlumatları nəzərə alaraq deyə bilərik ki, Xocalı faciəsi dünya mətbuatında kifayət qədər işıqlandırılmışdır. ABŞ, İngiltərə, Fransa kimi böyük dövlətlərin mətbuatlarında bu barədə yazıların getməsi təbii ki, informasiya müharibəsində Azərbaycanın üstünlüyünü daha da artırır, Qarabağ həqiqətlərinin, o cümlədən Xocalı faciəsinin dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasında müstəsna rol oynayır. Bu sahədə ölkəmizlə yaxından əməkdaşlıq edən Pakistan, Meksika, Macarıstan və s. kimi ölkələrin mətbuatlarını da xüsusi qeyd etmək lazım gəlir. Təbii ki, əməkdaşlıqdan danışarkən ilk növbədə Türkiyəni və onun mətbu orqanlarını qeyd etmək lazım gəlir. Bəzi hallarda ermənipərəst müəlliflərin qələmə aldıkları qərəzli yazıları çıxmaq şərtilə dünya mətbuatı Xocalı faciəsini düzgün işıqlandırmış, onun baş vermə şəraitini və səbəblərini göstərə bilmişdir. Sevindirici haldır ki, Xocalı həqiqətlərinin yayılma dairəsi günü-gündən genişlənir. Bütün bunlar gələcəyə ümidlə baxmağa və tarixi həqiqətləri tam doğru və dəqiq şəkildə çatdırmaqda ümid verir.

Nəticə

1992-ci il 26 fevral tarixində Xocalı soyqırımını- bəşəriyyətin qanlı faciəsi baş verir. Hər bir hadisənin baş vermə səbəbləri var. Bu səbəblərdən ən birincisi tarixi şəraitdir. Onun öyrənilməsi üçün ilk əvvəl Azərbaycan-Ermənistan münasibətlərinin tarixini araşdırdıq. Təhlil zamanı Ermənistanın bir dövlət olaraq bizimlə qurduğu münasibətlərin xronologiyasının çox qısa olduğu müəyyən edildi. Çünki, 387- ci ildə Ermənistan dövlətinin müstəqil bir dövlət kimi varlığına son qoyulur. Və bu tarixdən etibarən aramızdakı münasibətlər sadəcə tabe edilən xalqlar və hakim dövlət arasındakı münasibətlər çərçivəsinə enir. Sonralar xırda xalqların ümumi psixoloji mühitinə uyğun olaraq ermənilər öz xalqının birliyini qorumaq və hakim dövlətə qarşı müəyyən mənada daha sərt mövqe göstərmək istəyirdilər. Amma sivilizasiya tarixində xalqların mübarizəsi müəyyən mənada insanlıq fenomenini çərçivəsində aparılır. Ancaq ermənilərin bu növ mübarizəsi heç bir sərhəd və çərçivə tanımır. Məqsədə çatmaq üçün fərqi varmadan bütün vasitələrdən istifadə edirlər. Ta qədimdən ermənilərin əsas üstünlüyü öz xalqı haqqında müsbət fikir yaradaraq Azərbaycan xalqı haqqında mənfi məlumatlar yayıb müəyyən dairələr qarşısında bizzə qarşı qərəzli münasibət formalaşdırmaq idi. Sadəcə erməni katolikosunun ərəb xəlifəsinə göndərdiyi məktubu göstərmək olardı ki, məhz bu məktubun sayəsində Albaniyaya qarşı xəlifənin münasibəti mənfi mənada dəyişir və ümumən alban əlifbasından istifadə edilməsinə qadağa qoyulur. Məktub bir növ indiki dövrdəki dünya mətbuatında çıxan məqalələr tək rezonans doğurdu. O dövrdə belə müstəqil dövləti olan Azərbaycan dövlətçilik ənənəsinə malik olmayan erməni xalqından bu sahədə geri qalırdı.

Tarixin sonrakı mərhələlərində Gülistan və Türkmənçay müqavilələri imzalanandan sonra ermənilərin mövqeyi daha da möhkəmlənir və münasibətlər (daha dəqiqi münaqişə) artıq müəyyən mənada təmas mərhələsinə qədəm qoyur. Münasibətlərin toqquşma dövrləri 1905-1907-ci illər, 1948-1953-cü illər və 1988-1994-cü illərdə daha kəskin şəkil almışdır. Son mərhələnin təhlili belə, hər hansı fərqli nəticə vermədi. Belə ki, yenə də tarixi səhvlər təkrarlanır. İnformasiya və mətbuatın gücünün nəzərə alınmaması, o dövrdəki hakimiyyətin öz xalqına qarşı laqeyd münasibəti bizim üçün müsbət olmayan tarixi hadisələrin baş verməsinə gətirib çıxarır. Ümumi savaşa fonunda ölkə daxilində rəhbər vəzifələr uğrunda gedən savaşlar xalqı düşmənlərə qarşı mübarizədən çəkindirirdi.

1988-ci ildə Sumqayıt hadisələri baş verir. Və bununla da Azərbaycana qarşı növbəti informasiya zərbəsi vurulur. Hələ hadisə baş verməmişdən əvvəl Sumaqayıtda reportyor və

xarici jurnalistlərin yerləşdirilməsi, sənədli film çəkilişlərinin başlanılması və s. Azərbaycana qarşı hazırlanan böyük bir informasiya savaşının kiçik bir hissəsi idi. Hadisədən bir gün sonra dünyaya Azərbaycan xalqının necə vəhşi bir millət olması barədə faktlar çatdırılır. Yalanı həqiqətə çevirən bu faktlar dünya tərəfindən bir həqiqət olaraq qarşılır. Həmçinin dünya ilə yanaşı sırası ermənilər üçün də bu məlumatlar bir propoqanda xarakteri daşıyaraq onların bizə qarşı olan nifrətini daha da artırır.

Xocalı faciəsi baş verən ərafədə əhalinin münaqişə ocağından xilas edilməsi üçün bütün şanslar var idi. Əlavə vertolyotların gətirilməməsi, mövcud vertolyotlardan istifadə edilməməsi, hakimiyyətin Xocalıya hücum barədə məlumatın olmasına rəğmən gözləmə mövqeyində durması böyük insan tələfatına gətirib çıxarır, buna baxmayaraq həmin rayonun prokurorluğunun başçısı və icra başçısı sağ qalması bacarırlar. Bir çox insanlar düşmən gülləsindən ölsə belə, bəziləri sadəcə qaçarkən meşədə don vurma və aclıqdan ölürlər. Ən azından artıq düşməndən qaçmış əhalini qarşılayaraq onların tələfatının qarşısını almaq olardı. Amma bu hadisələrdə hakimiyyət sadəcə gözləmə mövqeyində çıxış edirdi.

Hadisədən sonrakı dövrlərdə artıq Xocalı faciəsinin tanınması üçün bir növ savaşın yeni mərhələsi başlayır. Azərbaycan tərəfinin məqsədi həqiqəti dünyaya çatdırmaq, ermənilər isə bu həqiqəti dezinformasiya yayaraq gizlətməyə çalışırlar. Ermənilər ilk günlərdə “Xocalı faciəsinə azərbaycanlılar özləri törədiblər” ifadəsini 49 dəfə nəşr etdirməyi bacarırlar. İlk günlərdə Azərbaycan tərəfi də öz qüvvəsini səfərbər edərək bu mövzuda müxtəlif mətbuat orqanlarında müəyyən məqalələrin dərc edilməsinə nail olur. Amma həmin anda təkə mətbuatı və dövləti günahlandırmaq düzgün olmazdı, çünki baş verən hər bir hadisə və ona bəslənən münasibət müəyyən mənada dünya siyasətinin ümumi axarından asılıdır. Və həmin ərafədə bu siyasət “əzilən” xristian dövlətinin tərəfində idi.

Mətbuat orqanlarında Xocalı soyqırımını ilə bağlı dərc edilən məqalələrin təhlili keyfiyyət və kəmiyyət baxımından o qədər də qənaətbəxş olmadığını göstərir. Belə ki, dövlətimizin zəif olduğu qeyd edilən dövrdə nəşr edilən məqalələr daha sanballı xarakter daşıyır. Məqalələr nüfuzlu, dünya səviyyəsində öz sözlərinə inam yaradan mətbuat orqanlarında dərc edildiyindən daha təsirli xarakter daşıyırdı. Bu mətbuat orqanlarının sırasına Amerika, Rusiya, Türkiyə, İngiltərə, Fransa kimi ölkələrin kütləvi informasiya vasitələrini daxil etmək olar. Amma bütün məqalələrin ancaq Xocalı soyqırımını ərafəsində dərc edilməsi bu istiqamətdə aparılan mübarizənin zəifləməsinə səbəb olur. Müasir dövrdə mübarizənin istiqaməti müəyyən dəyişikliyə uğrayır. Belə ki, dünya mətbuatında məqalələrin dərci ilə yanaşı, hadisənin dünya ölkələrinin parlamentləri tərəfindən tanınması üçün müəyyən işlər

görülməyə başlanılır. Və nəticədə Meksika, Pakistan və Kolumbiya parlamentləri bu hadisəni soyqırım kimi tanıyır. Ermənistanın Fransa parlamentində qəbul etdirmək istədiyi qanun layihəsi bir növ daha çox bizim üçün düşərli oldu. Bu sahədə Türkiyənin dəstəyi böyük olduğundan iri miqyaslı layihələr həyata keçirildi. Və ermənilərin bu təşəbbüsü fiaskoya uğrayaraq erməni lobbisinin məğlub edilməzlik qorxusunun bir növ yalan olduğunu isbatladı. Artıq erməni lobbisinə qarşı dünya azərbaycanlılarının güclü birliyi var. Artıq Azərbaycanın güclü bir dövlətə çevrildiyi ərafədə dərc edilən məqalələr adətən Pakistan, Meksika, Ukrayna, Macarıstan və.s kimi mətbuatı o qədər də güclü olmayan ölkələrin qəzetlərində dərc edilir. Bu da öz növbəsində məqalələrin keyfiyyətinə, təsir dairəsinə yox daha çox kəmiyyətinə fikir verildiyinin göstəricisidir.

Rusiya mətbuatında dərc edilən məqalələr kəmiyyət və keyfiyyət cəhətdən zəif təsir bağışlayır. Hadisə ilə bağlı çap edilən əksər məqalələr adətən 1992-ci illəri əhatə edir. Bəzi jurnal və qəzetlər obyektiv yanaşmağa çalışsalar belə erməni dövlətinə olan dini bağlılıq mətbuatda aparılan siyasətə də öz təsirini göstərir. Rusiyanın apardığı əsas siyasət Azərbaycanın zəif tərəfini əldə saxlayaraq onu idarə etməkdir. Ermənistan da bu siyasətdə Azərbaycanın zəif tərəfi sayılır. Azərbaycanı məhv etmək üçün Rusiya Ermənistanı yaşatmalıdır. Məhz bu səbəbdən Rusiya tərəfindən atılan hər bir addım Ermənistanın xeyrinə atılır, mətbuat da bu baxımdan istisna deyil.

Türkiyə mətbuatında dərc edilən əksər məqalələr bu dövlətin bizə qarşı olan siyasətini özündə əks etdirir. Xocalı ilə bağlı məqalələr mütəmadi olaraq nəşr edilir. Məqalələr kəmiyyət və keyfiyyət baxımından yaxşı təsir bağışlayır. Dərc edilən yazılar obyektivliyi qoruyaraq Azərbaycanın səsinə bütün dünyaya çatdırmağa xidmət edir. Taksim meydanındakı hadisələr və bu hadisənin işıqlandırılmasında Türkiyə mətbuatının rolu buna əyani sübutdur. Bütün bunlara rəğmən qardaş ölkənin mətbuatında belə erməni əsilli və ya ermənilərə xidmət edən yazarlara rast gəlmək mümkündür. Ancaq, bunlar azlıq təşkil edir. Bu tip məqalələrin əsas məğzi Türkiyə-Azərbaycan qardaşlığına zərbə vurmaq və Türkiyə ictimaiyyəti ilə yanaşı dünya ictimaiyyətini Azərbaycanın həqiqətləri barədə yanlış məlumatlandırmaqdır.

Digər ölkələrin mətbuatına gəldikdə isə burada Amerika, İngiltərə və Fransa mətbuatı fəallığı ilə seçilir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu fəallıq 1992-1993-cü illər ərafəsində özünü birüzə verir. Əksər məqalələr obyektiv xarakter daşıyır. Məqalələrin dərc edildiyi mətbuat orqanları öz mötəbərliyi ilə seçilir. Yuxarıda qeyd edilən ölkələrlə yanaşı Macarıstan, Bolqarıstan, Ukrayna, Meksika və.s kimi ölkələrdə Xocalı faciəsi ilə bağlı bir sıra məqalələr nəşr edilib. Bu məqalələrin tarixi 2000-ci ildən sonranı əhatə edir. Yəni

dövlətimiz inkişaf etdikcə Xocalı faciəsinin tanıtım dairəsi genişlənir və daha çox ölkələri əhatə edir.

Ədəbiyyat siyahısı

Azərbaycan dilində

1. “Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi”, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası
2. Boran Əziz, “Xocalı soyqırımı”, ”Elm” nəşriyyatı, Bakı-2008
3. Akif Aşırılı, “Türkün Xocalı soyqırımı”, “Nurlan” nəşriyyatı, Bakı-2005
4. “Soyqırım cinayəti (Beynəlxalq aktlar, normative sənədlər, müraciət və şərhlər toplusu)”, Həbil İsgəndərovun redaktorluğu ilə, Bakı-2010
5. “Qarabağ suallar və faktlar”, Halil Öztürkün redaktorluğu ilə, ”Qismət” nəşriyyatı, Bakı-2005
6. Həvva Məmmədova, ”Xocalı: şəhidlər, şahidlər”, Bakı-2003
7. Sadir Məmmədov, “Xocalı Soyqırımı”, “Kitab aləmi” nəşriyyatı, Bakı-2010
8. Rövşən Novruzov, “Genosid-Ecoid”, “Adiloğlu” nəşriyyatı, Bakı-2006
9. Elxan sülleymanov, “Xocalı soyqırımı: milyon imza bir tələb”, ”Əbilov, Zeynalov və oğulları” nəşriyyatı, Bakı-2007
10. Əlisahib Əroğul, “Azərbaycanda Erməni-Daşnak terrorunun xronologiyası”, “Təhsil” nəşriyyatı, Bakı-2009
11. Nəsrin Süleymanlı, “Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin informasiya modeli”, “Şərbi” nəşriyyatı, Bakı-2011
12. Azərbaycan respublikası cinayət məəcəlləsi

İngilis dilində

1. “Khojali Tragedy – an International View”, ditors: Tale Heydarov Taleh Bagiyev , CBS Polygraphic-2007
2. Şükrü Server Aya, “The Genocide of Truth”, İstanbul-2008

Rus dilində

1. Мирказым Сеидов, “Армянский вандализм”, новосибирск-2010
2. Джангир Араслы., “Армяно Азербайджанский Конфликт”, Издательство “Эргюн”, Баку-1995
3. Эрих Файгл, Правда терроре (армянский терроризм - истоки и причины), издательство “Азербайджан”, Баку-2000

4. Феликс Церцвадзе, ”Забытый геноцид”, Нью-Йорк,-2005
5. Эльмира Ахундова, “Ходжалы. Хроника геноцида”, издательство”Азер-нешр” Бак-1993

İnternet saytlar

1. <http://www.khojaly.net/khojaly.html>
2. <http://justiceforkhojaly.org/site/?p=quotation>
3. http://www.fnkaa.ru/hodghali_az.htm
4. www.chechenpress.org
5. rss.novostimira.com
6. pernum.pf
7. <http://www.yerkramas.org/2010/06/08/vojna-dlya-azerbajdzhana-zakonchitsya-tragichno-armeniya-v-zerkale-smi/>
8. www.rosbalt.ru
9. <http://www.nytimes.com/1992/02/27/world/armenians-gain-in-new-battle-with-azerbaijanis.html?scp=2&sq=KHOJALY&st=cse>
10. http://tatar-gazeta.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=279:2011-02-26-05-53-18&catid=56:2011-01-20-16-48-54&Itemid=114
11. <http://archive.hurriyetaidailynews.com/n.php?n=the-khojaly-massacre-and-the-8216armenian-genocide8217-2011-04-24>
12. http://www.guardian.co.uk/discussion/search/comments?page=15&q=Azerbaijan&search_target=comment
13. <http://az.wikipedia.org/wiki/Soyqırım>
14. <http://gun.az/karabakh/27886.print>
15. http://mfa.gov.az/index.php?option=com_content&task=view&id=1295&Itemid=130
16. Zaman.com.tr

Abstract

XXI century increases the role of the mass media according to the demand of the globalization.

So, MASS-MEDIA has been turned a kind of weapon because existence of the democratic system created freedom of speech. Each country having wide press audience can influence weak countries in this area. This influence forms culture, condition of life and image of the some countries. Also, this kind of mass media is considering the basic means for to spread it's culture and deliver the truths to the world.

Khojaly genocide is one of the events that should be delivered to the mankind and must be received it's worthy reaction by world community. For this purpose we must use the strength of the MASS-MEDIA wholly. Internet site, articles written in the portals and newspapers, programs in the television and writing books are the means of introduce. But information spread by means of all information is not at all objective and impartial. Because each press organ approaches from it's prism and deliver information to the society according to the desire of the it s political direction. Supervision to information going in the world press on Khojaly event is one of state important problems. As well as to prevent printing the mistaken information, to deliver the truth to the world is also important. From 26 of February in 1992, that Khojaly tragedy happened this event have been lightened in the different picture by different press organs. Side of adjoining Armenians also has done important works with us in the lightening of the historical tragedy. So within first month Armenian side could print the expression that "Azerbaijanians themselves made Khojaly genocide" 49 times in different press organs. And this is sufficient for forming primary view about of the event.

Innovation of the investigating -Different author had made different researches on this topic. Despite of it the event has not been learned enough. By approaching the historical research of the event there is nothing new fact in this research. But that is dealt with in articles taking part in the press in the investigations from time events simply and only articles of the 1992th year was analysed. In this research we tried to analyse the influence of today's actual events and the articles printed in the present time about event.

Purpose of the investigation- our purpose is by showing the correct panorama of the historical condition of the tragedy, to analyse the correct panorama of the historical condition of the tragedy defining inform direction of the world press about event. To define our future steps in the direction and to prevent of the fight of information directed against us. We worked for this purpose to investigate the following problems;

- A. Learning of the history of the event.
- B. Analysis of the historical condition take away to the event
- J. Explanation of the genocide conception.
- D. International reaction to(the event.
- E. Analysis of the articles going in the world press about the event

These analyses help to show the clear panorama of the general situation in the area.

Theoretical part--- Historical investigations, newspapers and articles in the Internet sites, criminal code, conventions have been used in the learning of the work. Theoretical importance of the work consists of the following:

- A. History of the event was learnt and being a cause condition was revealed.
- B. Genocide was valued as fact of international crime.
- C. Thoughts of the journalists were noted that have seen event for the first time.
- D. That was analysed how time authority interfering to the events .

Generally research divided into 3 season with contents of articles printed in Russian press, in the Turkish press and in other countries press their analysis given have been elected as ultimate goal of the research.